•ДЛЯ РЕДАКЦИИ•

ԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ

ՀՀ Գիտությունների ազգային ակադեմիայի թերթ

5 տարի

ՀՐԱՏԱՐԱԿՎՈՒՄ Է
1993 ԹՎԱԿԱՆԻ
ՓԵՏՐՎԱՐԻՑ
1—15 ՓԵՏՐՎԱՐԻ
1998 Թ.
№№ 2—3 (111—112)
ԳԻՆԸ՝ 100 ԴՐԱՄ

ՆԱԽԱԳԱՀՈՒԹՅՈՒՆԸ ՔՆՆԱՐԿԵՑ

Հայաստանի գիտությունների ազգային ակադեմիայի նախագահության նոր, 1998 թվականի անդրանիկ նիստը, որ վարում էր ԳԱԱ պրեզիդենտ, ակադեմիկոս Ֆադեյ Սարգսյանը, քննարկեց Թուրքմենչայի պայմանագրի 170-ամյակը արժանի շուքով ու հավուր պատշաճի նշելու հարցը:

Կարևորելով պայմանագրի բախտորոշ, ազգափրկիչ նշանակությունը հայ ժողովրդի համար, ակադեմիայի պրեզիդենտ Ֆադեյ Սարգսյանը մասնավորապես նշեց, որ Թուրքմենչայի պայմանագրով Արևելյան Հայաստանի միացումը Ռուսաստանին, պատմական նշանակություն ունեցավ մեզ համար: Դրանով իրականացավ մեր ժողովրդի դարավոր երազանքը՝ իր ճակատագիրը ընդմիշտ կապել հզոր քրիստոնյա Ռուսաստանի հետ: Բարեկամությունը ռուս մեծ ժողովրդի հետ անցած ժամանակներում փայլուն քննություն բռնեց: Դա են վկայում նաև Ռուսաստանի Դաշնության և ինքնանկախ Հայաստանի գնալով խորացող քաղաքական, տնտեսական, գիտական և ռազմական կապերը: Ռուսաստանի հետ համագործակցությունը անկախ Հայաստանի կայացման, զարգացման և անվտանգության վճռական երաշխիքն է:

Արևելյան Հայաստանի միացումը Ռուսաստանին՝ փրկություն էր մեր ժողովրդի համար, և սրա մասին երբեք չպետք է մոռանալ:

Նախագահությունը քննարկեց և հաստատեց Թուրքմենչայի պայմանագրի կնքման 170-ամյակին նվիրված համաակադեմիական միջոցառումների բազմակողմանի և հարուստ ծրագիր:

Այնուհետև նախագահությունում հաստատվեց ՀՀ ԳԱԱ նախագահության 1998 թվականի առաջին եռամսյակի աշխատանքային ծրագիրը (զեկուցող՝ ԳԱԱ ակադեմիկոս-քարտուղար Վլադիմիր Բարխուդարյան):

ԳԱԱ նախագահությունը հաստատեց էներգետիկայի և գյուղատնտեսական գիտությունների պրոբլեմային գիտական խորհուրդների կազմերը (զեկուցողներ՝ փոխպրեզիդենտներ Յուրի Շուքուրյան, Էմիլ Գաբրիելյան):

Էներգետիկայի պրոբլեմային գիտական խորհրդի նախագահ հաստատվեց ակադեմիկոս Ֆադեյ Սարգսյանը, գյուղատնտեսական գիտությունների պրոբլեմային գիտական խորհրդի նախագահ՝ ակադեմիկոս Կարեն Պողոսյանը:

ՀՀ ԳԱԱ նախագահության որոշմամբ Ֆիզիկամաթեմատիկական և տեխնիկական գիտությունների բաժանմունքի Երկրի մասին գիտությունների պրոբլեմային գիտական խորհրդի կազմում ստեղծվեց մետալուրգիայի սեկցիա, որի աշխատանքները կղեկավարի «ԿԱՆԱԶ» ՓԲԸ տնօրեն, տեխնիկական գիտությունների թեկնածու Ռոբերտ Ենգոյանը:

***

ՀՀ ԳԱԱ նախագահության հերթական նիստը, որ վարում էր ակադեմիայի պրեզիդենտ Ֆադեյ Սարգսյանը, ի գիտություն ընդունեց ԳԱԱ բաժանմունքների ակադեմիկոս-քարտուղարներ Գագիկ Սարգսյանի, Էմիլ Գաբրիելյանի, Յուրի Շուքուրյանի, ակադեմիկոս-քարտուղար Վլադիմիր Բարխուդարյանի հաղորդումները՝ գիտությունների ազգային ակադեմիայի տարեկան հաշվետվության նախապատրաստման ընթացքի մասին:

Այնուհետև նախագահությունը լսեց «ՀՀ ԳԱԱ երկրաբանության ինստիտուտի 1993—97 թթ. գիտական և գիտակազմակերպական գործունեության մասին» հարցը: Ինստիտուտի տնօրեն, ակադեմիկոս Ռուբեն Ջրբաշյանի զեկուցման և քննարկման արդյունքներով նախագահությունը ընդունեց ընդարձակ որոշում:

(Տես՝ 2-րդ էջում)

Թեև դեռ պատանի ենք...

«Գիտություն» թերթը հինգ տարեկան է: Այսինքն նա ծնվել է այն ժամանակ, երբ հանրապետությունը անկախանում էր, երբ փոխվում էր համակարգը, երբ Արցախում մարտնչում էր ժողովուրդը, երբ վերանայվում էին հին կարգախոսները ու երբ նաև ցուրտ էր, մութ, ու մարդիկ, նաև լրագրողները, միմյանց ծնունդը շնորհավորելիս որպես նվեր մի հատ կանաչագործ բոքոն էին նվիրում: Մռայլության, ծանր հիասթափության ու կորուստի ցավ կար: Բայց կար նաև հերոսականության, ապրելու, վերածնվելու, սեփական ճակատագիրը սեփական ուժով, առանց մեծ ու փոքր հովանավորի տնօրինելու անզուսպ ձգտում: Կանցնեն տարիներ, ու լրագրողները, անդրադառնալով իրենց իսկ գործերին, կասեն՝ ինչ հետաքրքիր, շատ բանում անհասկանալի, բայց խոստումնալից տարիներ էին:

Մենք ծնվեցինք ճիշտ այդ ժամանակ: Շրջափակման, էներգետիկ ու տնտեսական ճգնաժամի, քաղցի, անապահովության, հանրապետության գիտական օջախների լինել-չլինելու պայմաններում ծնվում է ակադեմիայի «Գիտություն» թերթը: Մի՞թե դա էլ սխրանք չէր, երբ հայ գիտնականները իրենց լավագույն ապահով տարիներին չունեին իրենց թերթը:

Ծնվեց, հռչակեց իր առաքելությունը՝ անաչառությամբ, ազնվորեն ծառայել ժողովրդին, նրա շահերը համարել գերագույնը, բոլոր հարցերում դրսևորել անկողմնակալություն, երևույթները գնահատել ո՛չ կուսակցական, ո՛չ խմբակային տեսանկյունից:

Այսօր, երբ մեր թերթը հինգ տարեկան է, հետադարձ հայացք նետելով անցած ուղու վրա, վստահ կարող ենք ասել.

Հիմնական նպատակը կատարված է, ապահովված է ազնիվ մամուլին բնորոշ բազմակարծությունը, անկողմնակալությունը:

Սակայն հինգ տարին դա նաև պատանեկան տարիք է, իսկ պատանուն բնորոշ է որոնումը, երազանքը, ռոմանտիկան, վաղվա նկատմամբ մեծ հավատը: Այդպիսին է «Գիտությունը»: Չունենալով իր նախատիպը, մեր թերթի համար անցած ժամանակաշրջանը եղել է կայացման բարդ ժամանակ: Խնդիրն այն էր, որ մի կողմից թերթը պետք է լիարժեք անդրադառնար գիտությանն ու նրա աշխարհին հուզող հարցերին, մյուս կողմից էլ այն պետք է դառնար զանգվածային ընթերցողի համար ընդունելի ու ընթեռնելի:

Ի՞նչ ունի այսօր հնգամյա թերթը.

— որոշակի նպատակ, սեփական թեմատիկա ու ոճ.

— ընթերցողներ.

— հեղինակային հիանալի և անշահախնդիր կազմ.

— հովանավոր, հանձինս «ԿԱՆԱԶ» ՓԲԸ, որը հիմնականում ապահովում է թերթի տպագրությունը.

— սոցիալական լավ միջավայր, այն է՝ ՀՀ գիտությունների ազգային ակադեմիայի բազմաքանակ ու բարձր ինտելեկտուալ կոլեկտիվը:

Ի՞նչ չունի «Գիտությունը».

— հրատարակչության համար տեխնիկական ժամանակակից միջոցներ.

— տեղեկատվություն ստանալու 20-րդ դարավերջին վայել աղբյուրներ.

— խմբագրության աշխատողների շատ թե քիչ տանելի նյութական վիճակ, աշխատանքային հանդուրժելի պայմաններ:

Բայց մենք բոլորս ունենք հավատ՝ վաղվա օրվա նրկատմամբ, այն բանի գիտակցում, որ չնայած զրկանքներին, անում ենք ազգօգուտ աշխատանք՝ մեր սեփական էջը գրելով հայ մամուլի պատմության բազմամյա ու բազմագ․ւն մատյանում:

Ուրեմն՝ մնանք արժանի այդ պատմությանն ու հայ մամուլի ավանդույթներին, արժանի՝ մեր ընթերցողի գնահատականին ու սիրուն:

Թեև դեռ պատանի ենք՝ ընդամենը հինգ տարեկան...

ԹԵՐԹԸ ԷԱՊԵՍ ԼԱՎԱՑԵԼ Է

Նախ ես պետք է նշեմ, որ «Գիտություն» թերթը բարձրացրել է իր մակարդակը: Այն այսօր մեծ հաջողությամբ պրոպագանդում է մեր գիտության նվաճումները, որը, կարծում եմ, նրա կարևոր խնդիրներից է:

Երկու ցանկություն ունեմ մեր թերթին:

Առաջինը՝ հնարավորինս կրճատվեն գիտությանը վերաբերող և ընդհանրապես տպագրվող մյուս նյութերի ծավալները:

Եվ երկրորդ, որ թերթը ավելի մեծ ուշադրություն դարձնի հանրապետության այսօրվա իրավիճակին՝ տնտեսական, քաղաքական, սոցիալական և կենսականորեն կարևոր այլ հարցերի:

Երևի թե մի քիչ դժվար է, բայց «Գիտություն» թերթի միջոցով պետք է երևան և արտահայտվեն Հայաստանի գիտությունների ազգային ակադեմիայի տեսակետները հանրապետությանը, մեր ժողովրդին հուզող հարցերի վերաբերյալ: Ես նկատի ունեմ Արցախի հիմնահարցը, տնտեսության և տնտեսավարման եղանակների վերլուծությունները և կենսական այլ խնդիրներ: Չէ՞ որ ակադեմիան ունի ինստիտուտներ, որոնց կողմնորոշումը հենց այդ ոլորտներն են, և նրանց գիտական հիմնավորումներն ու եզրակացությունները պետք է արտահայտվեն մեր թերթի էջերում: Օրինակ, մոտենում են խորհրդարանական ընտրությունները: Ինչպիսի՞ն է ազգային ակադեմիայի գիտնական-իրավագետների տեսակետը ընտրակարգի, ընտրությունների նոր օրենքի մասին: Ասելս այն է, որ ավելի շատ ուշադրություն դարձվի ոչ միայն ակադեմիայի ներքին և գիտության զարգացման հարցերին:

Հայաստանի գիտությունների ազգային ակադեմիան ունի իշխանությունների պաշտոնական խորհրդատուի կարգավիճակ: Ուրեմն «Գիտություն» թերթի միջոցով մենք պետք է հնարավորություն ունենանք ըստ ամենայնի տեղյակ լինել այդ խորհուրդներին, որն, ըստ էության ակադեմիայի տեսակետներն ու կարծիքներն են ամենատարբեր հարցերի ու խնդիրների մասին:

Ես հաջողություն եմ մաղթում «Գիտություն» թերթին, չմոռանալով, կրկին շեշտել, որ մեր թերթը էապես լավացել է և կարդացվում է մեծ հետաքրքրությամբ:

ԼԵՆՍԵՐ ԱՂԱԼՈՎՅԱՆ
Ակադեմիկոս

«Գիտություն» թերթը տպագրվում է «Տիգրան Մեծ» հրատարակչության տպարանում: Հինգ տարի անընդմեջ մեր թերթի առաջին ընթերցողներն են տպարանի աշխատակիցներ Ռաֆայել Կիրակոսյանը, Յուրա Մաթևոսյանը, Ռազմիկ (Նվեր) Սահակյանը, Կարո Ջլավյանը և Էրիկ Գայամյանը, որոնց ջանքերով ստեղծվում է թերթը:

Գագիկ ՍԱՐԳՍՅԱՆ
ՀՀ ԳԱԱ փոխպրեզիդենտ, հումանիտար գիտությունների բաժանմունքի ակադեմիկոս-քարտուղար

ՀՈՒՄԱՆԻՏԱՐ ԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ. ԱՌԿԱՆ ԵՎ ԱՆԵԼԻՔՆԵՐԸ

Մենք արդեն սկսում ենք մոռանալ նույնիսկ այն դրույթը, թե նոր պայմաններում գիտության բնագավառում անհրաժեշտ է գոնե պահպանել տասնամյակների ընթացքում նվաճվածը, որպես ազգային հարստություն: Հիմա արդեն իսկ այն կես է եղել, եթե ոչ ավելին, և դրույթն էլ փոխվել՝ մի կերպ երկարացնենք գիտության կյանքը:

Պատճառը, քանակի նվազման առումով, իհարկե, նվազած ֆինանսավորումն է, բայց որակի տեսակետից՝ հիմնականում գիտության կազմակերպման ձևը: Հնից հրաժարվել ենք, իսկ նորը չենք ընտելացել, կամ ստեղծածը «չի քայլում»: Ընդօրինակել ենք աշխարհում ընդունված դրամաշնորհային (թեմատիկ) ֆինանսավորման ձևը և արդեն սեփական ինքնագործունեությամբ հասցրել այն աբսուրդի՝ դարձրել համատարած, բացարձակ, զրկելով գիտական նախաձեռնության հնարավորությունից գիտական հիմնարկների մասնագիտական օղակները՝ բաժինները, գիտխորհուրդները, տնօրեններին, էլ չեմ խոսում ղեկավար օղակների՝ ակադեմիայի բաժանմունքների և նախագահության մասին: Բոլոր թվարկածները այժմ փաստորեն մեկուսացված են գիտության պլանավորման, իրականացման ընթացքի և արդյունքի գնահատման գործընթացից:

Այստեղից էլ ծագում է այն հանգամանքը, որ վերջին տարիների ընթացքում չի նախաձեռնվել ոչ մի գիտական ծավալուն, պետական նշանակություն ունեցող ծրագիր, ոչ մի մասշտաբային կոլեկտիվ ընդհանրացնող հրատարակություն: Ինչ որ կա՝ գալիս է հնից:

Այդպիսին են հայոց պատմության եռահատորյակը, հայ ճարտարապետության բազմահատոր պատմությունը, հայ դասականների՝ Հ. Թումանյանի, Լ. Շանթի ստեղծագործությունների ակադեմիական հրատարակությունը, Սփյուռքի պատական արձանագրությունների դիվանը, Հայերենի բարբառագիտական ատլասը, Հայերենի բարբառային բառարանը, վիմագրական հրատարակությունների շարքը, Կոմիտասի երկերի լիակատար ժողովածուն, Մատենադարանում՝ Ձեռագրաց ցուցակը, Հայկական մատենագիտությունը և այլն: Սրանք էլ կամ սառեցված են, կամ պրակ առ պրակ, շնորհիվ հեղինակների ու կազմողների նվիրվածության, դանդաղորեն պատրաստվում են ու... չեն հրատարակվում: Մինչդեռ, այսօրինակ խոշոր ձեռնարկումներով է, որ Հայաստանը վաստակել է հայագիտության միջազգային կենտրոնի համբավը, որն այժմ լրջորեն վտանգված է:

Համատարած, բացարձակ դրամաշնորհային (թեմատիկ) ֆինանսավորման եղանակը, մի կողմից, փակելով գիտական խոշոր, ստրատեգիական նախաձեռնությունների ու ծրագրերի ճանապարհը, մյուս կողմից, լայնորեն բացում է դռները մասնակի, անշուշտ, իրենց ինչ որ մասով հետաքրքրական և կարևոր, բայց և խոշոր ձեռնարկումներին երբեք չփոխարինող գիտական աշխատանքների առջև:

Եթե սրան ավելացնենք մեր փորձաքննության ցավալի վիճակը, որի մաղով անցած անորակ հայտերը քիչ չեն, ապա պատկերը կլրանա: Չեմ կարող չնշել նաև, որ այնպիսի մի փոքր երկրի համար, ինչպիսին Հայաստանն է, անաչառ փորձաքննությունն ընդհանրապես գրեթե անիրականալի երազ է: Գիտական բնագավառներն ներսում բոլորը բոլորին ճանաչում են, ունեն իրենց կայուն համակրանքներն ու հակակրանքները, մի բան, որ միանգամայն մարդկային է, բայց և ի չիք է դարձնում օբյեկտիվության կոչերը:

Մի ժամանակ փորձաքննությունը կատարում էին ինստիտուտների գիտական խորհուրդները և, կարող եմ ասել, որ, եթե չհաշվենք գերզգաղափարականացվածության ծնած խոտանը, մնացածի մեջ, օրինակ, հին և միջնադարյան պատմության, բանասիրության և այլ նմանօրինակ բնագավառներում այն չէր անցնում թույլատրելի չափերից:

Ո՞րն է ելքը, եթե մի պահ վերանանք ֆինանսավորման մակարդակից և նկատի ունենանք նրա եղանակները: Անհրաժեշտ է, որ գիտությանը հատկացվող գումարների կեսը տրամադրվի գիտությունը կողմնորոշող և ղեկավարող վերը նշված օղակներին, որոնք էլ պիտի կազմակերպեն ստրատեգիական, պետական ծրագրերի ներկայացումը և իրականացումը: Օրինակ, հայոց եկեղեցու պատմության ծրագիրը, ըստ որում ոչ միայն կրոնա-դավանական (որը կա), այլև աշխարհիկ, սոցիոլոգիական, մշակութաբանական և այլ ասպեկտներով: Մյուս կեսն էլ պիտի, այո, հատկացվի գիտնականների անձնական նախաձեռնությունների իրականացմանը, դրամաշնորհների ձևով, առանց որի գիտությունը զարգանալ չի կարող: Միևնույն ժամանակ, իհարկե, ինչքան էլ վերանանք ու խուսափենք ֆինանսների մասին խոսելուց, գիտության բաժինը պետական բյուջեում պիտի բարձրանա մինչև 3—4 տոկոս, որպեսզի նշված համակարգը կարողանա գործել:

Թեմատիկ ֆինանսավորման համակարգը նույնպես պետք է կարգավորել: Եթե մենք ընդունում ենք գերակայությունների (առաջնայնությունների) անհրաժեշտությունը, գոնե տեսանելի ժամանակաշրջանում, ֆինանսական սուղ պայմաններում, ապա դրանց (գերակայությունների) պիտի էական չափով ենթարկել նաև թեմատիկ ֆինանսավորումը: Այն է՝ դրամաշնորհները (նկատի ունեմ մեր ներքին դրամաշնորհները, այսինքն՝ նույն թեմատիկ ֆինանսավորումը) պիտի հիմնականում հրամցնել գերակայությունների շրջանակներում: Այսինքն տալ պրոբլեմներ, ուղղություններ, և սպասել, թե դրանց ինչ հայտ-նախագծերով կարձագանքեն գիտության աշխատողները: Օրինակ՝ տալ պրոբլեմ՝ հայ պետականության զարգացումը՝ ձևավորումից մինչև այսօր: Իհարկե, այսպիսի սահմանումների կողքին որոշ տոկոս պիտի հատկացվի «ազատ» թեմաներին, գիտնականների անձնական նախասիրությունները (երբեմն լայն, երբեմն նեղ և սպեցիֆիկ, բայց գիտական արժեքի տեսակետից կարևոր և օրիգինալ) բավարարելու համար:

Ասվածից բխում է, որ դրամաշնորհները պիտի շնորհվեն ոչ-կենտրոնացված ձևով, այսինքն, տարբեր խոշորագույն հաստատությունների կողմից՝ ըստ իրենց բովանդակության, հիմնարար գիտություններ (ակադեմիա, համալսարան), կիրառական գիտություններ (ճարտարագիտական համալսարան, գիտությամբ շահագրգռված նախարարություններ, այլևայլ խոշոր կազմակերպություններ, որոնք ի վիճակի են նաև իրենց ֆինանսական լուման ներմուծել այս գործընթացի մեջ): Նրանցից և գիտության նախարարությունը պիտի ստանձնի ղեկավարի դեր, նկատելով, որ նույն բացթողումներ կամ կուսակցումներ չլինեն և այլն: Հաստատությունների ցուցակը և քվոտաները առաջարկում է ՀՀ նախագահին կից գիտա-տեխնիկական խորհուրդը:

Գիտության աշխատողները, ենթելով հրապարակումներին, կողմնորոշվում են (անձնապես, կամ խմբերով), թե որ դրամաշնորհը պիտի հայցեն: Այնուհետև շահագրգիռ (այսինքն՝ դրամաշնորհները հայտարարող) հիմնարկները կատարում են իրենց ընտրությունը, ղեկավարվելով ներկայացվածի կարևորության աստիճանով, իրենց մրցույթային ընկալումներով և, իհարկե, առկա ֆինանսավորման սահմաններով: Նրանք էլ գնահատում են ավարտված գիտական աշխատանքները:

(Շարունակությունը՝ 5-րդ էջում)

ՈՂՋՈՒՆՈՒՄ ԵՄ

Հայաստանի գիտությունների ազգային ակադեմիայի «Գիտություն» թերթը հինգ տարեկան է: Մարդու համար այն մանկական հասակ է, իսկ մեր թերթն իր հասունության շրջանն է ապրում. կարճ ժամանակում նա դարձել է Հայաստանի գիտությունների ազգային ակադեմիայի հայելին, հաջողությամբ լուսաբանում է գիտության հարցերը, արժանավույնն է տալիս ակադեմիայի երախտավորներին: Չսահմանափակվելով դրանով, թերթը անդրադառնում է գիտության և կրթության բնագավառի բազմաբնույթ, հրատապ հիմնախնդիրներին, համակարգի իրավիճակին, պայմաններ է ստեղծում տարբեր կարծիքների ազատ արտահայտման, քննադատության ծավալման համար: Թերթն ստեղծել է թղթակցային լայն ակտիվ:

Հետաքրքրությամբ են կարդացվում գիտությունների ազգային ակադեմիայի հիմնահարցերին նվիրված հոդվածները, ակադեմիկոս Հովսեփ Օրբելու, Վիկտոր Համբարձումյանի, Հրաչյա Աճառյանի, Գրիգոր Ղափանցյանի, մարշալ Բաղրամյանի, ծովակալ Իսակովի, Եղիշե Չարենցի, Հովհաննես Շիրազի և հայ ժողովրդի մյուս մեծ զավակների մասին հոդվածները: «Գիտությունն» անդրադառնում է նաև Արցախյան հիմնահարցի, Սփյուռքի հայության գիտական մտքի հարցերին:

Չենք կասկածում, որ նոր տարին թերթի համար կլինի նոր հաջողությունների շրջան: Ցանկանում ենք, որ թերթի էջերում լայն արձագանք գտնեն Հայոց ցեղասպանության, Սարդարապատի գոյամարտի 80-ամյա դասերի, ակադեմիկոս Վիկտոր Համբարձումյանի ծննդյան 90-ամյակի լուսաբանումը:

Մեր խնդիրն է, ամեն ինչով օգնել թերթին, երախտապարտ լինել այն մարդկանց և կազմակերպություններին, որոնք նյութապես և բարոյապես օգնում են թերթի լույսընծայմանը:

Ողջունելով «Գիտություն» թերթի 5-րդ տարեդարձը, ցանկանում եմ, որ այն առաջիկայում ևս զարգացնի իր ձեռքբերումները և թերթը դարձնի կարծիքների բախման, քննադատական առողջ մթնոլորտի ամբիոն:

Գևորգ ՂԱՐԻԲՋԱՆՅԱՆ
Ակադեմիկոս

ՇՆՈՐՀԱՎՈՐԱՆՔ

Նախ ուզում եմ սրտանց շնորհավորել մեր «Գիտություն» թերթի ծննդյան տարելիցը: Եվ ուզում եմ անպայման ընդգծել, որ Հայաստանի գիտությունների ազգային ակադեմիայի «Գիտություն» թերթը այսօր երևի այն միակ լրատվական միջոցն է, որն արծարծում է հանրապետության գիտության ոլորտի ամենահրատապ, ամենաառաջնահերթ ու կենսական խնդիրները և պրոֆեսիոնալ բարձր մակարդակով արժեքավորում հայ գիտության և գիտության աշխատողների կարևոր դերը մեր երկրի և ժողովրդի ներկայի և ապագայի գործում:

Հաջողություն թերթին և նրա աշխատողներին:

Ռուբեն ՋՐԲԱՇՅԱՆ
Ակադեմիկոս

ՆԱԽԱԳԱՀՈՒԹՅՈՒՆԸ ՔՆՆԱՐԿԵՑ

(Սկ' 1-ին էջում)

ԳԱԱ նախագահությունը նշեց Երևանի ֆիզիկայի ինստիտուտի երկարամյա տնօրեն, Հայաստանում ֆիզիկայի զարգացման մեծ երախտավոր, ակադեմիկոս Անդրեյ Ամատունու ծննդյան 70-ամյա հոբելյանը:

Հոբելյարին ողջունեցին, նրա մեծ վաստակի մասին ջերմ ու սրտանց խոսք ասացին ակադեմիկոսներ Ֆ. Սարգսյանը, Մ. Տեր-Միքայելյանը, Ռ. Մարտիրոսյանը, Վլ. Բարխուդարյանը, Յու. Շուքուրյանը, Դ. Սեդրակյանը, Ա. Մկրտչյանը և Երևանի ֆիզիկայի ինստիտուտի տնօրեն, ֆիզմաթ. գիտությունների դոկտոր Ռ. Մկրտչյանը:

Շնորհակալության խոսք ասաց հոբելյարը' ակադեմիկոս Անդրեյ Ամատունին:

ՄԵԾԱՐԳՈ ԱՆԴՐԵՅ ԱՄԱՏՈՒՆԻ

ՀՀ ԳԱԱ նախագահությունը, ֆիզիկամաթեմատիկական և տեխնիկական գիտությունների բաժանմունքը սրտանց շնորհավորում են Ձեզ' միջազգային ճանաչում ստացած հայազգի ֆիզիկոսին, ՀՀ ԳԱԱ ակադեմիկոսին ծննդյան 70-ամյակի, գիտական գործունեության 45-ամյակի կապակցությամբ և ցանկանում նորանոր հաջողություններ գիտական և գիտակազմակերպչական գործում:

Համընդհանուր ճանաչում են գտել Ձեր հետազոտությունները տարրական մասնիկների ֆիզիկայի, արագացուցիչների ֆիզիկայի բնագավառում, որը բարձր է գնահատվել գիտական հանրության կողմից:

Դուք ակտիվ մասնակցություն ցուցաբերեցիք Երևանի էլեկտրոնային սինխրոտրոնի ֆիզիկական նախագծի մըշակմանը և հետագա նրա վերակառուցման ու կատարելագործման ծրագրերին: 1965—1973 թթ. զբաղեցնելով Երևանի ֆիզիկայի ինստիտուտի տնօրենի պաշտոնը, Դուք մեծ ավանդ եք ներդրել ինստիտուտի գիտական ծրագրի մշակման և իրագործման մեջ: Այս օրերին Դուք մասնակցություն եք ցուցաբերում ինստիտուտի հիմնախնդիրների մշակման գործին:

ԵրՖԻ-ի և ՖԻԱՆ-ի գիտնականների հետ համատեղ Դուք մասնակցել եք Արագած լեռան վրա տիեզերական ճառագայթների ուսումնասիրման «Անի» եզակի սարքավորման նախագծի մշակման և կառուցման աշխատանքներին:

Հարգելի Անդրեյ Յուլակի, մեծ է Ձեր կատարած գիտակազմակերպական և մանկավարժական աշխատանքը: Դուք մշտապես եռանդով ու պատասխանատվությամբ եք վերաբերվել գիտության հոգսերին, լայնածավալ աշխատանք եք կատարում միջազգային գիտական համագործակցության բնագավառում: Այս ամենի շնորհիվ Դուք վայելում եք Հայաստանի գիտական հասարակության սերն ու հարգանքը: Ձեր ղեկավարության շնորհիվ ֆիզիկայի բնագավառը մշտապես լրացվել է լավագույն երիտասարդ հետազոտողներով:

Գիտության առջև Ձեր ծառայությունները բարձր են գնահատվել, նշվել են մի շարք կառավարական պարգևներով:

Ձեր հոբելյանը Դուք դիմավորում եք ստեղծագործական փայլուն նվաճումներով: Համոզված ենք, որ Ձեր բնորոշ ստեղծագործական եռանդը դեռ երկար տարիներ կնպաստի ֆիզիկայի զարգացմանը Հայաստանում:

Մեկ անգամ ևս սրտանց ցանկանում ենք Ձեզ քաջառողջություն, երջանկություն և նորանոր գիտական նվաճումներ:

Ֆ. Տ. ՍԱՐԳՍՅԱՆ
ՀՀ ԳԱԱ պրեզիդենտ, ակադեմիկոս

Յու. ՇՈՒՔՈՒՐՅԱՆ
ՀՀ ԳԱԱ ՖՄՏԳ բաժանմունքի ակադեմիկոս-քարտուղար, ակադեմիկոս

Թուրքմենչայի պայմանագրի 170-ամյակը

170 տարի առաջ, 1828 թ. փետրվարի 10-ին Թուրքմենչայի պայմանագրով ավարտվեց ռուս-պարսկական երկրորդ պատերազմը:

Այդ պատմական ակտով Արևելյան Հայաստանը մտավ Ռուսաստանի կազմի մեջ, և հայության մի հատվածը փրկվեց ֆիզիկական բնաջնջման վտանգից:

Ստորև տպագրում ենք հատվածներ պատմական գիտությունների դոկտոր Վլադիմիր Պետրոսյանի «Արարատը պետք է լինի Երևանի կողմը» փաստավավերագրական անտիպ վիպակից, որը նվիրված է հայ ժողովրդի համար բախտորոշ նշանակություն ունեցող իրադարձությունների ակտիվ մասնակից, հայ-ռուսական բարեկամության մեծ ջատագով Ներսես Աշտարակեցու գործունեությանը:

ԴԺՈԽՔԻ ՔԱՆԴՎԵԼԸ

Երևանի բերդում պատըսպարված սարդարի զորքերը կատաղի դիմադրում էին: Սակայն ռուսական զորքերն ու հայ կամավորները աստիճանաբար ուժեղացրին գրոհը: Եվ, ի վերջո, 1827 թ. հոկտեմբերի 1-ին Երևանի բերդը ընկավ:

Պասկևիչը շտապեց ցարին զեկուցագիր ուղարկել Երևանի բերդի գրավման մասին: «Ձերդ մեծության դրոշը փողփողում է Երևանի պարիսպների վրա»:

Երևանի բերդի գրավման համար Նիկոլայ Առաջինը Պասկևիչին պարգևեց մեկ միլիոն ռուբլի և շնորհեց «Գրաֆ Երևանսկի» տիտղոսը: Հիմնըվեց «Երևանի բերդի գրավումը» մեդալը, որով պարգևատրվեցին նաև բազմաթիվ հայ կամավորներ:

Երևանի բերդի գրավումը Խ. Աբովյանը նմանեցնում էր դժոխքի քանդման հետ: Երևանի գրավման օրը, ինչպես, վերածնության օր էր: Հայ ժողովուրդը, Հովհաննես Թումանյանի խոսքերով, ազատվում էր մի դժոխքից, որ նրա համար ստեղծել էր պարսկական բռնակալությունը:

Հայ ժողովրդի լավագույն զավակները աշխարհի տարբեր երկրներից սրտի անհուն ուրախությամբ ողջունեցին Երևանի գրավումը:

Երևանում կազմակերպվեց տոնախմբություն: Հոկտեմբերի 6-ին տեղի ունեցավ զորահանդես: Ռուս սպաների ու զինվորների, հայ կամավորների և քաղաքի ամբողջ բնակչության ներկայությամբ Ներսես Աշտարակեցին կատարեց զոհաբանական մաղթանք: Ձախ ձեռքով բռնելով կողքից կախված թրի դաստակը, նա աջով վեր բարձրացրեց խաչը, հետո խոնարհվեց շարք կանգնած ռուսական զորագնդերի առջև և ասաց.

— Այսօրվանից Հայաստանի սիրտը' Արարատյան աշխարհը, իր նվիրական Մայր Աթոռով հանդերձ, ընդմիշտ ազատվել են պարսից լծից: Մեր հովանավորն է հզոր քրիստոնյա տերությունը' Մեծ Ռուսաստանը:

ՆՈՐԻՑ ԲՈՐԲՈՔՎՈՒՄ Է ՊԱՍԿԵՎԻՉԻ ՆԱԽԱՆՁԸ

Ռուսական զորքերի մի թևը շարժվեց Թավրիզի ուղղությամբ: Աբաս Միրզան չկարողացավ կասեցնել ռուսական զորամասերի ճնշումը և նահանջեց: 1827 թ. հոկտեմբերի 18-ին Թավրիզի դարպասները բացվեցին ռուսական զորքերի հրամանատար, գեներալ Մուրավյովի առջև: Թավրիզում ապրող հայերը Ատրպատականի հայոց թեմի առաջնորդ Բարսեղ արքեպիսկոպոսի գլխավորությամբ հանդիսավոր կերպով դիմավորեցին իրենց ազատարարներին:

— Մենք բերել ենք ձեզ ազատություն ու խաղաղություն: Հանգիստ եղեք,— դիմեց հայերին Մուրավյովը, ներկաներին զարմացնելով ու հանույք պատճառելով իր հայերեն խոսելով:

Լուր ստանալով, որ Մուրավյովը արդեն մտել է Ատրպատական, Պասկևիչը հոկտեմբերի 7-ին Երևանից շտապեց այնտեղ: Նրա նպատակն էր ղեկավարել դեպի Թավրիզ շարժվող զորքերը: Բայց Պասկևիչը շատ ուշացավ: Նա միայն հոկտեմբերի 19-ին հասավ Թավրիզ, երբ այն արդեն գրավել էին Մուրավյովի զորամասերը:

Հոգու խորքում անչափ դըժգոհ, որ այս կարևոր հաղթանակը ձեռք էր բերվել ուրիշի կողմից, Պասկևիչը, այնուամենայնիվ, Մուրավյովին ու նրա օգնական վրացի իշխան Էրիստովին ներկայացրեց պարգևատրման:

Պասկևիչը հանգիստ չէր կարողանում տանել, թե ինչպիսի համակրանքով էին վերաբերվում Թավրիզի բնակիչները այդ երկու զորականներին: Եվ չար նախանձը նորից համակեց Պասկևիչին: Նա շտապեց Մուրավյովին ու Էրիստովին հեռացնել բանակից և ուղարկել Ռուսաստան:

ՆԵՐՍԵՍԻ ՆՈՐ ԳՈՐԾԸ

1827 թ. հոկտեմբերի 6-ին Պասկևիչի հրամանով կազմըվեց Երևանի ժամանակավոր վարչություն:

Ո՞վ պետք է ղեկավարեր այդ վարչությունը: Այս խնդիրը մտահոգում էր Պասկևիչին, որովհետև ինքը հարմար, իրեն նվիրված թեկնածուներ չուներ և ստիպված էր տեղ տալ իր համար երկու տհաճ անձանց' Կրասովսկուն և Ներսեսին: Չկար այլ ելք: Պասկևիչը ստիպված Երևանի վարչության պետ նշանակեց գեներալ Կրասովսկուն, իսկ Ներսես Աշտարակեցուն' որպես միակ բարձրաստիճան հոգևորականի, և Երևանի բերդի պարետ Բորոդինին' վարչության անդամներ:

— Դե, ինչի՞ց սկսենք,— բացելով առաջին նիստը, հարցրեց Կրասովսկին:

Առաջինը խոսք վերցրեց Ներսեսը.

— Երկար ժամանակ մեր երկիրն ու ժողովուրդը տառապել են անօրենների ձեռքում: Ոչ կարգ է եղել և ոչ էլ օրենք: Ժողովրդի հետ վարվել են ինչպես կամեցել են: Ահա, դրա համար էլ մենք պետք է սկսենք կարգուկանոնի հաստատումից: Թող իմ ժողովուրդն իմանա, որ այսուհետև իրեն օրենքն է պաշտպանելու:

Կրասովսկին ու Բորոդինը համաձայնվեցին Ներսեսի առաջարկին:

— Կարևոր խնդիր եմ համարում,— շարունակեց Կրասովսկին,— երկրի սահմանների, հատկապես Երևանի, Սարդարապատի և Աբասաբադի բերդերի պաշտպանությունը: Մարզում հարկավոր է նաև պահակազորային ծառայություն կազմակերպել:

— Աֆանասի Իվանովիչ, բայց այդ բոլորի համար մենք մեր տրամադրության տակ քիչ զինվորական ուժ ունենք, զորքերի մեծ մասը գտնվում են Ատրպատականի ռազմաճակատում,— ասաց Բորոդինը:

— Կա ելք,— հնչեց Ներսեսի ձայնը:

Զինվորականները ուշադրությամբ Ներսեսին նայեցին:

— Ամբողջ պատերազմի ժամանակ,— շարունակեց Ներսեսը,— զենք կրելու ընդունակ իմ հազարավոր հայրենակիցները կռվել են որպես կամավոր: Նրանց մեջ շատ են կտրիճ տղաները: Հենց նրանցից էլ կկազմակերպենք հեծյալ ու հետևակ ջոկատներ:

— Զորամաս հայերի՞ց,— չթաքցրեց իր զարմանքը Բորոդինը:

— Իսկ ինչո՞ւ չէ: Թող հայ երիտասարդները պաշտպանեն իրենց երկիրը,— հաստատեց Կրասովսկին:

Ժամանակավոր վարչությունը, թեև բազմաթիվ ծագած դժվարություններին, կարողացավ լուծել իր առջև դրված խնդիրների մեծ մասը:

Եկեղեցական գործիչ Ներսեսը դառնալով ռազմա-վարչական նոր իշխանության անդամ, այդ անծանոթ ասպարեզում իրեն դրսևորեց նաև որպես նուրբ քաղաքագետ, ռազմական գործի գիտակ: Նրա հետ շփվող ռուս զինվորական ու քաղաքացիական պաշտոնյաները զարմանում էին, թե ինչպես էր Ներսեսը կողմնորոշվում դժվար հարցերում և միշտ առաջարկում էր ճիշտ և ընդունելի լուծումներ:

Ստանալով Կրասովսկու աջակցությունը, Ներսես Աշտարակեցին կարողացավ կազմակերպել 1000 կտրիճ հայ երիտասարդներից բաղկացած հեծյալ ու հետևակ ջոկատներ, որոնք ռուսական կայազորի հետ պաշտպանում էին բերդերն ու սահմանները, հետևում կարգուկանոնին:

Ներսեսի խնդրանքով ու հրավերով, Կրասովսկին նրա հետ շրջում էր մարզի բնակավայրերում, ծանոթանում բնակիչների հոգսերին և դըրանց լուծման համար միջոցներ ձեռնարկում:

«ԱՐԱՐԱՏԸ ՊԵՏՔ Է ՄՆԱ ԵՐԵՎԱՆԻ ԿՈՂՄԸ»

Ուշ երեկոյան Ներսեսն ու Գրիբոեդովը վերադարձան Էջմիածին: Նրանց զրույցն վերսկսվեց վանքի մատենադարանում: Հենց այդ ժամանակ էլ խոսք գնաց ապագա սահմանի վերաբերյալ. Ներսեսը չթաքցրեց իր անհանգստությունը:

— Դուք որևէ առաջարկություն ունե՞ք,— հետաքրքրվեց Գրիբոեդովը:

— Ալեքսանդր Սերգեևիչ, անշուշտ, դուք գիտեք, որ օսմանյան տերության սահմանի մեջ է մնացել Հայոց աշխարհի մեծ մասը, որտեղ շատ հայեր են ապրում: Իսկ նրանց հետ Էջմիածնի ու տերության շահերից ելնելով հարկավոր է կապ ապահովել:

— Այո,— համաձայնվեց Գրիբոեդովը,— այդ կապը մեզ անհրաժեշտ է: Իսկ դուք գիտե՞ք ելքը:

— Այո,— Ալեքսանդր Սերգեևիչ, իհարկե, գիտեմ: Դրա համար անհրաժեշտ է, որպեսզի Պարսկաստանի հետ սահմանն անցնի ոչ թե Արաքս գետով, այլ Մակուի արևմուտքով անցնող խոր կիրճով, որով Երևանի կողմը կմնան Խոյը, Մակուն, Արարատ լեռան գագաթը և լեռնապարով կըհասնի մինչև Բայազետ, որը օսմանյան կայսրության մեջ է:

Ներսեսն ավարտելով սահմանի նկարագրությունը, նայեց Գրիբոեդովին և ասաց.

— Արարատը պետք է մնա Երևանի կողմը:

Գրիբոեդովը, որը, իհարկե, ատելությամբ էր լցված ցարական իշխանության դեմ, բայց որպես պետական գործիչ ու դիվանագետ, անպայման մտահոգված էր Ռուսաստանի շահերի պաշտպանությամբ: Ահա թե ինչու նա առանձնակի հետաքրքրություն դրսևորեց Ներսեսի գծած սահմանի նկատմամբ և խոստացավ ապագա բանակցությունների ժամանակ այդ հաշվի առնել:

Բայց բանակցությունների ընթացքում նույնիսկ Գրիբոեդովի համար անհայտ մնաց, թե ինչո՞ւ, ի՞նչ պատճառով Պասկևիչը հրաժարվեց Մակուի գավառը Ռուսաստանի կազմի մեջ առնելու հնարավորությունից:

«ՀԱՅԱՍՏԱՆ ԱՆՎԱՆ ՀԻՇԱՏԱԿՄԱՆ ՈՉ ՄԻ ԱՆՀՐԱԺԵՇՏՈՒԹՅՈՒՆ ՉԿԱ»

1827 թ. աշնանը և 1828 թ. սկզբին տեղի ունեցող ռուս-պարսկական բանակցություններին Ներսեսը, թեև ներկա չէր, սակայն մշտապես տեղեկություններ էր ստանում դրանց ընթացքի մասին: Հիմնական տեղեկությունները հայտնում էր գնդապետ Լազարյանը, որը որպես Թավրիզի քաղաքագլուխ ներկա էր լինում բանակցություններին:

Ներսեսը ամեն կերպ ձգտում էր, որպեսզի կնքվելիք դաշնագրում հիշատակվեր Հայաստան անունը: Այդ մասին նա գրեց Պասկևիչին և Լազարյանին ուղարկեց հանձնարարական' հետևել ընթացքին:

Բանակցությունների ժամանակ Գրիբոեդովը ամեն կերպ աշխատում էր հաշտության պայմանագրի մեջ հիշատակել Հայաստան անունը: Նա ելնում էր պատմական իրողությունից և փորձում էր Պասկևիչին համոզել, որ անցյալում հայերն ունեցել են իրենց թագավորությունը, ապրել են Հայաստան անունով միասնական պետության մեջ և դըժբախտ հանգամանքների բերումով կորցրել են իրենց թագավորությունը և բաժանվել Պարսկաստանի ու Թուրքիայի միջև:

— Իվան Ֆեոդորովիչ, մեզ այսքան նվիրված ժողովուրդը արժանի է ամենայն հարգանքի և պատմականորեն արդարացի կլինի վերականգնել Հայաստան անունը,— փաստարկում է Գրիբոեդովը:

Սակայն Պասկևիչը համառում էր և լսել չէր ուզում այդ մասին: Ի վերջո, նա Գրիբոեդովի բերած փաստարկները մերժելով ասաց.

— Մենք գործ ունենք Երևանի ու Նախիջևանի խանությունների հետ և դաշնագրում Հայաստան անվան հիշատակման ոչ մի անհրաժեշտություն չկա...

ԱԲԱՍ ՄԻՐԶԱՆ ԴԻՄՈՒՄ Է ՀԻՆ ՈՒ ՓՈՐՁՎԱԾ ՄԻՋՈՑԻՆ

Ներսեսին հայտնի էր դարձել, որ բանակցությունների ժամանակ Աբաս Միրզան փորձում է Պասկևիչին համոզել կատարել տարածքային զիջումներ: Եվ որպեսզի կասեցներ այդ, Ներսեսը նամակով դիմեց Պասկևիչին, խնդրելով' ոչ մի կերպ չհամաձայնվել Մակուի խանությունը պարսիկներին թողնելու մտքին: «Ճակատագրական սխալ կլինի Մակուն պարսից վերադարձնելը»— եզրափակում իր նամակը Ներսեսը:

(Շարունակելի)

ՅՈԹ ՀՐԱՇԱԼԻՔՆԵՐԻՑ

Հրաչիկ Սարգսի Ավագյան. ծնվել եմ 1930 թվականին, ավարտել եմ Երևանի պոլիտեխնիկական ինստիտուտի լեռնային ֆակուլտետը և ստացել ճարտարագետ-երկրաբանի որակավորում' հանքավայրերի որոնում և հետախուզում մասնագիտությամբ: 1954 թ. հոկտեմբերի 1-ից մինչև 1980 թվականի նոյեմբերի 20-ը աշխատել եմ Հայաստանի երկրաբանական վարչության (այժմ' ընդերքի վարչություն) զանազան արշավախմբերում: Աշխատանքային գործունեությունս սկսել եմ երկրաբանի պաշտոնով և ավարտել արշավախմբի պետի պաշտոնով: 1968 թ. դաշտային երկրաբանահետախուզական աշխատանքներին զուգընթաց գրել ու պաշտպանել եմ թեկնածուական թեզ, ստացել երկրաբանա-հանքաբանական գիտությունների թեկնածուի գիտական աստիճան և շարունակել զբաղվել հանքավայրերի որոնման ու հետախուզման իմ սիրած գործով և զուգահեռաբար' գիտությամբ: Մասնակցել ու ղեկավարել եմ աշխարհին հայտնի, խոշորագույն ու բարձրորակ բենտոնիտային կավերի Սարիգյուղի (Իջևանի շրջան) հանքավայրի հետախուզմանը, որի հումքային հենքի վրա Իջևանի շրջանի «Կրիվոյ մոստ» տեղանքում կառուցվել և 20 տարուց ի վեր գործում է «Իջևանի բենտոնիտ» կոմբինատը:

1994 թ. աշխատում եմ ՀՀ ԳԱԱ տնտեսագիտության ինստիտուտում որպես թեմայի ղեկավար: 1989 թ. գունավոր մետալուրգիայի գիտաարտադրական միավորումում աշխատելիս գրել ու պաշտպանել եմ դոկտորական թեզ և ստացել երկրաբանա-հանքաբանական գիտությունների դոկտորի գիտական աստիճան: Տարբեր ժամանակներ աշխատել եմ Աֆրիկյան երկու երկրներում. 1970—1971 թթ.' Ալժիրում և 1983—1986 թթ.' Կոնգոյում:

Իմ կարծիքով «Գիտություն» շաբաթաթերթը Հայաստանի մամուլի «7 հրաշալիքներից» առաջինն է: Այժմ, երբ գիտական ամսագրերից շատերը («Գիտություն և տեխնիկա», «Գիտություններ երկրի մասին» և այլն) չեն տպագրվում (կամ համարյա չեն տպագըրվում), «Գիտություն» շաբաթաթերթը լինելով գիտամասսայական թերթ, ամբողջովին փոխարինում է այդ չտպագըրվող ամսագրերին և լրացնում է տպագրվողներին, ինչպես, օրինակ «Էկոնոմիկա» ամսագրին: «Գիտություն» թերթը մի այնպիսի հայտնագործություն է, որի դերը ոչ ոք չի համարձակվի մի աննշան չափով անգամ նսեմացնել: Շնորհակալություն «Գիտություն» թերթը ստեղծողներին, թերթի խմբագրին, տեղակալներին, ողջ կոլեկտիվին:

ԽՄԲԱԳՐՈՒԹՅԱՆ ԿՈՂՄԻՑ.— Հ. Ավագյանի նախասիրությունները ճշգրիտ գիտություններն են: Ազատ ժամերին սիրում է շախմատ խաղալ իր ղարաբաղցի հարևանի հետ: Սիրում է կարդալ պատմավեպեր' մեծամասամբ Հայաստանի վերաբերյալ:

Հ. Ավագյանն ասում է, որ «իր կյանքը չի պատկերացնում առանց երկրաբանության, առանց գիտության, առանց խելոք մարդկանց հետ շփվելու և նրանցից շատ ու շատ բաներ սովորելու»: Չի սիրում «թմրած» ու պասիվ մարդկանց, ատում է դավաճանությունը, խաբեությունը և դավաճան, ստախոս ու մեծամիտ մարդկանց: Նա մեր թերթի մշտական հեղինակներից է և այսօր 4-րդ էջը նվիրված է նրան:

Վեհ առաքելությամբ

Հինգ տարին սկիզբ ու վերջ չունեցող ժամանակի մեջ նույնիսկ ակնթարթ էլ չէ:

Բայց մեր ժողովրդի հոգևոր արժեքների պատմության մեջ երբեմն ակնթարթն էլ ձեռք է բերում կարևոր նշանակություն ու բովանդակություն:

Ահա այս առումով էլ չենք սխալվի, եթե ասենք, որ իր արժանի տեղն է զբաղեցնում արդեն հինգ տարեկան դարձած «Գիտություն» թերթը:

Ինչո՞ւ: Մի՞թե չափազանցություն չենք հասնում:

Այս հարցերին պատասխանելուց առաջ հարկ ենք համարում ասել հետևյալը:

Նախ, հիշենք, թե ԽՍՀՄ փլուզումից հետո անկախությունը ինչպիսի շռնդալից աղմուկով մտավ Հայաստան: Անկախությունը իր հետ բերեց նաև ամեն ինչ քանդելու ռոմանտիկան: Քանդել, վերացնել այն ամենը, ինչ ստեղծվել էր նախորդ սերունդների ջանքերով: Քանդվեց, բայց փոխարենը ոչինչ չէր ստեղծվում:

Գիտությունը, կրթությունը, մշակույթը նույնպես նետվեցին շուկայական հորձանուտ և կորցրին իրենց երբեմնի փառքն ու փայլը:

Եվ ահա հենց այդ ժամանակ մի խումբ մտավորականներ հիմնադրեցին «Նպատակ» թերթը:

Թերթի ստեղծումը 1993 թ. ծանր ձմռանը հիրավի սըխրանք էր: «Նպատակը» հենց առաջին համարից հռչակեց իր վեհ նպատակը' շուկայական հորձանուտից պաշտպանել հայ ժողովրդի հոգևոր արժեքները, նեցուկ լինել գիտության, կրթության, մշակույթի գործիչներին: «Նպատակին» օգնության ձեռք մեկնեց ՀՀ գիտությունների ազգային ակադեմիայի պրեզիդենտ Ֆադեյ Սարգսյանը: Ակադեմիայի պրեզիդենտը խիզախ կատարեց քաղաքացիական սխրանք, նա պահպանեց ակադեմիական ամբողջ կառույցը և նրա «Նպատակ» թերթը: Թերթի հրատարակության ծախսերը իր վրա վերցրեց ակադեմիան: Թերթի հովանավոր դարձավ Երևանի ալյումինի գործարանը, հանձինս նրա տնօրեն Ռոբերտ Ենգոյանի:

Ուրախությամբ պետք է նըշենք, որ «Գիտություն» թերթի հեղինակների մեջ քիչ չեն նաև երիտասարդ հեղինակները, որոնք նվիրված են մեր ժողովրդի հոգևոր արժեքների պահպանման ու զարգացման վեհ գործին:

Չենք սխալվի, եթե ասենք, որ այնուամենայնիվ, թեև գոյություն ունեցող թերթերի բազմազանությանը, թերևս «Գիտությունը» եզակիներից է, որ լրջորեն ու հետևողականորեն պաշտպանում է մեր հոգևոր արժեքները, ձեռք բերված [illegible] նվաճումները: Նա կրքոտությամբ հանդես է գալիս մա[illegible]տընչող տգիտության դեմ, և ուզում ենք հատկապես այս խնդրում թերթի հաստատակամությունը ընդգծել:

Թող հանդգնություն չըհամարվի, եթե ասենք, որ «Գիտություն» թերթի փոքրաթիվ կոլեկտիվը մեր մտավորականության շրջանում պատշաճ հեղինակություն ունի և կարողացել է թերթի շուրջ համախմբել հեղինակների այնպիսի ստվար կազմ, որը սպատիվ կբերի բարձրակարգ ու լուրջ գիտական հրատարակության, և անընդհատ թարմացնել ու նոր շունչ տալ թերթի յուրաքանչյուր համարին:

Մենք արդեն 21-րդ դարի շեմին ենք: Մաղթենք, որ «Գիտությունը» մարդկային քաղաքակրթության երրորդ հազարամյակ մտնի իր վեհ առաքելությամբ:

Վլադիմիր ՊԵՏՐՈՍՅԱՆ

«Գիտություն» թերթը 1998-ին (և մինչև 2000-ը)

ԹԵՐԹԻ ՎԵՐԱԿԱՌՈՒՑՄԱՆ ԾՐԱԳԻՐ, ՈՐԻ ԿԵՆՍԱԳՈՐԾՄԱՆ ՀԱՄԱՐ ԱԿՆԿԱԼՈՒՄ ԵՆՔ ՀՈՎԱՆԱՎՈՐՆԵՐԻ ՕԳՆՈՒԹՅՈՒՆԸ:

«Գիտություն» երկշաբաթաթերթը հինգ տարեկան է: Նրա հիմնադիրն է ՀՀ գիտությունների ազգային ակադեմիան, իսկ հովանավորն է «ԿԱՆԱԶ» ՓԲԸ, որոնք էլ հոգում են թերթի տպագրության ծախսերը: Մյուս բոլոր հոգսերը' գրասենյակային ծախսեր, մեքենագրական թուղթ, գրենական պիտույքներ, կոլեկտիվի աշխատավարձ, հեղինակային հոնորար, թերթի տպագրության և ձևավորման հետ կապված պայմանագրային վճարումներ, թերթը կատարում է ինքնուրույն: Սակայն տպագրական ծախսերը նվազագույնի հասցնելու նպատակով, տպաքանակի անվերջ կրճատումը հանգեցրել է եկամուտների կրճատմանը և ստեղծել ֆինանսական անելանելի վիճակ:

Դրությունը կտրուկ բարեփոխման կարիքն ունի: Այդ նպատակով թերթը մշակել է վերակառուցման ծրագիր, որը կենսագործվելու է 1998 թվականի ընթացքում:

«Գիտությունը» հայ իրականության մեջ եզակի երևույթ է:

ԹԵՐԹԻ ՀԻՄՆԱԿԱՆ ԱՌԱՔԵԼՈՒԹՅՈՒՆԸ.

— լուսաբանել Հայաստանի գիտնականների կյանքը
— լուսաբանել աշխարհի հայության գիտական-մշակութային գործունեությունը
— ներկա քաղաքական, սոցիալական, տնտեսական անցուդարձերին տալ գիտական վերլուծություններ
— ստեղծել տեղեկատվական միջավայր' շրջափակման մեջ գտնվող հայ գիտնականների համար
— մարդու իրավունքների պաշտպանություն
— տեղեկատվական կամուրջ' մարդկանց, մտավորականների միջև
— ուսանողների գիտահետազոտական աշխատանքների լուսաբանում, կրթական համակարգի խնդիրներ
— աշխարհի գիտատեխնիկական նվաճումները
— Հայաստանի տնտեսական զարգացման միտումները
— շուկայական կիրթ հարաբերությունների ստեղծում
— ձեռներեցություն, գործարարություն
— ժողովրդի սոցիալական վիճակը, առողջապահության խնդիրները:

ՈՒՄ Է ՀԱՍՑԵԱԳՐՎԱԾ ԹԵՐԹԸ

— ՀՀ ԳԱԱ համակարգի բոլոր աշխատողներին,
— Հայաստանի գիտնականներին, բժիշկներին, մանկավարժներին, ուսանողներին, բոլոր մտավորականներին,
— արտասահմանի հայ գաղութներին, որտեղ հայ հոծ բնակչություն կա և գիտական ու սովորող երիտասարդություն (ԱՄՆ, Ֆրանսիա, Իրան, Մերձավոր Արևելք, Գերմանիա),
— բոլոր ձեռներեցներին, գործարարներին:

Նյութական հնարավորությունների սղության պատճառով մեր տպաքանակը չի բավարարում այսօրվա պահանջները:

Հանրապետության բազմաթիվ բուհեր, գիտահետազոտական հիմնարկներ, միջոցների բացակայության պատճառով, չեն ստանում արտասահմանյան գիտական պարբերականներ և թերթը կարող է դառնալ ինֆորմացիոն մեկուսացումից դուրս գալու լավագույն միջոց: Այդ նպատակով 1998-ից անհրաժեշտ է թերթի պարբերականությունն ավելացնել, դարձնելով ամիսը 3 օրինակ: Անցնել թերթի ձևավորման, շարվածքի և հրատարակության Ա—3 ֆորմատի և համակարգչային եղանակին: Խմբագրությունը միանում է ինտերնետ արբանյակային կապի համակարգին և ամիսը մեկ մի էջ է նվիրում ինտերնետի նյութերին, միաժամանակ նախ' ամիսը մեկ, ապա ամեն համարի 1 էջ հրատարակում է ռուսերեն, անգլերեն, ֆրանսերեն' հայ գիտնականների գյուտերի, հետազոտությունների, ուսումնասիրությունների, ԱՊՀ և այլ երկրների հետ հայ գիտնականների համատեղ ծրագրերի մասին: Այդ էջի բովանդակությունը այնուհետև կմտնի ինտերնետ ծրագիր:

Թերթում մեծ տեղ կտրվի գիտության համաշխարհային նորույթներին, ինչպես նաև հանրապետությունում ընդունվող որոշումների ու օրենքների գիտական վերլուծություններին: «21-րդ դարաշեմին» հավելվածը կպատմի այն հետազոտությունների մասին, որոնք կլանքի ուղեգիր կստանան 21-րդ դարում, կանդրադառնա աշխարհի պատմա-մշակութային արժեքներին:

Թերթը 1998-ին կշարունակի լավագույն նյութերի մըրցույթները, տարվա վերջին հրատարակելով այդ նյութերով առանձին ժողովածուներ:

Թերթի խմբագրությունը կձեռնարկի պատմական, տեխնիկական արժեքներ ներկայացնող եզակի գրքերի, գիտական վարկածների, առեղծվածների հրատարակությունը' նախնական բաժանորդագրության սկզբունքով:

Այդ նպատակները կենսագործելու համար խմբագրությանը անհրաժեշտ է կոմպյուտեր (համակարգիչ), օժանդակ (տպիչ, պատճենահանող սարք) հարմարություններով, երկու մասնագետի' թերթի համակարգչային ձևավորող-դիզայների և «ինտերնետ» կապը սպասարկողի շտապ պատրաստում:

Այս միջոցառումները կենսագործելուց հետո հանրապետությունը կունենա 21-րդ դարին վայել գիտական, հասարակական, մշակութային մի թերթ, որը կլինի իրոք զանգվածային ընթերցողի համար և խիստ մրցունակ:

Այս ծրագրի ամբողջական իրագործման համար կազմըված է նախահաշիվ. խմբագրությանն անհրաժեշտ է 20 հազար ամերիկյան դոլարի միանվագ շնորհ, որից հետո խմբագրությունը կաշխատի ֆինանսական լրիվ անկախության պայմաններում: Սպասում ենք գիտությունը, մշակութային ու տեխնիկական համաշխարհային արժեքները, նվաճումները հարգող հովանավորին կամ հովանավորներին, ովքեր ձեռք կմեկնեն թերթին:

Գաղտնիք չէ, որ հանրապետության մամուլի շատ օրգաններ ու հեռուստածրագրեր մեծամասամբ ֆինանսավորվում են արտասահմանյան կամ տեղական մեծահարուստների ու կազմակերպությունների կողմից: Այդ մասին չկա հրապարակայնություն, բայց այդ թերթերի ու հեռուստալիքների բովանդակությունը հաշվի առնելով, դժվար չէ կռահել միջոցների ակունքը: Մենք հրապարակայնության կողմնակից ենք: Ինչական անկողմնակալ հովանավորի, մարդկանց միջև տեղեկատվությունը զարգացնելու շահով ապրող արտասահմանյան կազմակերպության օգնությունը ստանալու ակնկալիքն ունենք: Մեր նպատակը միանվագ այդ օգնությունը ոչ թե անձնական եկամուտ դարձնելն է, այլ այնպիսի ծրագրի, նախագծի կենսագործումը, որը թերթի մնայուն, արմատական փոփոխության հիմքը կդնի, կօգնի ֆինանսական անկախացմանը, ինքնուրույն հոգալու սեփական խնդիրները:

Գրիգոր ԳՈՐԶԱՅԱՆ, ակադեմիկոս

Մտածողությունը խարույկի վրա

(Սկիզբը՝ № 1-ում)

Ախ այդպե՛ս: Եվ Մոչենիգոն գործի է անցնում: Լուսադեմին վենետիկյան ինկվիզիցիային ուղարկվելիք նամակ-մատնությունը պատրաստ էր:

•°•

«Ես իմ մտքերում, խոսքերում, արարքներում չգիտեմ, չեմ ձգտում և չունեմ ոչինչ, բացի անկեղծությունից, պարզությունից, ճշմարտությունից: Այդպես կմտածեն իմ մասին այնտեղ, որտեղ չեն հավատա, որ հերոսական գործերն ու ծառայությունները եղել են անպտուղ ու աննպատակ, որտեղ գիտական հետազոտությունները չեն համարվի խելագարություն, որտեղ անկուշտ հափշտակության մեջ չէ պատիվը, որկրամոլության մեջ՝ լավ անունը, շքեղ տեսքի մեջ՝ արժանավորությունը, հարստության մեջ՝ վեհությունը, չարության մեջ՝ խելամտությունը, դավաճանության մեջ՝ սիրալիրությունը, խաբելու մեջ՝ զգուշությունը, ուժի մեջ՝ օրենքը, բռնակալության մեջ՝ արդարությունը»:

•°•

Բրունոն բանտում է: Սկսվում է հարցաքննությունը: Սկզբից ևեթ Բրունոյի դիրքավորումը խիստ է պարզորոշ և հետևողական: Նա իրեն չի համարում կրոնական նորարար, ռեֆորմատոր: Վճռականորեն մերժում է իրեն ներկայացված բոլոր մեղադրանքները, որպես թե ինքը չի ունեցել հարգալից վերաբերմունք հանդեպ աստվածաբանական ու ծիսական բնույթի տարբեր գրվածքները: Իսկ ինչ վերաբերում է փիլիսոփայական հայացքներին, ապա, այո, ինքը առաջվա պես մնում է իր տեսակետներին. տիեզերքը հավերժ է ու անսահման, և որ պետք է գոյություն ունենան անթիվ քանակությամբ աշխարհներ: Այսքանն էլ բավական էր, որպեսզի նա բնութագրվի որպես հերետիկոս:

Բրունոյի գործով հետաքրքրվում է Հռոմի ինկվիզիցիան: Վերջինս պահանջում է Վենետիկի ինկվիզիցիայից, իրեն հանձնել Բրունոյին: Եվ Բրունոն՝ «ամենանշանավոր ու հազվագյուտ մտածողներից մեկը, ինչպես կարելի է պատկերացնել, օժտված ընդարձակ ու արտասովոր գիտելիքներով, և որը ստեղծել է ապշեցուցիչ ուսմունք», հանձնվում է Հռոմի ինկվիզիցիային: Հռոմ է գալիս նաև Մոչենիգոն՝ նոր մատնություններով, նոր հերյուրանքներով՝ գրավոր ու բանավոր: Հայտնվում են նաև ուրիշ մատնիչներ:

•°•

«Ես գտնում եմ, որ գոյություն ունեն անսահման թվով աշխարհներ, դրանք կազմում են անսահման կոմբինացիաներ՝ անսահման տարածության մեջ»:

«Ես գտնում եմ, որ այս աշխարհը և այլ աշխարհները ծնվում են անընդհատ և ոչնչանում են անընդհատ»:

«Ես գտնում եմ, որ կան, գոյություն ունեն անսահման թվով արևներ, անսահման թվով աշխարհներ և որ այնտեղ էլ կա այն ամենը, ինչ կա այստեղ, այս աշխարհում»:

•°•

Հետաքննությունը շարունակվում է, շարունակվում է մեկ, երկու, երեք... ութ տարի: Ութ տարի բանտի խոնավ խուցն է լինում նրա աշխարհը, ութ տարի վերջ չունեցող շղթա, անլուր, անպատմելի հարցաքննությունների: Նույնիսկ հռոմեական ինկվիզիցիայի պատմության մեջ չի կարելի գտնել դեպք, երբ ինկվիզիցիայի բանտ նետվածը մնար այնտեղ երկու-երեք տարուց ավելի: Եվ այդ ութ տարիների ընթացքում նա տեսել է մի բան միայն՝ համառ, անզիջում պահանջ՝ անթիվ-անհամար՝ անգամ կրկնվող, որ նա ընդունի իրեն ներկայացված մեղադրանքները, որ հրապարակորեն քավի իր հանցանքները, մեղքերը ու հրաժարվի իր հերետիկոսային գաղափարներից: Այդ դեպքում ինկվիզիցիան, թերևս մեծահոգի կգտնվի այնքան, որ խնայելով նրա կյանքը՝ բավարարվի պատժի նվազագույն չափով՝ մի քանի տարվա աքսոր ու ապաշխարանք մենավոր վանքի պատերի ներսում: Բրունոն մերժում է բոլոր պահանջները, մերժում է վճռականորեն, անվարան՝ ութ տարի շարունակ: Տալիս են վերջին ժամկետը քավության՝ 40 օր: Ոչ մի փոփոխություն, պատասխանը լինում է մերժում է՛լ ավելի վճռական: Նա մնում է հավատարիմ իրեն, այն ամենին, ինչ ասել ու գրել է իր ողջ կյանքում, ավելի ճիշտ այն տասնվեց տարիների ընթացքում, որ նա անցկացրել էր ազատության մեջ, Նեապոլի վանքից փախչելուց հետո: Ամբողջովին գիտությանը տրված ընդամենը տասնվեց տարի:

•°•

Բրունոյի դեմ է հանվում ամեն ինչ, նրա հետ տարվող բանավեճի մասնակից են դարձվում եկեղեցական օրենսդրության ու կրոնագիտության բոլոր ազդեցիկ դեմքերը՝ կարդինալներն ու գեներալները՝ վանական այլևայլ աղանդներ ներկայացնող, իմաստության Կոլեգիայի պրոֆեսորները, սրբազան տրիբունալի խորհրդատուները, «Արգելված գրքերի ինդեքսը» կազմողները, աստվածաբանության ու եկեղեցական իրավունքի դոկտորները: Օգտագործվում, վկայաբերվում են բոլոր փաստարկները՝ Սուրբ գրքի հեղինակությունը, Թովմա Աքվինացու կանոնադրությունը, եկեղեցու հայրերի աստվածաբանական հաստափոր ուսումնասիրությունները, եկեղեցական համաժողովների որոշումները, Արիստոտելի գործերը և դրանց մեկնաբանների կարծիքները: Եվ քաղվածքներ, քաղվածքներ՝ անթիվ, անհամար:

Իրենց վճիռը հայտնելու են հրավիրվում տրիբունալի բոլոր անդամները:

Նորին արժանապատիվ հայր Ջուլիո Մոնտերենցի, վերահսկիչ դատախազ. «Եղբայր Ջորդանոն ներկայացված մեղադրանքների մեջ չի մերկացված. ենթարկել խոշտանգման»:

Նորին արժանապատիվ հայր Մարչելո Ֆիլոնարդի, սրբազան ծառայության ատենապետ. «Ենթարկել խստագույն խոշտանգման և տալ ժամկետ, որ խելքի գա»:

Նորին արժանապատիվ հայր Ալբերտո դա Ֆիրենցուոլա, սրբազան ծառայության գլխավոր կոմիսար. «Հաշվի առնելով այս մարդու վատ համբավը, ենթարկել խստագույն խոշտանգման այն հանցանքների համար, որոնցում դեռ չի մերկացված, և տալ ժամկետ քավելու այն հանցանքները, որոնցում արդեն մերկացված է»:

Նորին արժանապատիվ հայր Պյետրո Միլլանո. «Խոշտանգել խստագույնս և տալ ժամկետ՝ քավելու ու մեղանչելու»:

Նորին արժանապատիվ հայր Իպոլիտո Բեկարիա. «Խոշտանգել, այն էլ ոչ թե մեկ, այլ երկու անգամ»:

Նորին արժանապատիվ հայր Անսելմո Դանդինո. «Խոշտանգել և եթե դա չօգնի՝ հանձնել քաղաքացիական ատյանին»:

Նորին պայծառափայլություն Հռոմի պապ, սրբազան Կլիմենտ VII. «Տալ ժամկետ զղջման, քավության»:

•°•

Երեք հարյուր հիսուն տարի անց, հանդես կգա ինկվիզիցիայի նոր, ավելի կատարյալ, ավելի հրեշավոր մի տեսակ, որը քաղաքակիրթ աշխարհի աչքերի առջև ճիվաղային սառնասրտությամբ չորս հարյուր անգամ հարցաքննության կենթարկի քսաներորդ դարի գենետիկայի հանճարին՝ Նիկոլայ Վավիլովին: Ու ամեն անգամ քննիչի մոտ տանում-բերում են հյուծված մարմինը՝ սառը բետոնի վրա քարշ տալով, քանի որ անկարող էր ոտքի վրա մնալ...

•°•

Եվ ինկվիզիցիան կայացնում է իր վճիռը:

«Քեզ, եղբայր Ջորդանո Բրունո, համարում ենք, հայտարարում ենք, դատապարտում ենք որպես չզղջացող, համառ ու անկոտրում հերետիկոսի: Այդ իսկ պատճառով դու, համաձայն սրբազան կանոնների, ենթարկվում ես եկեղեցու բոլոր դատապարտումներին ու պատիժներին... Դու պետք է հանձնվես քաղաքացիական ատյանին, որպեսզի նա քեզ դատապարտի մահապատժի... Թող այդ մահապատիժը լինի առանց մահվան վտանգի ու առանց մարմինը մասնատելու...»:

Վերջին խոսքերը նշանակում են՝ այրել խարույկի վրա:

Հրեշավոր դատավճիռը կարդացվում է Բրունոյի ներկայությամբ: Բայց նա մնում է աներեր. նրա ապառաժ կամքը դրան էլ դիմացավ: Լսելով դատավճիռը, նա շտկվեց, բարձրացրեց խրոխտ գլուխը ու հպարտ, ոչնչացնող հայացքով մռնչաց. «Իմ դատավճիռը հրապարակելը ավելի մեծ սարսափ պատճառեց ձեզ, քան ինձ՝ այն լսելը»:

•°•

«Լավ է պատվարժան ու հերոսական մահը, քան անարժան ու ստոր փառքը»:

•°•

Մահվան են դատապարտում մարդասպանին, մեծ ճանապարհի ավազակին, հայրենիքի դավաճանին: Մահվան են դատապարտում ճիվաղին, որի համար մարդը արժեք չի ներկայացնում, ուստի և որպես վիժվածք, դառնում է վտանգավոր մարդկային համակեցության համար: Մահվան են դատապարտում այն արյունարբու մարդակերպ հրեշին, որն ունենալով իշխանություն և ուժ, օգտագործել է այն՝ ժողովուրդներ ու ազգեր ոչնչացնելու համար:

Իսկ այստե՞ղ: Այստեղ խարույկ է բարձրացվում մտածողությունը, այն, ինչ նախապայմանն է առաջընթացի, բարօրության, ինչ աշխարհներ է ստեղծում, հավերժ մնայուն արժեքներ:

Մտածողություն:

Տիեզերական անհունության ինչ-որ մի կետում, նույն այն ատոմներից ու մոլեկուլներից, ինչից ողջ տիեզերքն է իր անթիվ, անհամար աստղերով, գալակտիկաներով, ստեղծվում է երկնային մարմնի նաև մի տեսակ, որը կկոչվի Մարդ, և որի շատ ու շատ ապշեցուցիչ, անըմբռնելի, անբացատրելի հատկությունների թվում կլինի և մտածելու աստվածային կարողությունը: Մտածողություն՝ հրաշքներ գործող, հոգիներ ցնցող, աշխարհներ խառնող, տիեզերական առեղծվածներ վերծանող մի հատկություն, ընդունակ ստեղծելու արժեքներ իր իսկ տիեզերքի հետ համեմատելի այն դեպքում, երբ դա, այդ հատկությունը գերբնական խտության է հասնում մարդկային ցեղի հազվադեպ ընտրյալների գանգում: Ահա այդ մտածողությունը խարույկ է բարձրացվում Կամպո դե Ֆիորիում— Ծաղիկների հրապարակում...

Էդուարդ ԽԱՉԻՅԱՆ
Ակադեմիկոս, տեխնիկական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր

Երկրաշարժերի կանխագուշակման և սեյսմիկ անվտանգության ապահովման հիմնահարցերը

(Սկիզբը՝ 1997 թ. №№ 20, 21, 23-ում)

Սակայն հաճախ այդպիսի տեղեկությունները ստացվում են երկրորդ և երրորդ անձանց կողմից, արդեն մի քանի անգամ «վերախմբագրված» տեսքով և վստահություն չեն ներշնչում: Սկզբունքորեն հնարավոր է, որ որոշ կենդանիներ ընդունակ են ընկալելու երկրաշարժից առաջ, ինչպես նշվեց վերևում, երկրի մագնիսական և էլեկտրական դաշտերի փոփոխությունները, ինչպես նաև գետնի շատ թույլ ցնցումները, որոնք մարդիկ չեն զգում: Այս կապակցությամբ վերջին տարիներին տարբեր երկրներում կենդանիների վարքի վերաբերյալ տարվում են բազմաթիվ հետաքրքիր հետազոտություններ: Բայց իրականում այն հարցի պատասխանը, թե ինչպես օգտվել այս նախանշանից, երկրաշարժը կանխագուշակելու համար, առայժմ մնում է անորոշ:

Տարօրինակ եղանակ, ծիածան և խորհրդավոր լույս: Հաճախակի երկրաշարժի ենթարկվող երկրների բնակչության լայն խավերի մեջ, հատկապես Ճապոնիայում, տարածված է նաև այն վարկածը, թե, իբր, ուժեղ երկրաշարժից առաջ տեղի են ունենում եղանակի տարօրինակ փոփոխություններ. տարօրինակ սև ծուխ և ամպի քուլաներ, եռագույն ծիածան և գունավոր լուսավորվածություն երկնքում, մարդիկ շնչահեղձ են լինում: Մասնագետ երկրաշարժագետների մեծ մասը գտնում է, որ եղանակի փոփոխությամբ չի կարելի կանխագուշակել երկրաշարժը, և որ նշված բոլոր երևույթները մտացածին լեգենդներ են:

Սնահավատություն: Երկրաշարժերի կանխագուշակման այս բոլոր իրական նախանշաններին հաճախ ավելանում են նաև գիտության և իրականության հետ ոչ մի առնչություն չունեցող առասպելներ ու նախապաշարմունքներ: Մարդիկ միշտ էլ վախեցել են երկրաշարժից, և, բնական է, որ վաղ անցյալում նրանք անհրաժեշտ են գտել այն բացատրել ինչ-որ գերբնական ուժերի առկայությամբ: Բայց, դժբախտաբար, գիտության զարգացման ներկա փուլում նույնպես դեռ գտնվում են առանձին հոգեկան հիվանդներ և նույնիսկ «կրթված» անհատներ, որոնք համարելով, որ իրենք օժտված են հատուկ պայծառատեսությամբ, կանխատեսումներ են անում երկրաշարժերի մասին, որը երբեմն համընկնելով որևէ իսկական երկրաշարժի հետ, «ապացուցում է» «կանխագուշակումը», նոր փառք ու ոգևորություն ներշնչում նրանց՝ շարունակելու զբաղվել խաբեությամբ: Այսպիսի կանխագուշակումները ոչ մի կապ չունեն իրական երկրաշարժերի ծագման ժամանակի հետ և կարող են միայն թյուրիմացության մեջ գցել դյուրահավատներին:

ԹՈՂԱՐԿԻՉ ԲԱՆԱԼԻ

Երկրաշարժի կանխագուշակմամբ զբաղվող մասնագետներին միշտ հետաքրքրում է՝ հնարավո՞ր է, արդյոք, երկրաշարժի առաջացման ինչ-որ «թողարկիչ բանալիի» կամ մեխանիզմի գոյությունը: Այդպիսի բանալիի դերը կարող է կատարել որևէ ֆիզիկական երևույթ, որը սկզբնավորում (հրահրում) է խիստ դեֆորմացված ապարների քայքայումը: Ինչպես նշվեց վերևում, ճնշող մեծամասնությամբ, ուժեղ երկրաշարժերի համար թողարկիչ բանալիի դերը կատարում է տվյալ վայրում նախօրոք տեղի ունեցած թույլ երկրաշարժը: Չի բացառվում նաև, որ տվյալ վայրում երկրաշարժի թողարկիչ բանալիի դերը կարող է կատարի մեկ այլ վայրում տեղի ունեցած երկրաշարժը: Լայն տարածում ունի այն թեզը, որ թողարկիչ մեխանիզմի դերը կարող են կատարել մթնոլորտային երևույթները՝ մասնավորապես Լուսնի և Արևի ձգողությամբ պայմանավորված երկնային (առաձգական) մակընթացության ազդեցությունը, որի ընթացքում անհավասարաչափ դեֆորմացիայի է ենթարկվում Երկիր պինդ մարմինը: Առաձգական մակընթացության ազդեցությունը հասնում է իր առավելագույն արժեքին, երբ Արևը, Լուսինը և Երկիրը շարժվում են մեկ ուղիղ գծով (նորալուսնի և լիալուսնի օրերին): Չնայած նրան, որ Արևի, Լուսնի և Երկրի փոխադարձ դասավորվածությունը՝ որպես երկրաշարժի առաջացման թողարկիչ բանալի ընդունելու գաղափար, թվում է ճշմարտանման և ունի շատ հետևորդներ, այդ թվում նաև մեզ մոտ՝ Հայաստանում, այնուամենայնիվ, Ամերիկայի Միացյալ Նահանգների երկրաբանական ծառայության մասնագետների կարծիքով, անցյալում Կալիֆոռնիայի տարածքում տեղի ունեցած հարյուրավոր երկրաշարժերի և Երկրի առաձգական մակընթացության ժամանակների միջև համապատասխան հարաբերակցություն չի նկատվում: Ինչպես ցույց են տալիս հաշվարկումները, մոլորակների ձգողության ազդեցությունը Երկրի դեֆորմացիաների վրա շատ ավելի նվազ է, քան Լուսնի ազդեցությունը, և պատահական չէ, որ 1981—82 թվականներին, երբ տեղի էր ունեցել մոլորակների հերթական (180 տարին մեկ) «շքերթը», Վեներան, Մարսը, Սատուրնը, Յուպիտերը, Երկիրը և Արեգակը գտնվում էին միևնույն ուղղի վրա, երկրագնդի սեյսմիկ ակտիվության բարձրացման միտումներ չնկատվեցին:

Կարող են, արդյո՞ք, ստորգետնյա միջուկային պայթեցումները արհեստականորեն հրահրել երկրաշարժ: Այս հարցը շատերին էր հուզում, հատկապես Սպիտակի երկրաշարժից հետո, քանի որ հայտնի էր, որ դեկտեմբերի 7-ի երկրաշարժից 3 օր առաջ Նոր Երկիր կղզում իրականացվել էր ստորգետնյա միջուկային հզոր պայթեցում: Երկրաշարժագետների դիտարկումներով, վերջին 30 տարիների ընթացքում, երբ սկսվել են ստորգետնյա միջուկային պայթեցումները, երկրագնդի վրա սեյսմիկ ակտիվության միտումներ չեն նկատվել: Հայտնի է, որ երկրի վրա մարդու որոշ տեխնոգեն գործունեության պատճառով՝ մեծ ջրամբարների կառուցում, նավթի ու գազի հանքավայրերի երկարատև շահագործում, բերում են ոչ մեծ ուժգնության տեղական երկրաշարժերի առաջացմանը: Հետևաբար, հարց է առաջանում՝ կարող է արդյո՞ք ստորգետնյա միջուկային պայթեցումը նույնպես երկրաշարժի ծագման պատճառ դառնալ: Չնայած այս հարցի դրական պատասխանը մոտ տարածքների համար ունի մեծ հավանականություն, բայց առ այսօր այդպիսի երևույթ տեղի չի ունեցել: Միջուկային պայթեցման ժամանակ ամբողջ էներգիայի չնչին՝ ընդամենը 1—5 տոկոսն է տարածվում սեյսմիկ ալիքների տեսքով (մնացածը վեր է ածվում մի քանի տասնյակ մետր շառավղով տարածքում ջերմային էներգիայի), որոնք 1000 կմ հեռավորության (Սպիտակը Նոր Երկրից գտնվում է մոտ 4000 կմ հեռավորության վրա) առաջացնում են մոտ 1 միկրոն գետնի տեղաշարժեր, որոնք դժվար թե արհեստական երկրաշարժի ծագման պատճառ դառնան:

Ամփոփելով վերը թվարկած նախանշանների վերլուծությունը՝ նշենք, որ երկրաշարժը այնքան բարդ ֆիզիկական երևույթ է՝ կապված լիթոսֆերայի սալերի շարժման, ապարների ամրության առանձնահատկությունների, լոկալ և ռեգիոնալ երկրաբանական կառուցվածքի, երկրագնդի ներսում անընդհատ տեղի ունեցող ֆիզիկա-քիմիական պրոցեսների, Երկրի՝ որպես տիեզերական մարմնի, նրա պտտական շարժումների, ստորգետնյա ջրերի վիճակի ու տասնյակ այլ գործոնների հետ, որոնք տարբեր են երկրագնդի տարբեր ռեգիոններում, որ նրա առաջացման համակարգվածության մակարդակը նշված նախանշաններից որևէ մեկի հետ շատ ցածր պետք է լինի: Ներկայումս ուղղակի բացակայում է երկրաշարժին նախորդող որևէ երևույթի վերաբերյալ տվյալների բավականաչափ պաշար, որը հնարավորություն ստեղծի հուսալի կանխագուշակման համար: Կանցնեն երկար տարիներ, տեղի կունենան բազմաթիվ երկրաշարժեր, մինչև կհասնենք այդ նպատակին: Ցանկացած երկրաշարժաակտիվ երկրում երկրաշարժածին գոտիները գրավում են զգալի տարածքներ: Կանխագուշակման աշխատանքները այդ տարածքների համար պահանջում են հսկայական միջոցներ ու հետևողական բարձր ճշգրիտության դիտարկումներ: Եվ ինչպես դիպուկ արտահայտվել են ամերիկյան հայտնի մասնագետ Դ. Գիրն ու Հ. Շախը՝ «...մենք համոզվածությամբ կարող ենք կանխագուշակել, որ ապագա երկրաշարժերի մեծ մասը չեն կանխագուշակվի»:

ԱՆՀԱՋՈՂ ԿԱՆԽԱԳՈՒՇԱԿՈՒՄՆԵՐ

Բնական է, որ ուժեղ երկրաշարժերի անհաջող կանխագուշակումների թիվը շատ ավելի է, քան հաջողվածներինը: Բերենք մի դիպուկ օրինակ. 1981 թ. հունվարին երկու ամերիկյան սեյսմոլոգներ հայտարարեցին, որ 1981 թ. հուլիս-սեպտեմբեր ամիսներին Պերուի ափերին և Չիլիի հյուսիսում տեղի կունենան երեք ուժեղագույն երկրաշարժեր՝ համապատասխանաբար՝ 8.5, 9.4 և 9.9 մագնիտուդաներով: Պատկերացնո՞ւմ եք, ինչպիսի արձագանք է առաջացրել այս հաղորդումը, մանավանդ, որ մինչ այսօր գրանցված ամենաուժեղ երկրաշարժը ունեցել է 8.9 մագնիտուդա: Պերուի հասարակայնությանը այս հաղորդումը այնքան անհանգստացրեց, որ կառավարության հանձնարարությամբ 12 ամերիկյան մասնագետներից կազմված հատուկ խումբը երկու օր շարունակ քննարկեց խնդիրը և հանգեց այն եզրակացության, որ նման կանխագուշակման համար գիտական հիմքեր չկան: Եվ, իրոք, 1981 թ. նշված տարածքներում ուժեղ երկրաշարժեր չեղան: Անհաջող կանխագուշակումներ եղել են նաև այլ երկրներում՝ այդ թվում մի քանի անգամ Չինաստանում, ԱՄՆ-ում, Ճապոնիայում:

Եվ վերջապես, ի՞նչ կտա երկրաշարժի կանխագուշակման խնդրի լուծումը: Այն մեզ երկրաշարժից չի փրկի: Երկրաշարժը, միևնույնն է, հսկայական վնաս կպատճառի շենքերին և կառուցվածքներին: Բացի դրանից, մի՞թե հուսալի կանխագուշակման դեպքում (տեղը՝ տասնյակ կիլոմետրերի, ժամանակը՝ մի քանի օրերի, մագնիտուդան՝ 1—2 միավորների ճշտությամբ) անգամ հնարավոր է միլիոնավոր բնակչությամբ քաղաքների (ասենք, մեր մայրաքաղաք Երևանի) մարդկանց և նյութական արժեքների բարեհաջող տեղահանումը և վերադարձը: Կանխագուշակվող երկրաշարժից պաշտպանվելու միջոցառումները ամբողջ հասարակայնությանը կենթարկեն տնտեսական և սոցիալական լուրջ ցնցումների: Իսկ եթե, բարեբախտաբար, երկրաշարժը տեղի չունեցավ, կարդարացվե՞ն, արդյոք, տեղահանման և վերադարձի հետ կապված այն ահռելի տնտեսական վնասները միայն նրանով, որ երկրաշարժը կարող էր և տեղի ունենալ:

ՇԻՆՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՎԱՐՔԻ ԿԱՆԽԱԳՈՒՇԱԿՈՒՄԸ

Երկրաշարժերից պաշտպանության լավագույն միջոցը՝ դրանց նախապատրաստվելն է: Այն կարելի է իրականացնել առաջին հերթին նախագծվող և կառուցվող շինությունների երկրաշարժադիմացկունության դրույթների կատարելագործմամբ: Մի խոսքով, շեշտը պետք է ուղղված լինի շինության պաշտպանության խնդիրների վրա, այլ ոչ թե այն ժամանակի վրա, երբ տեղի կունենա նրա փլուզումը: Չէ՞ որ մարդիկ մահանում են ոչ թե երկրաշարժից, այլ երկրաշարժի պատճառով շենքերի և կառուցվածքների փլուզումներից:

Երկրաշարժով պայմանավորված նեգատիվ հետևանքների գնահատման համար առաջնային գիտական խնդիր է դառնում երկրաշարժի ժամանակ շենքերի և կառույցների վարքի կանխագուշակման հարցերը: Քանի որ ցանկացած կանխագուշակման նպատակը հնարավոր վնասակար հետևանքների մակարդակի նվազեցումն է, ապա երկրաշարժի ժամանակ կառույցի վարքի հիմնավորված կանխագուշակությունը թույլ կտա կիրառել նախագծման ու շինարարության այնպիսի եղանակներ, որոնց իրականացման դեպքում կառույցները ունակ կլինեն դիմադրել երկրաշարժին՝ հակասեյսմիկ միջոցառումների համար նախատեսվող նվազագույն ծախսումներով, կամ ինչպես ընդունված է մասնագետների մոտ՝ սեյսմիկ ռիսկի մեծությունը կհասցվի նվազագույնի:

Երկրաշարժի ժամանակ կառույցի վարքի կանխագուշակման պրոբլեմը իր մեջ ներառում է փոխադարձ պայմանավորված հարցերի մի լայն շրջանակ, որոնցից գլխավորն են՝ շինարարական հրապարակի որոշ խորության գրունտային անհամասեռ բարդ ստրուկտուրային ստվարաշերտի ապարների ֆիզիկա-մեխանիկական, ակուստիկական, հիդրոլոգիական բնութագրերը և նրանցով պայմանավորված գրունտի (հիմնատակի) բարդ տարածական շարժումների օրինաչափությունները մի կողմից և վերգետնյա ապագա կառույցի կոնստրուկտիվ, ծավալա-հատակագծային լուծումների առանձնահատկությունները ու կիրառվող շինարարական նյութերի, կրող տարրերի և հանգույցների ամրության ու դեֆորմացիոն հատկանիշները՝ մյուս կողմից: Երկրաշարժի ծագման մեխանիզմը, ինչպես նշվեց վերևում, դեռ անորոշ կողմեր շատ ունի: Առավել բարդ է նրա դրսևորման կանխագուշակումը, օջախից որոշակի հեռավորության վրա և գրունտային որոշակի պայմաններով երկրի մակերևույթի վրա՝ նախագծվող կառույցի շինհրապարակում: Բայց, այնուամենայնիվ, վերջին մի քանի տասնամյակներում ուժեղ երկրաշարժերի գրանցումների վիճակագրական վերլուծությունները և դեֆորմացիայի ենթարկվող պինդ մարմինների մեխանիկայի նվաճումները թույլ են տվել մշակել շենքերի և կառուցվածքների վրա երկրաշարժերի ներգործության, իրականությանը բավական մոտ մի տեսություն (մոդել), որի օգնությամբ հնարավոր է տվյալ շինարարական հրապարակի գրունտային պայմանների մասին տվյալների և նախագծվող շինությունների կոնստրուկցիաների և շինարարական նյութերի լարվածա-դեֆորմացիոն հատկանիշների օգնությամբ կանխատեսել ապագա կառույցի վարքը գալիք երկրաշարժերի ժամանակ՝ ընդհուպ մինչև նրա առանձին տարրերի քայքայումները, և մինչև անգամ նախատեսել (ծրագրավորել) ու կառավարել այդ քայքայումների մակարդակները:

(Շարունակելի)

Հայաստանի պեռլիտներն ու դիատոմիտները

Հրաչիկ ԱՎԱԳՅԱՆ
Ճարտարագետ-երկրաբան, երկրաբանահանքաբանական գիտությունների դոկտոր, ՀՀ ԳԱԱ տնտեսագիտության ինստիտուտի թեմատիկ խմբի ղեկավար

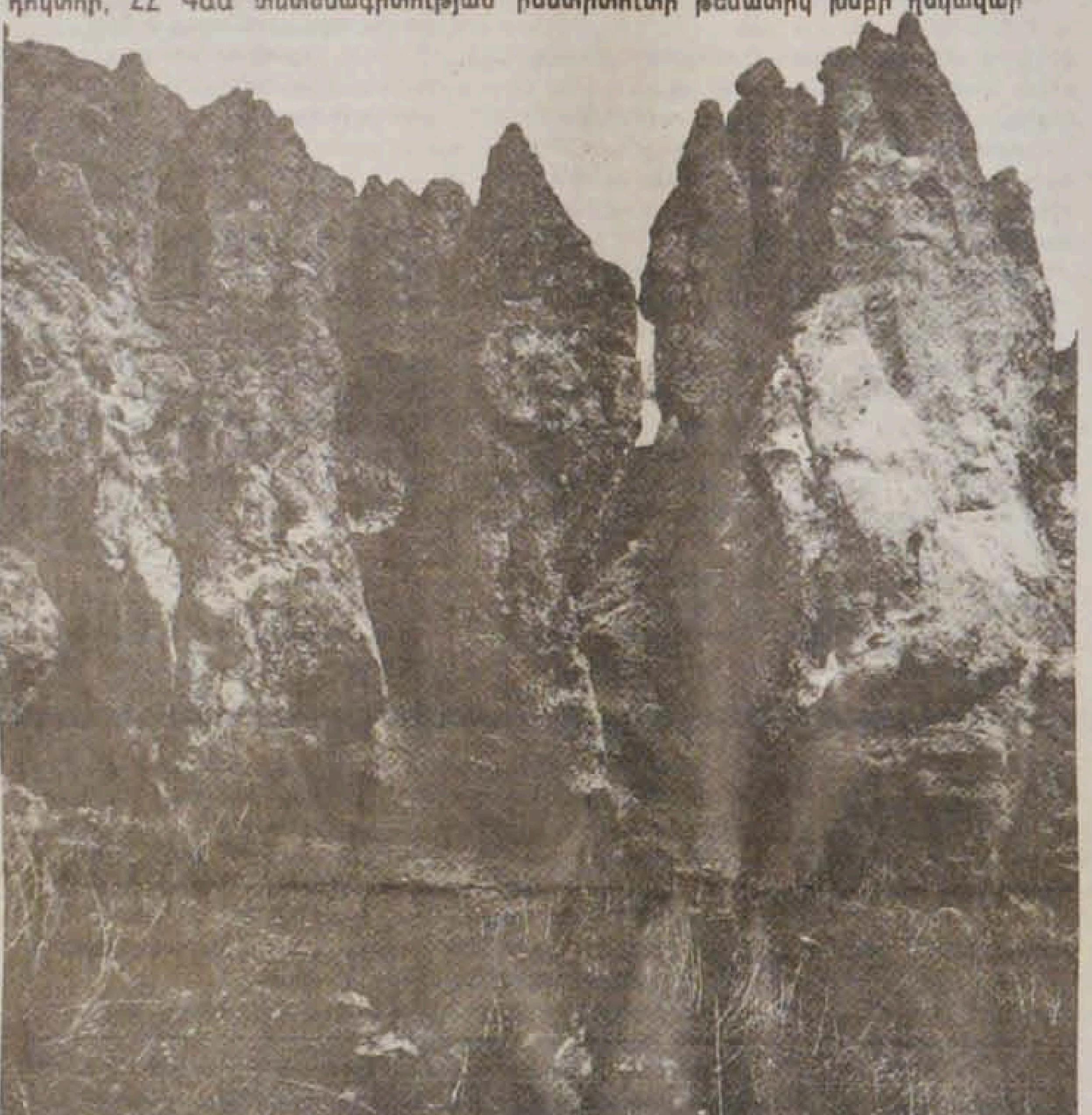

Տնտեսագիտական առումով բնական ռեսուրսները բաժանվում են երկու հիմնական խմբի. վերականգնվող ռեսուրսներ (օդը, ջուրը, բուսական աշխարհը և այլն) և չվերականգնվող՝ սպառվող-վերջացող ռեսուրսներ (ընդերքի հարստությունները՝ բոլոր տեսակի օգտակար հանածոները, բացառությամբ հանքային ու քաղցրահամ ջրերի): Մարդկության համար խիստ կենսական նշանակություն ունեն չվերականգնվող բնական ռեսուրսների արդյունավետ ու խնայողաբար օգտագործման հիմնահարցերը:

Արդեն իսկ պարզված է, որ Հայաստանի օգտակար հանածոներից շատ-շատերը ունեն խիստ սահմանափակ պաշարներ ու փոքր տարածում և իրենց բնական (ֆիզիկամեխանիկական, քիմիական, զարդարիչ և այլ) հատկությունների շնորհիվ հանդիսանում են անփոխարինելի: Դրանց թվին են պատկանում, օրինակ, բազմագույն ու բազմերանգ մարմարացված կոնգլոբրեկչիաները, ագաթները, օնիքսային մարմարները և ուրիշները: Հետևապես այդպիսի օգտակար հանածոների նկատմամբ պահանջվում է ցուցաբերել առանձնահատուկ ուշադրություն ու խնամք: Կարելի է ասել նույնիսկ ավելին. Հայաստանի գիտությունը դեռևս չի կարողացել բացահայտել շատ տեսակի օգտակար հանածոների (հատկապես ոչ մետաղական) բնական բոլոր հատկանիշներն ու նրանց արդյունավետ օգտագործման բնագավառները:

Մեր բազմաթիվ հոդվածներում («Գիտություն և տեխնիկա», «Էկոնոմիկա» և «Գործարար Հայաստան» ամսագրերում, «Ազատամարտ» և «Գիտություն» շաբաթաթերթերում) մենք արդեն իսկ հիմնավորել ենք, որ մեր հանրապետության համար (թե պաշարների, և թե տնտեսական առումով) առավել կարևոր նշանակություն ունեն ոչ մետաղական օգտակար հանածոներից շատ-շատերը, ինչպես, օրինակ, բենտոնիտները, ցեոլիտները, դիատոմիտները, պեռլիտները, տուֆերը, պեմզաները, բազալտները, դիաբազները, անդեզիտները, օբսիդիանը, ագաթները, հասպիսները, գեղագույն գրանիտները, գաբրոները, պիրոքսենիտները, լիստվենիտները, կարբոնատիտները, սիենիտները, բազմերանգ ու բազմագույն մարմարները, դոլոմիտները, վիմատիպ քարերը և այլն:

Եթե մինչև մեր դարի 50-ական թվականները ոչ մետաղական օգտակար հանածոներից շատ-շատերը, այսպես ասած՝ «քարերը», դիտվում էին միայն որպես շինանյութեր ու շինանյութերի արտադրության հումք, հետագա տարիներին, այդ «քարերի» ֆիզիկաքիմիական հատկությունների բազմակողմանի ուսումնասիրությունների շնորհիվ պարզվել է, որ նրանք հանդիսանում են բարձր արդյունավետությամբ բազմանյուղ օգտագործման հումք՝ գյուղատնտեսության, շինարարության ու արդյունաբերության ամենատարբեր ոլորտներում: Այսպես, օրինակ, բենտոնիտային կավերից կարելի է թողարկել ավելի քան 30, դիատոմիտներից՝ 10—15, իսկ պեռլիտներից 110 տեսակների արտադրանքներ, որոնց կարիքը զգում է մեր հանրապետությունը և որոնց նկատմամբ մեծ պահանջարկ են ներկայացնում արտասահմանյան շատ ու շատ երկրներ:

ՊԵՌԼԻՏՆԵՐ: Պեռլիտները թթու կազմի հրաբխային ապարներ են, որոնք մեծ տարածում ունեն Հայաստանի պլիոցեն-չորրորդական հրաբխականության գոտիներում, մեծամասամբ մերձերևանյան շրջաններում: Պաշարների տարածքային (հանրապետական) հանձնաժողովի կողմից հաշվառված են երեք հանքավայրեր, որոնց հաշվեկշռային ($A+B+C_1$ կատեգորիաների) պաշարները կազմում են 151 մլն խմ: Պեռլիտների կանխատեսումային ռեսուրսները գնահատվում են ավելի քան մեկ միլիարդ խմ:

Հետախուզված 3 հանքավայրերից շահագործվում են 2-ը՝ Արագածի ($B+C_1$ կատեգորիաներով հաստատված պաշարների քանակը 85, 1 մլն խմ) և Ջրաբերի (($A+B+C_1$ կատեգորիաներով հաստատված պաշարների քանակը 39,5 մլն խմ) հանքավայրերը:

Արագածի հանքավայրը շահագործվում է «Արագած-պեռլիտ» ձեռնարկության կողմից: 80-ական թվականներին այս հանքավայրից տարեկան արդյունահանվում էր 500—600 [illegible] քանակներով արտադրվում էր. փքեցված պեռլիտ (40—45 հազ. խմ) և զտափոշի (մոտ 2 հազ. տոննա), իսկ առյուծի բաժինը՝ փշրված ու մանրացված վիճակով, օգտագործվում էր շինարարական նպատակների համար՝ որպես բետոնի թեթև լցանյութ և ցեմենտի «կլինկերի» հավելում: Մեզ բոլորիս հայտնի պատճառներով (Հայաստանում պետական շինարարական մեծածավալ աշխատանքների դադարեցման հետ կապված) 90-ական թվականների սկզբից խիստ կերպով նվազեցին նշված հանքավայրից հանքաքարի արդյունահանման ծավալները: Այսպես, օրինակ. 1993 թ. արդյունահանման քանակը կազմել է ընդամենը 26 հազ. խմ, 1994 թ.՝ 31 հազ. խմ, իսկ 1995—96 թթ. արդյունահանում ընդհանրապես չի կատարվել:

Առավել մեծ ծավալներով են շահագործվել Ջրաբերի հանքավայրի պեռլիտները: Այսպես, օրինակ. 1987 թ. Ջրաբերի հանքավայրից արդյունահանվել է 1508 հազ. խմ պեռլիտահումք, որը փշրման, մանրացման և տեսակավորման ենթարկելուց հետո (արտադրվել է 800 հազ. խմ խիճ և 708 հազ. խմ ավազ) ամբողջությամբ օգտագործվել է շինարարական նպատակներով: Այս դեպքում նույնիսկ նշելու հարկ անգամ չկա, թե որքան ցածր արդյունավետությամբ են օգտագործվել Հայաստանի պեռլիտները և այն, որ այժմ դրանց օգտագործման արդյունավետության բարձրացման շարժում անգամ չի նկատվում: Եվ, «Փառք, Աստծո», որ 90-ականի սկզբներից խիստ կերպով նվազել են նաև այս հանքավայրից հանքաքարի արդյունահանման ծավալները (1993 թ.՝ 200 հազ. խմ, 1994 թ.՝ 113 հազ. խմ, 1995 թ.՝ 112 հազ. խմ): Հուսանք, որ այդ խնայված հանքաքարերը հետագայում կծառայեն իրենց իսկական նպատակներին:

Երևանի քարերի և սիլիկատների գիտահետազոտական, ինչպես նաև ԳԱԱ ընդհանուր և անօրգանական քիմիայի ինստիտուտներում կատարված ուսումնասիրությունները պարզել են, որ Հայաստանի պեռլիտներից կարելի է ստանալ ավելի քան 110 տեսակի արտադրանքներ: Այսպես, օրինակ, Հայաստանի պեռլիտներից կարելի է արտադրել. բոլոր տեսակների՝ բարձրորակ տեսակավոր և շինարարական ապակի, նատրիումի մետասիլիկատ, սինթետիկ ցեոլիտ, ապակեթելեր, ապակեպլաստիկ, փրփրապեռլիտ և այլ նյութեր: Հայաստանի պեռլիտները հանդիսանում են գերազանց հումք բարձրորակ ֆիլտրող նյութեր արտադրելու համար: Հայաստանի ԳԱԱ ընդհանուր և անօրգանական քիմիայի ինստիտուտում մշակվել է նոր զտափոշու («Արագած») ստացման տեխնոլոգիա, որի համար շնորհվել են հեղինակային վկայականներ: Դեռևս 1966 թ. ինստիտուտի փորձարարական գործարանում տարեկան արտադրվում էր 200—300 տ. «Արագած» զտափոշի, որն օգտագործվում էր քիմիական, նավթաքիմիական, բժշկական և սննդի արդյունաբերություններում: Գործարանային փորձարկումները ցույց են տվել, որ այս փոշիներն իրենց որակով չեն զիջում արտասահմանյան լավագույն նմանակներին՝ «Դիկոլիտ 4200», «Մետագել—Ա» և այլն: «Արագած» զտափոշու մասին դրական գնահատականներ են ստացվել արտասահմանյան տարբեր ֆիրմաներից՝ «Ֆրիդրիխ Ուղե» (ԳՖՀ), «Կուրահե» (Ճապոնիա) և այլն:

Զտափոշիների նկատմամբ մեծ պահանջարկ են ներկայացնում արտասահմանյան երկրների գերակշռող մեծամասնությունը: Հայկական պեռլիտներից զտափոշիներ արտադրելու նպատակով, մինչև 1988 թ., 25 տարուց ավելի ժամանակահատվածում, Իտալիան գնում էր «Արագած-պեռլիտ» ձեռնարկության մանրացված պեռլիտահումքը: Նշված պեռլիտահումքը գնում էին նաև Բելգիան, Ֆրանսիան, Իսպանիան, Հարավսլավիան: Մեծ պահանջարկ էին ներկայացնում նաև շատ այլ արտասահմանյան երկրներ: Պեռլիտահումքը կարելի է վաճառել առաջիկա 10 տարիներին ևս, բայց այդպես շարունակելը անմտություն կլինի: Ժամանակն է, որ մենք մտածենք համաշխարհային շուկա դուրս գալու մասին միայն ու միայն վերջնարտադրանքների ձևով: Հումք վաճառելով մեր երկիրը մեծ ապագա ունենալ չի կարող:

Ջերմային մշակման ենթարկելու ժամանակ հայկական պեռլիտները (Արագածի հանքավայր) փքվում են և դրանց ծավալները մեծանում են 10-ից մինչև 20 անգամ: Եթե պեռլիտահումքի ծավալային կշիռը կազմում է 1500—2000 կգ խմ, ապա փքեցված՝ պեռլիտներինը՝ 200—500 կգ խմ: Փքեցման ջերմաստիճանը չի գերազանցում 1000°C-ից: Այս զարմանալի հատկության շնորհիվ, հնարավորություն է ընձեռվում պեռլիտներից պատրաստել գերթեթև բետոններ, բարձր հատկություններով օժտված ջերմա և ձայնամեկուսիչ նյութեր և այլն:

Նշենք, որ ԱՄՆ-ում փքեցված պեռլիտների արտադրությունը, 1987 թ. տվյալներով, կազմում էր արդյունահանված (7600 հազ. տ) հում պեռլիտի ընդհանուր քանակի 55—60 տոկոսը: Փքեցված պեռլիտների արտադրությունը իրագործվում էր՝ 47 ընկերությունների կողմից ավելի քան 80 ձեռնարկություններում: Փքեցված պեռլիտների մեկ տոննայի գինը, 1987 թ. տվյալներով, համաշխարհային շուկայում կազմում էր 530—570 ամ. դոլար:

Ս. Մելքումյանի (1989) տվյալների համաձայն, 70—80-ական թվականներին Ուզբեկստանից և Մոսկվայի մարզից Հայաստան ներմուծվող ջերմամեկուսիչ նյութերի տեղափոխման վրա ծախսվում էր տարեկան 1,5 մլն ռուբլի, ընդ որում, այդ նյութերի վրա տարեկան ծախսվում էր ավելի քան 110 մլն ռուբլի:

Առանձնահատուկ հետաքրքրություն է ներկայացնում պեռլիտներից ապակեպլաստիկ նյութերի արտադրությունը, որի տեխնոլոգիան մշակվել է Երևանի քարերի և սիլիկատների ինստիտուտում: Այս նյութը իր մեխանիկական հատկություններով և արտաքին տեսքով չի զիջում փայտանյութին և լայն ծավալներով կարող է կիրառվել շինարարության մեջ՝ դռների և պատուհանների պատրաստման գործում, ինչպես նաև այլ կարիքների համար:

Պեռլիտահումքի հիման վրա Հայաստանում մշակվել է նաև «Սիտալի» ստացման տեխնոլոգիա: «Սիտալը» կարող է կիրառվել շինարարության մեջ և հանդիսանում է ապակեբյուրեղային նյութ, որին, արտադրության ժամանակ, կարելի է տալ ցանկացած ձև և գույն: «Սիտալը» քիմիապես կայուն է, մաշվածակայուն, ջրամերժ, ամուր և կարծր: Այս հատկությունների շնորհիվ «Սիտալը» կիրառություն կարող է գտնել շինարարության մեջ բազմազան նպատակների համար. որպես երեսպատման նյութ, հատակի սալապատման համար, քիմիական արդյունաբերության մեջ, ածխի, լեռնահանքային, էլեկտրատեխնիկական, ցեմենտի, կոքսաքիմիական և այլ արդյունաբերությունների կարիքների համար և այլն:

«Սիտալը» կարելի է կիրառել նաև խողովակների և մեքենաշինության տարբեր արտադրանքների արդյունաբերության մեջ:

Հայաստանի Հանրապետության համար կարևորագույն խնդիր է այսօր պեռլիտների բազմանյուղ և բազմանպատակ կիրառությունը, որոնցից հարկ ենք համարում նշել. ապակու, ապակեպլաստիկ նյութերի, ջերմա և ձայնամեկուսիչ արտադրանքների, ֆիլտրող նյութերի (զտափոշիների), սիտալի և այլ նյութերի արդյունաբերությունը:

Երևանի քարերի և սիլիկատների գիտահետազոտական ինստիտուտի կողմից մշակված տեխնոլոգիաների շնորհիվ հնարավոր է դարձել Հայաստանի փքեցված պեռլիտներից ստանալ համաշխարհային չափանիշների պահանջները բավարարող ձայնա և ջերմամեկուսիչ նյութեր՝ պեռլիտաֆթելավոր սալիկներ («Արմիքս»):

Հաստատված են նաև, որ պեռլիտները ծառայում են որպես պոլիմերային արտադրանքների որակյալ լցանյութ, կատալիզատորի կրողներ, ջնարակի բաղադրամաս և այլն:

Հայաստանի պեռլիտները իրենց ֆիզիկա-քիմիական և այլ հատկությունների շնորհիվ իրենց վրա են բևեռել ոչ միայն նախկին ԽՍՀՄ-ի, այլ նաև արտասահմանյան շատ երկրների գիտնականների ուշադրությունը: «Շինանյութեր—71» միջազգային ցուցահանդեսում Հայաստանի պեռլիտները ճանաչվել են լավագույններն աշխարհում:

Հաշվի առնելով Արագածի հանքավայրի պեռլիտների որակական բարձր հատկանիշները, զտափոշիների արտադրության իտալական «Դիկոլիտ» ֆիրման, 25 տարուց ավելի գնում էր Հայաստանի պեռլիտահումքը, որից պատրաստված բարձրորակ զտափոշին առաքվում էր աշխարհի մի քանի տասնյակ երկրներ, այդ թվում նաև նախկին ԽՍՀՄ և ապա Հայաստան, որտեղ էլ այդ զտափոշին օգտագործվում էր գինիների, կոնյակների, ճարպերի ու յուղերի, նավթաքիմիական և այլ արդյունաբերություններում ու այլ ճյուղերում:

Նշենք, որ Արագածի հանքավայրի բարձրորակ հումքային հենքի վրա գործող «Արագածպեռլիտ» գործարանը Հայաստանում և Միտիշչինի «Շինպեռլիտ» գործարանը Ռուսաստանում, արտադրում էին զտափոշիներ, որոնք իրենց որակով զգալիորեն զիջում էին արտասահմանյան իրենց նմանակներին:

Համաշխարհային շուկայի պահանջները բավարարող արտադրանքներ, այդ թվում նաև զտափոշիներ արտադրելու համար անհրաժեշտ է.

— Կազմակերպել փքեցված պեռլիտների զանգվածային արտադրություն և դրանց հիման վրա հայրենական տեխնոլոգիաներով ա ր տ ա դ ր ե լ բարձրորակ սիտալներ, պեռլիտաթելավոր սալիկներ, ձայնա և ջերմամեկուսիչ նյութեր, տեսակավոր և սովորական ապակիներ, ապակեպլաստիկ ու պոլիմեր նյութեր և այլն,

— Կազմակերպել արտասահմանյան ֆիրմաների հետ փոխշահավետ համագործակցություն, բարձրորակ զտափոշիների արդյունաբերության համար: Այդպիսի ֆիրմաներից մասնավորապես կարելի է նշել. «Յունայթեդ պեռլիտ ինդաստրիզը» (Կիպրոս), «Ջոնս Մենվիլը» (ԱՄՆ), «Դիկոլիտը» (Իտալիա), «Կուրեհա» (Ճապոնիա), «Ֆրիդրիխ Ուղեն» (ԳՖՀ) և ուրիշները:

Երևանի քարերի և սիլիկատների գիտահետազոտական ինստիտուտում գիտաշխատողներ Ա. Վ. Բաղդասարյանի և Ա. Գ. Մանուկյանի կողմից 1987 թ. կատարված տեխնիկա-տնտեսական հաշվարկի օգնությամբ հիմնավորվել է Հայաստանի և Կիպրոսի հանրապետությունների արդյունավետ համագործակցության նպատակահարմարությունը պեռլիտներից բարձրորակ զտափոշիների և այլ արտադրանքների արդյունաբերության կազմակերպման գործում: Հեղինակները մասնավորապես նշում են, որ պեռլիտահումքի առավել խորը վերամշակման և համաշխարհային շուկայում մրցունակ զտափոշիներ արտադրելու համար անհրաժեշտ է զտափոշիների արտադրությունը կազմակերպել արտասահմանյան ֆիրմաների առաջնակարգ տեխնոլոգիաների և սարքավորումների հիման վրա: Այդպիսի սարքավորումներ ու տեխնոլոգիաներ ունեն եվրոպական մի շարք երկրներ, որոնցից Հայաստանի համար ձեռնտու գործընկեր կարող են դառնալ Իտալիան, Հունաստանը և Կիպրոսի Հանրապետությունը: Վերջինիս «Յունայթեդ պեռլիտ ինդաստրիզ» ֆիրման, դեռևս 80-ական թվականների վերջերին (87—88 թվականներ), համաձայնություն է հայտնել Հայաստանի հետ ֆիլտրող փոշիների 5—6 տեսակների արտադրության համատեղ ձեռնարկություն ստեղծելու համար, ընդ որում, նշված ֆիրման իր վրա էր վերցնում տեխնոլոգիաների ու սարքավորումների տրամադրման կարևոր գործը:

Համատեղ ձեռնարկության արտադրանքը, ըստ նախնական համաձայնության, պետք է վաճառվեր նախկին ԽՍՀՄ հանրապետություններին, Կիպրոսին, Պարսկաստանին և հարևան այլ երկրների: Այժմ արդեն հայտնի է դարձել, որ պեռլիտահումքի հիման վրա թողարկվող զտափոշիների նկատմամբ մեծ պահանջարկ են ներկայացնում Պարսկաստանը, Մերձավոր Արևելքի երկրները, ինչպես նաև եվրոպական մի շարք երկրներ:

Տեխնիկա-տնտեսական հիմնավորման համաձայն համատեղ ձեռնարկության հիմնադիր ֆոնդը, 1987 թ. գներով, պետք է կազմեր 800 հազար նախկին ԽՍՀՄ-ի ռուբլի, կամ 1987 թ. հաշվարկով (մեկ դոլարը 0,6 ռուբլի) 1335 հազար դոլար (ԱՄՆ): Նախատեսվում էր արտադրանքը վաճառել 335 դոլարով՝ մեկ տոննան, որի ինքնարժեքը տեղափոխման ծախսերի հետ միասին պետք է կազմեր 281,5 դոլար: Միևնույն ժամանակ նշված է, որ վաճառքի այդ գինը ամենացածրն է համաշխարհային շուկայում (իրական գինը 1,5-2 անգամ ավելին է):

Այսպիսով. եթե նույնիսկ ձեռնարկության արտադրանքը (սկզբնական քանակը 6000 տ.) վաճառվի ամենաէժան գներով (335 դոլար մեկ տոննան), ապա նախատեսվող ձեռնարկության տարեկան օգուտները կարող են կազմել 321 հազ. ԱՄՆ-ի դոլար:

Երևանի քարերի և սիլիկատների գիտահետազոտական ինստիտուտի աշխատակիցների բանավոր ինֆորմացիայի համաձայն, հիմք ընդունելով ԱՄՆ-ի փքեցված պեռլիտների գինը՝ 530—570 դոլար, Արագածի պեռլիտների հիման վրա նախատեսվող համատեղ ձեռնարկության կողմից արտադրվող զտափոշիները միջազգային շուկայում կարող են վաճառվել 600 դոլարով մեկ տոննան: Համատեղ ձեռնարկության թողարկումից մի քանի տարի անց, նրա հզորությունը հնարավոր կլինի մեծացնել տասնապատիկ անգամ (համաշխարհային շուկայի պահանջներից ելնելով): Այս դեպքում ընդունելով, որ ձեռնարկության հզորությունը մեծացվել է միայն 5 անգամ (30 հազ. տ. տարեկան), նախատեսվող ձեռնարկության տարեկան օգուտները կարող են կազմել 9555 հազ. դոլար:

1997 թ. նոյեմբերին, Կիևի շինանյութերի գիտահետազոտական ինստիտուտից ստացված նոր տվյալների համաձայն, պեռլիտներից պատրաստված զտափոշիները Լոնդոնի բորսայում գնահատվում են 620 ֆունտ ստերլինգ, որը այժմյան կուրսով կազմում է 1049 դոլար (ԱՄՆ): Այս դեպքում Հայաստանի բարձրորակ պեռլիտների հումքային հենքի վրա նախատեսվող ձեռնարկության տարեկան օգուտները կարող են կազմել ավելի քան 23 մլն դոլար:

ԴԻԱՏՈՄԻՏՆԵՐ: Դիատոմիտները «Դիատոմեյ» կոչվող ջրիմուռների կայծքարային խեցիներից գոյացած նստվածքային ապարներ են, որոնք իրենցից ներկայացնում են ուժեղ ծակոտկեն, փխրուն կամ փոքր ինչ խտացած գոյացումներ՝ սպիտակ, բաց գորշավուն, վարդագույն և դեղնավուն գույներով: Դիատոմիտները, որոնց արտասահմանյան գրականության մեջ անվանում են նաև «Կիզելգուր» կամ «Ինֆուզորային հողեր», հանդիսանում են արդյունաբերության ու շինարարության կարիքների համար բազմանյուղ կիրառության հումք: Սննդի և քիմիական արդյունաբերություններում դիատոմիտներն օգտագործվում են որպես.

— զտիչ նյութեր՝ շաքարային օշարակների, բուսական յուղերի, գլիցերինի, ինսուլինի, մրգահյութերի, գինիների, գարեջրի, ոչ ալկոհոլային խմիչքների մաքրման, գունազրկման և, պինդ ու հեղուկ մասնիկները տարանջատելու նպատակներով,

— կլանիչ նյութեր՝ քիմիական արդյունաբերությունում թթուների կլանման, հեղուկների [illegible]ահանման, օգտագործված բուսային յուղերի վերականգնման և նավթային գոլորշիների կլանման համար, քրոմատոգրաֆիայում հեղուկ և գազային խառնուրդների քրոմատոգրային տարանջատման համար,

— լցանյութեր՝ պլաստմասսաներում, ռետինատեխնիկական և թղթի արդյունաբերություններում,

— շինարարության մեջ՝ ցեմենտի, խեցեգործական իրերի և այլ արտադրություններում ձայնա և ջերմամեկուսիչ նյութեր պատրաստելու հումք և այլն:

Դիատոմիտներից պատրաստվում են նաև կատալիզատորների կրողներ, լաքեր ու ներկեր, քաղաքացիական օդագնացության մեջ կիրառվող ինդիկատորային խողովակներ և այլն:

Դեռևս 30-ական թվականներին Հայաստանը հանդիսանում էր նախկին ԽՍՀՄ հանրապետությունների դիատոմիտային հումքի գլխավոր մատակարարողը:

Հանրապետության տարածքում հայտնի դիատոմիտների և դիատոմիտային կավերի (կամ կավային դիատոմիտների) ավելի քան 24 հանքավայր-հանքերևակում ն ե ր ի ց հետախուզվել ու արդյունաբերական գնահատական են ստացել հինգ հանքավայրեր՝ 16,1 մլն խմ $A+B+C_1$ կատեգորիաների պաշարներով, որոնցից՝ 14,4 մլն խմ կազմում են դիատոմիտները, իսկ 1,7 մլն խմ՝ դիատոմիտային կավերը (կավային դիատոմիտները):

Դիատոմիտների կանխատեսումային ռեսուրսները հանրապետության տարածքում գնահատվում են ավելի քան 500 մլն խմ:

1975 թվականից շահագործվող Ջրաձորի դիատոմիտների հանքավայրի հումքային հենքի վրա, Հայաստանի տեղական արդյունաբերության նախարարության համակարգում, մինչև 1992 թ., գործել է Նոր-Խարբերդի դիատոմիտների մշակման փորձարարական գործարանը, որտեղ արտադրվում էին «Արմուս» զտափոշիներ և «Արմավան» դիատոմիտային մածուկ: Սկսած 1992 թ., ձեռնարկությունը պարապուրդի է մատնված և այժմ, հավանաբար, թալանված ու քայքայված վիճակում է:

Նախկին ԽՍՀՄ-ի առաջնակարգ գիտահետազոտական ինստիտուտներում (Խարկով, Թբիլիսի և Կիև քաղաքներում) կատարված ուսումնասիրությունները, ինչպես նաև ատամնաբուժական նյութերի Խարկովի գործարանում կատարված տեխնոլոգիական փորձարկումները, հաստատել են Ջրաձորի հանքավայրի դիատոմիտների արտակարգ բարձր որակը և նրանց լիարժեք պիտանիությունը տարբեր զտիչ փոշիների, ատամնաբուժական պատրաստուկների, ռետինատեխնիկական արդյունաբերությունում որպես լցանյութի, ձայնա-ջերմամեկուսիչ նյութերի արտադրություններում: Այս դիատոմիտների ծավալային զանգվածը շատ փոքր է և կազմում է 0,45 գ խոր. սմ, իրական ծակոտկենությունը՝ 72,3 տոկոս, բնական խոնավությունը՝ 57,1 տոկոս: Սիլիկահողի միջին պարունակությունը կազմում է 92,8 տոկոս, կավահողինը՝ 2,6 տոկոս, երկաթի օքսիդինը՝ 1,3 տոկոս:

Ջրաձորի հանքավայրի դիատոմիտների պաշարները ($A+B+C_1$ կատեգորիաների) կազմում են 860 հազ. խմ, որից արդյունահանվել է ընդամենը 17 հազ. խմ:

Խոշորագույն պաշարների տիրապետող Որոտանի հանքավայրի դիատոմիտները, չնայած իրենց որակով զիջում են Ջրաձորի դիատոմիտներին, այնուամենայնիվ, գնահատվում են որպես բավականին բարձրորակ և կարող են կիրառվել արդյունաբերության 10-ից ավելի ճյուղերում: Բազմաբնույթ տեխնոլոգիական ուսումնասիրություններով ապացուցվել է, որ այս հանքավայրի դիատոմիտները միանգամայն պիտանի են բարդ գրանուլացված պարարտանյութերի, շաքարի լուծույթի, լաքերի, ներկերի, վիտամինների, ճարպերի ու յուղերի զտափոշիների և ջերմամեկուսիչ իրերի արդյունաբերությունների համար, ինչպես նաև որպես լցանյութ պոլիվինիլքլորիդային լինոլեումի և ռետինատեխնիկական իրերի արդյունաբերության մեջ: Այս հանքավայրի դիատոմիտների պաշարները ($A+B+C_1$ կատեգորիաների) կազմում են 6,419 մլն խմ:

Սիլիկահողի միջին պարունակությունը՝ 66,9 տոկոս, կավահողինը՝ 14,6 տոկոս, երկաթի օքսիդինը՝ 4,8 տոկոս, ծավալային զանգվածը՝ 1,28 գ. խոր. սմ, բնական խոնավությունը՝ 32,7 տոկոս:

Հայաստանում, Ջրաձորի հանքավայրի բարձրորակ դիատոմիտներից, Նոր-Խարբերդի փորձարարական գործարանում արտադրվող կլանիչների հիմնական զանգվածը իրենցից ներկայացնում էր առաջնային վերամշակման հան- [illegible] Արտադրությունը կազմակերպված էր թերի տեխնոլոգիայով, ջերմամշակումը ընդգրկում էր միայն առաջին փուլը՝ տաքացում, իսկ շիկացման (950—1000°C) փուլը տեխնոլոգիայում նույնիսկ գոյություն չուներ: Ակտիվացումը (թթուներով [illegible]րով) նույնպես թերի էր կատարվում: Այս պատճառով էլ արտադրանքը պահանջարկ չէր գտնում ոչ միայն արտասահմանյան երկրներում, այլ նաև նախկին ԽՍՀՄ-ի հանրապետություններում: Բայց տեղին է նշել, որ մեր իսկ դիատոմիտներից Իտալիայում պատրաստված զտափոշիները ճանաչված էին լավագույններն աշխարհում և առաքվում էին արտասահմանյան մի քանի տասնյակ երկրներ:

Զտման արագության և շաքարի օշարակի թափանցիկության աստիճանով Ջրաձորի հանքավայրի դիատոմիտները ոչնչով չեն զիջում ամերիկյան համեմատման զտանյութ [illegible]-ին: Ջրաձորի հանքավայրի դիատոմիտներից ստացվող գազային քրոմատոգրաֆիայի կրողը՝ «պորոքրոմ[illegible]», որի ստացման տեխնոլոգիան մշակվել էր Հայաստանի ռեակտիվների արտադրական միավորման կողմից [illegible] արտադրում էր շատ քիչ քանակներով՝ լաբորատոր [illegible]ներում, իր քրոմատոգրաֆիական հատկություններով գերազանցում էր արտասահմանյան լավագույն նմանակներին, այդ թվում նաև՝ ԱՄՆ-ում «Ջոնս Մենվիլ» ֆիրմայի կողմից թողարկվող «Քրոմ[illegible]» :

Նշենք, որ ԱՄՆ-ում, 1992 թվականին, արդյունահանվել է 595 հազ. տ դիատոմիտ (համաշխարհային լեռնահանքային արդյունաբերության 1994 թվականի տվյալներից, Վիեննա, 1996 թ.), որից 380 հազ. տ օգտագործվել է զտիչ նյութերի արտադրության համար, և, արտադրվող զտափոշիների ընդհանուր քանակից արտահանման բաժինը կազմել է մոտ 30 տոկոս: Վերոնշված նյութերը ԱՄՆ-ը արտահանել է մոտ 50 երկրներ:

ՀՀ արդյունաբերության նախարարության քիմիայի վարչության պետ պարոն Վ. Ա. Մարդոյանի, որը, դեռևս 1987—88 թթ. եղել է Նոր-Խարբերդի դիատոմիտների փորձարարական գործարանի տնօրենը, բանավոր ինֆորմացիայի համաձայն, Գերմանիայի Ֆեդերատիվ Հանրապետությունը, 1987—88 թթ. ցանկություն է հայտնել գնել տարեկան 10 հազ. տ Ջրաձորի հանքավայրի դիատոմիտներից թողարկվող զտափոշիներ՝ գարեջրի և գինիների մաքրման նպատակով: Չենք կարծում, որ մինչև մեր որակյալ՝ միջազգային չափանիշներին համապատասխանող, արտադրանքի կազմակերպումն ու թողարկումը այդ պահանջարկը կարող է վերանալ: Եթե անգամ վերանում գարեջրի և գինիների արտադրությունը, ապա չի էլ կարող վերանալ շաքարի մաքրման ու զտման գործը, հետևապես և չի կարող վերանալ այդ գործի համար կարևոր նյութերի նկատմամբ եղած պահանջարկը: Ավելին. ոչ մի կասկած չունենք, որ իտալական «Դիկոլիտ» ֆիրմայի հետ, որը մեր հանրապետության [illegible] ձեռնտու գործընկեր, ստեղծված համատեղ ձեռնարկության արտադրանքները (Ջրաձորի դիատոմիտներից պատրաստված զտափոշիները) կունենան շատ մեծ պահանջարկ եվրոպական բոլոր երկրների կողմից:

Միջազգային շուկայում միջին որակի դիատոմիտային հումքը գնահատվում է 105 ԱՄՆ-ի դոլար մեկ տոննան: Հայաստանի Ջրաձորի հանքավայրի դիատոմիտները ճանաչվել են ամենաորակյալը աշխարհում, հետևապես նրանց գինը ավելի պակաս գնահատվել չի կարող: Բավական է նշել, որ այդ դիատոմիտներից պատրաստված զտափոշիները կարող են գնահատվել տասնապատիկ անգամ ավելի թանկ, քան հումքը: Ասվածից կարելի է համոզվել, որ մեր դիատոմիտային հումքից թողարկվող զտափոշիներից ստացված օգուտները իրենց չափերով կարող են համեմատվել պեռլիտներից ստացված օգուտների հետ:

Ասվածից բխող եզրակացությունը և այդ եզրակացությունից էլ բխող ձեռնարկումները թողնում ենք [illegible] և գործ[illegible] ու գործիմաց (նոր և հին) [illegible]լինոնտերերին:

(Սկիզբը՝ 1-ին էջում)

ՀՈՒՄԱՆԻՏԱՐ ԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ. ԱՌԿԱՆ ԵՎ ԱՆԵԼԻՔՆԵՐԸ

Այսօրվա գրանտային համակարգը, ներառյալ նրա փորձաքննական բաժինը, անհունորեն հեռու է այս պատկերից: Հայտերի գնահատման հարցում այն վերացական է, ամորֆ, պատահականություններից անպաշտպան, աշխատանքների բուն ընթացքին հետևելուն և արդյունքները գնահատելուն անկարող (ձևական՝ այո): Առկա սուղ միջոցները շռայլորեն են ծախսվում (նպատակին չհասցնելու առումով):

Ամփոփելով հոդվածի այս մասը, պետք է ասել, որ Հայաստանի Հանրապետության Նախագահին առընթեր գիտատեխնիկական քաղաքականության խորհրդի օրերս իրականացված ստեղծումը անշուշտ, հուսադրող երևույթ է մեր գիտության զարգացման գործընթացի մեջ անհրաժեշտ արմատական բեկում մտցնելու առումով:

Անդրադառնալով հումանիտար գիտությունների առջև կանգնած խնդիրներին, պետք է ասել, որ դրանք շատ շատ են և գնալով կուտակվում են, վտանգելով Հայաստանի ձեռք բերած՝ համաշխարհային հայագիտության գլխավոր կենտրոնի համբավը: Դրանք են և վերը թվարկված խոշոր գիտական ձեռնարկումների շարունակումն ու ավարտը, և նոր իրավիճակից ու իրավակարգից ծագող գիտական պրոբլեմները:

Մի նախնական քայլ արված է՝ կառավարություն է ներկայացված գիտական հետազոտությունների հեռանկարային ծրագիր, և այն նույնիսկ սկսվում է իրագործվել, թեև դեռ չկա կառավարության հավանությունը:

Հումանիտար գիտությունների գլխավոր ուղղությունը կազմում է հայագիտությունը: Այստեղ տակավին լուծման ենթակա է հայերի, որպես ժողովրդի կազմավորման, հայ պետականության ստեղծման, նրա մինչև մեր ժամանակները զարգացման պատմության հիմնահարցը, որը ունի և շեշտված քաղաքական երանգ: Այստեղ, որպես հատկապես կարևոր, առանձնանում է Խորհրդային Հայաստանի էապես խեղաթյուրված պատմության վերաշարադրման խնդիրը: Նախորդ շրջանում լրջորեն և հասկանալի պատճառներով ետ է մնացել հայոց եկեղեցու պատմության գիտական հետազոտությունը: Այդ խնդիրն առանձնապես ցցուն է Հայաստանում քրիստոնեության պետական կրոն հռչակման 1700-ամյակի նախադռանը: Չնայած ձեռք բերված հաջողություններին և այժմ էլ չորս արտասահմանյան երկրների կողմից ֆինանսավորմամբ և մասնակցությամբ բավական եռանդուն տարվող հնագիտական հետազոտություններին, ետ է մնում Արտաշեսյան և Արշակունյաց դինաստիաների ժամանակաշրջանի նյութական մշակույթի հետազոտությունը, սրա կողքին նաև պատմական օժանդակ գիտությունների, այդ թվում և ազգաբանության պրոբլեմների ուսումնասիրությունը:

Մեթոդաբանական նոր մոտեցմամբ պետք է շարունակել հայ փիլիսոփայական մտքի բազմադարյան պատմության ուսումնասիրությունը, որը կընդգրկի հայ հին և միջնադարյան փիլիսոփայության պատմությունը, այնպես էլ 19-րդ դարի և 20-րդ դարի սկզբի հայ փիլիսոփայական և հասարակական-քաղաքական մտքի պատմությունը՝ առաջին անգամ ներկայացնելով նոր ժամանակաշրջանի փիլիսոփայական ուղղությունների ու տեսությունների ամբողջական շարադրանքը:

Լեզվաբանության բնագավառում օրակարգի հարց են դարձել արևմտահայերենի ուսումնասիրությունը թե հանրալեզվաբանական և թե՝ կառուցվածքային առումներով, արևելահայերենի և արևմտահայերենի փոխհարաբերության և մերձեցման խնդիրը: Սուր բնույթ է ստացել և անհապաղ լուծում է պահանջում հայոց լեզվի ուղղագրության խնդիրը:

Արդի փուլում առաջնահերթ հետազոտման կարիք ունեն այնպիսի խնդիրներ, ինչպիսիք են հայ գրականության ազգային յուրահատկությունները և զարգացման հիմնական օրինաչափությունները, նրա միջազգային առնչությունները՝ տիպաբանական և կոնտակտային մակարդակներով, գրական ուղղությունների և ժանրերի պատմությունն ու տեսությունը:

Ուսումնասիրման նյութի կորստյան վտանգը խնդիրներ է ծառացրել հայ բանագիտության բնագավառում: Անհրաժեշտ է համակարգային ուսումնասիրության ենթարկել մշակութաբանական մակարդակով հայ առասպելաբանությունը, ժողովրդական ծիսակարգն ու հավատալիքները, հայ հին կրոնն ու դիցարանը, ավանդական ու ժամանակակից բանահյուսությունը:

Արվեստագիտության բնագավառում կարևորագույն նշանակություն ունեն երաժշտա-ֆոլկլորագիտական հետազոտությունները, որոնք ունեն ժողովրդի ավանդական երգերը կորստից փրկելու և սերունդներին հանձնելու նպատակաուղղվածություն:

Նոր խնդիրներ են ծագում՝ կապված արդի քաղաքային անհեղինակ երաժշտության, մեծ ծավալ ստացող «մասնավոր» ճարտարապետության, կիրառական կերպարվեստի նոր երևույթների, բեմական կյանքում նոր միտումների առաջացման ու զարգացման հետ, որոնք չպետք է դուրս մնան արվեստագետների տեսադաշտից:

Կարևորագույն խնդիր է սփյուռքի համակարգային ուսումնասիրությունը: Հայագիտությունն ունի և տասնյակ ավելի մասնավոր խնդիրներ, որոնք պիտի ուշադրության առարկա դառնան առաջիկա տարիներին:

Հայաստանի նոր իրավիճակը՝ քաղաքական անկախության և սոցիալական ու տնտեսական այն տեղաշարժերը, որոնք ուղեկցում են դեպի նոր հասարակարգը անցմանը, պահանջում են նոր ընթացքի մեջ դնել հասարակական և հումանիտար գիտությունների զարգացումը, նկատի ունենալով նաև նախորդած շրջանի՝ այդ գիտությունների գաղափարական սահմանափակումները և դրանցից ձերբազատվելու անհրաժեշտությունը:

Այնպիսի գիտություններ, ինչպիսիք են տնտեսագիտությունը, փիլիսոփայությունը, պատմության և արևելագիտության նոր և նորագույն շրջանները, մանավանդ՝ սոցիոլոգիան և իրավագիտությունը, մասամբ նաև մյուս հումանիտար գիտությունները, կարիք ունեն թոթափելու նշված կաշկանդվածությունը, և այդ գործընթացը տարերային լինել չի կարող, այն կարոտ է խթանումների և խրախուսանքի:

Այսօր գիտության, մասնավորապես հումանիտար գիտության, աշխարհը լի է ամենատարբեր ուսմունքներով ու տեսություններով, որոնցից խորհրդային շրջանի գիտությունը կիրառում էր միայն մեկը՝ մարքսիզմի ուսմունքը: Մարքսիզմը պարունակում է համաշխարհային գիտական մտքի զարգացման շատ արգասիքներ և այսօր էլ պահպանում է իր գոյության իրավունքը: Մեր փիլիսոփաների, հումանիտար գիտությունների ներկայացուցիչների պարտքն է իրենց տեսադաշտի և գիտական հետազոտությունների մեջ ըստ պատշաճի ներգրավել նաև գոյություն ունեցող այլ ուսմունքների ու տեսությունների բազմազանությունը և, ինչո՞ւ ոչ, ստեղծել նորերը:

Այսպես, միանգամայն նոր հարցերի մշակման առջև է կանգնած տնտեսագիտությունը, որն անցյալի քարոզած դոգմատիկ սխեմաներից նոր մեթոդաբանական մոտեցմամբ հետզհետե կողմնորոշվում է դեպի հանրապետության բուն կենսական խնդիրները: Այս իմաստով առանձնահատուկ նշանակություն ունի շուկայական տնտեսության պայմաններում Հայաստանի Հանրապետության ռեսուրսային ներուժի ուսումնասիրությունը:

Կարևոր է նաև Հայաստանում շուկայական հարաբերությունների այն առանձնահատկությունների հետազոտությունը, որոնք մասնավորապես վերաբերում են շուկայական տնտեսության անցման ձևերին, աշխատանքի շուկայի ձևավորմանը, պետական սեփականությունից մասնավորին անցմանը, տնտեսության կառավարման գործընթացում պետության տեսական դերի գնահատմանը, այլ երկրների հետ տնտեսական փոխհարաբերությունների գիտական սկզբունքների մշակմանը:

Հայաստանի անցումային շրջանի իրավիճակը նոր խնդիրներ է առաջ քաշել իրավաբանական գիտության առջև, որոնք կապվում են պառլամենտարիզմի ուղիով մեր հանրապետության առաջխաղացման, սահմանադրական գործընթացի ծավալման, դեպի իրավական պետություն և քաղաքացիական հասարակություն նրա շարժման հետ: Այս տեսանկյունից իրավագիտության հիմնախնդիրներից է նոր հասարակարգի իրավական դաշտի ստեղծումն ու կատարելագործումը, այնպիսի նոր ճյուղերի զարգացումը Հայաստանում, ինչպիսիք են «Սահմանադրական իրավունքը», «Միջազգային իրավունքը», «Էկոլոգիական իրավունքը», «Մարդու իրավունքները»:

Նոր խնդիրներ են նաև դրել սոցիոլոգիական գիտության առջև, որոնցից առավել կարևորվում են դեմոկրատական ինստիտուտների առաջացման և զարգացման, հասարակական կարծիքի ձևավորման, հասարակության սոցիալական նոր կառուցվածքի, արտագաղթի, փախստականների ադապտացիայի և տարերային աղետների, ինչպես նաև սոցիալական ցնցումների անմիջական և հեռահար սոցիալական հետևանքների ուսումնասիրությունները: Կարևորագույն խնդիր է դարձել նաև գիտական կանխատեսումների և դրանց հետ կապված կառավարման սոցիոլոգիայի շրջանակներում գիտական առաջարկների մշակումը:

Անցումային շրջանի դժվարությունների հետ կապված Հայաստանի սոցիալ-տնտեսական այժմյան ծանր վիճակը հոգեբանական գիտության առջև դրել է նոր կողմնորոշիչներ, ինչպիսիք են հետազոտությունները հոգեբանական ծառայության, ազգային հոգեբանության և ժամանակակից տնտեսության կառավարման հոգեբանության ասպեկտներով:

Հայաստանի վերածվելը անկախ և սուվերեն պետության և նրա ազգային անվտանգության ու միջազգային դրության խնդիրները հիմք են դրել գիտահետազոտական նոր ուղղությունների: Առանձնապես հրատապ են դարձել Մերձավոր և Միջին Արևելքի տարածաշրջանի աշխարհաքաղաքական համակարգի, նրանում Հայաստանի տեղի ու դերի, հարևան պետությունների՝ Թուրքիայի, Իրանի, արաբական երկրների, Ադրբեջանի և Վրաստանի հետ Հայաստանի Հանրապետության միջպետական հարաբերությունների ուսումնասիրությունները:

Վերադառնալով մեր շարադրանքի սկզբին, պիտի շեշտենք, որ նշված պրոբլեմների մի խոշոր, թերևս, առավել ծանրակշիռ մասը իր լուծման համար պահանջում է գիտության ստրատեգիական կողմնորոշման և ղեկավարության մի համակարգ, որը գրեթե իսպառ բացակայում է այսօր:

ԱՄՆ-ում պաշտոնապես արգելված է բուհերում կրոնի դասավանդումը կամ կրոնական միջոցառումների կազմակերպումը: Բայց արգելված չէ կրոնը՝ որպես գիտություն՝ պատմություն կամ փիլիսոփայություն դասավանդելը: Առավել ևս՝ դիպլոմ ստանալուց առաջ՝ եկեղեցում աղոթելը:

ՈՒՂԵՎՈՐՈՒԹՅՈՒՆ ԴԵՊԻ ՀՈԼԱՆԴԻԱ

Հոլանդիայի կառավարության հրավերով երկկողմանի ծնողազուրկ և սոցիալապես անապահով թվով 20 երեխաներ Սպիտակ քաղաքից, ինչպես նաև հարակից գյուղերից 1998 թ. հունվար-փետրվար ամիսներին կուղևորվեն ձմեռային շրջագայության: Այս մասին տեղեկացանք Լոռու մարզպետարանի կրթության բաժնից: Երկու երեխաների համար դա կլինի Հոլանդիա երկրորդ այցը: Խմբին կուղեկցի հայ մանկավարժը:

Անվերջ, անընդհատ

Հայ նշանավոր գիտնական, բույսերի ֆիզիոլոգ, ակադեմիկոս Վահան Ղազարյանը 80 տարեկան է: Ծնվել է Խնձորեսկում, սովորել հարազատ գյուղում, ապա՝ Գորիսում, դասավանդել Քարահունջում: Նրա պատանեկությունն անցել է Սյունիքի բնության գրկում ու հենց այդ պատանեկան տպավորություններն էլ ուղեկցում են նրան ամբողջ կյանքի ընթացքում, մարմնավորվելով որպես սեր բնության, շրջապատի, ծառի, թփի, բույսի նկատմամբ:

Հետո՝ բարձրագույն կրթություն, գործող բանակ, ասպիրանտուրա ու գիտական մի մեծ ճանապարհ, որ շարունակվում է մինչև օրս:

Քառասուն տարի անընդմեջ նա ՀԳԱ բուսաբանության ինստիտուտի և բուսաբանական այգու տնօրենն էր, 1974 թվականից՝ ՀՀ ԳԱԱ ակադեմիկոս: Չնայած իր 80-ամյա տարիքին, Վ. Ղազարյանը ՀՀ ԳԱԱ բուսաբանության ինստիտուտի պատվավոր տնօրենն է ու գիտական խորհրդատուն:

Վ. Ղազարյանի գիտահետազոտական գործունեությունը սկսվել է դեռևս ուսանողական տարիներին: Ասպիրանտուրայում սովորելու տարիներին հետաքրքիր աշխատանքներ է տարել բույսերի լուսային ռեժիմի ուղղությամբ, վեր հանել կարևոր օրինաչափություններ ֆոտոպերիոդիկ տարբեր ռեակցիա ունեցող բույսերի գեներատիվ զարգացման վերաբերյալ: Այդ աշխատանքները հետագայում ավելի խորությամբ շարունակվեցին բուսաբանության ինստիտուտում, որտեղ բացահայտվեցին կարճ և երկար օրվա բույսերի ֆոտոսինթետիկ գործունեության բնորոշ առանձնահատկությունները. նրա կախվածությունը քլորոֆիլի վերականգնումից, արմատների կոնաց և նյութափոխանակային ֆունկցիայի ակտիվությունից, տերևներին արմատային ծագման տրոֆիկ և հորմոնալ նյութերի մատակարարումից և այլն:

Գիտական և գործնական տեսակետից չափազանց կարևոր են երկամյա բույսերի յարովիզացիային նվիրված ուսումնասիրությունները, որոնք հիմք հանդիսացան գլուխ կաղամբի կյանքի երկրորդ տարում վեգետատիվ ճանապարհով կրկնակի բերք ստանալու համար: Հետագայում այդ աշխատանքները ստացան հեղինակային իրավունք:

Արժեքավոր են նաև ծառաթփային բույսերի էտման ու ձևավորման ֆիզիոլոգիական բնույթի պարզաբանմանն ուղղված հետազոտությունները, որոնց ընթացքում ցույց տրվեց, որ այդ միջոցառումները դրականորեն են ազդում արմատային համակարգի կենսագործունեության բարձրացման և բույսերի երիտասարդացման վրա:

Առանձնահատուկ ուշադրության են արժանի բարձրակարգ բույսերի արմատատերևային համահարաբերակցությանը նվիրված աշխատանքները:

Դեռևս 1950-ական թվականներին Վ. Ղազարյանը մշակեց տարբեր կենսաձևերին պատկանող բույսերի անհատական զարգացման և ծերացման հարցերը: 1960-ական թվականներին սեփական փորձերի և գրականության տվյալների մանրամասն վերլուծության հիման վրա նա զարգացրեց բույսերի անհատական զարգացման և ծերացման տեսությունը:

Ըստ այդ տեսության, բույսերի ծերացումը դիտվում է որպես արմատա-տերևային ֆունկցիոնալ կապի աստիճանական և անվերադարձ խախտման պրոցես, որի ընթացքում կրճատվում է արմատների զանգվածը, նրանց կլոնալ և նյութափոխանակային ակտիվությունը, որը զուգորդվում է տերևների ընդհանուր մակերեսի փոքրացման և նրանց ֆիզիոլոգիական ակտիվության անկման հետ:

Ուսումնասիրությունները բերին այն համոզման, որ անի թուլացումը և ծերացումը սկսվում են պտղակալման, արմատա-տերևային տարածության մեծացման, փոխադրող հյուսվածքների ակտիվության անկման և այլ պատճառներից ծագող արմատային անբավարարության հետևանքով:

Այդ տեսության հիմնական դրույթները քննարկվեցին բարձրակարգ բույսերի օնտոգենեզին նվիրված համամիութենական սիմպոզիումում (Երևան, 1966), որը հրավիրվել էր Վ. Ղազարյանի նախաձեռնությամբ, 11-րդ Միջազգային բուսաբանական կոնգրեսում (ԱՄՆ, 1969), համամիութենական և տարածքային բազմաթիվ գիտաժողովներում, ինչպես նաև «Բարձրակարգ բույսերի ծերացումը» մենագրության մեջ (1969), որը թարգմանվել է ֆրանսերեն:

Վ. Ղազարյանի կողմից մշակված այդ տեսությունը հավանության է արժանացել բույսերի ֆիզիոլոգիայի բազմաթիվ մասնագետների կողմից: Այն մի նոր քայլ էր բույսերի անհատական զարգացման, նրանց ծերացման ու մահացման բազմաթիվ հարցերի պարզաբանման ասպարեզում:

1980-ական թվականներին Վ. Ղազարյանի գիտական հետազոտությունների շրջանակն ընդգրկում է նաև էվոլյուցիոն ֆիզիոլոգիայի հարցերը: Փաստորեն, նա դառնում է Հայաստանում այդ ուղղության զարգացման նախաձեռնողը: Նրան հետաքրքրում են ծառերից դեպի խոտերը բույսերի էվոլյուցիայի ընթացքում ֆիզիոլոգիական ֆունկցիաների զարգացման օրինաչափությունները: Տարբեր էկոլոգիական խմբերին պատկանող բազմաթիվ ծառային, թփային և խոտային բույսերի վրա կատարած հետազոտությունները վեր հանեցին հետաքրքիր օրինաչափություններ: Դրանց մեջ կարելի է նշել այն, որ բարձրակարգ բույսերի էվոլյուցիան գնացել է տերևների արմատապահովածության մեծացման, արմատատերևային տարածության կրճատման և այդ երկու օրգանների միջև նյութափոխանակության ուժեղացման ուղիով: Ըստ հեղինակի մտահղացման ծառերից դեպի խոտերը էվոլյուցիայի ընթացքում այդ հանգամանքների շնորհիվ բարձրացել է տերևների ֆիզիոլոգիական ակտիվությունը, նրանց ֆոտոսինթեզի ինտենսիվությունը, բույսերի սերմարտադրողականությունը և կրճատվել կյանքը: Միաժամանակ խոշոր փոփոխություններ են տեղի ունեցել արմատներում և տերևներում հորմոնալ նյութերի ակտիվության մեջ:

Էվոլյուցիոն ֆիզիոլոգիայի բնագավառում կատարած ուսումնասիրությունների արդյունքները Վ. Ղազարյանը ամփոփեց «Ծառերից դեպի խոտերը էվոլյուցիայի ֆիզիոլոգիական ասպեկտները» մենագրության մեջ (1990), որը մեծ հետաքրքրություն առաջացրեց գիտական աշխարհում և խոշոր ներդրում կատարեց բույսերի էվոլյուցիոն ֆիզիոլոգիայի հարցերի պարզաբանման բնագավառում:

Անգնահատելի են Վ. Հ. Ղազարյանի մատուցած ջանքերը հանրապետության անտառապատման և կանաչապատման բնագավառում: Դա արտահայտվել է շվային անտառների անման օրինաչափությունների հետազոտման և նրանց տնտեսական արժեքի գիտական գնահատման մեջ: Գիտնականի ղեկավարությամբ և անձնական մասնակցությամբ հրատարակվել է Հայաստանի անտառապատման և կանաչապատման գիտական հիմունքների մշակմանը նվիրված մեծածավալ մենագրությունը, որը լավագույն ուղեցույց է այդ բնագավառի աշխատանքների համար:

Մեծ է ակադեմիկոս Վ. Ղազարյանի ավանդը Հայաստանի ԳԱԱ Բուսաբանական այգու և նրա Սևանի ու Վանաձորի բաժանմունքների գիտական հավաքածուների հարստացման և զարգացման գործում: Գիտնականի ղեկավարությամբ ուսումնասիրվել են աշխարհագրական նոր հողամասեր, ներմուծվել հարյուրավոր արժեքավոր բուսատեսակներ, ստեղծվել են նոր գիտական հավաքածուներ (վարդանոց, եղրևանոց, մագլցող բույսերի հողամասեր և այլն), նոր բաժիններ (գեոբոտանիկայի, դենդրոլոգիայի, անտառագիտության) և հենակետեր (Մարտունիում, Նոյեմբերյանում, Արագածում) և այլն:

Անսպառ ուժ և եռանդ է ներդրել ակադեմիկոս Վ. Հ. Ղազարյանը գիտական կադրերի պատրաստման և դաստիարակության գործում: Նրա ղեկավարությամբ գիտական թեզ են պաշտպանել մոտ հինգ տասնյակ մասնագետներ, որոնցից շատերը ներկայումս հաջողությամբ աշխատում են Հայաստանի այլ գիտահետազոտական կենտրոններում և բուհերում:

Նրա ղեկավարած բույսերի ֆիզիոլոգիայի լաբորատորիան ներկայումս դարձել է բարձրակարգ բույսերի անհատական զարգացումն ուսումնասիրող կարևոր գիտական կենտրոն:

Գիտության կազմակերպման և զարգացման գործում Վ. Հ. Ղազարյանի ակտիվ աշխատանքը դրսևորվել է նաև Հայաստանի ԳԱԱ կենսաբանական գիտությունների բաժանմունքի ակադեմիկոս-քարտուղար եղած ժամանակ: Այստեղ նա շատ օգտակար գործունեություն է ծավալել բաժանմունքի ինստիտուտների աշխատանքը խթանելու գործում:

Մեծ եռանդ և ջանքեր է ներդրել Վ. Հ. Ղազարյանը հասարակական աշխատանքում: Երկար տարիներ նա եղել է Հայաստանի ԳԱԱ-ի նախագահության անդամ, «Հայաստանի Հանրապետության ԳԱԱ Զեկույցներ» ամսագրի գլխավոր խմբագրի տեղակալը, «Հայաստանի կենսաբանական հանդես» ամսագրի խմբագրական կոլեգիայի անդամ, Հայաստանի Հանրագիտարանի խմբագրական կոլեգիայի անդամ, բուսաբանության ինստիտուտին կից ատենախոսությունների պաշտպանության մասնագիտական խորհրդի նախագահ, Հայաստանի բուսաբանական ընկերության նախագահ, Բնության պահպանության հանրապետական ընկերության նախագահության նախագահ, քաղաքային և շրջանային խորհուրդների պատգամավոր և այլն:

Այսօր էլ Վահան Ղազարյանը իր ուժերն ու եռանդը նվիրում է գիտության զարգացման գործին, քանզի իսկական գիտնականի կյանքը անընդհատ է ու երբեք չի ակնկալում հանգիստ կամ ընդմիջում:

Ա. ՉԱՐՉՕՂԼՅԱՆ
ՀՀ ԳԱԱ բուսաբանության ինստիտուտի տնօրեն

ԱՐԴԻ ԱՐԵՎԵԼԱՀԱՅ ՈՒՂՂԱԳՐՈՒԹՅԱՆ ՊԱՏՄԱԿԱՆ ՀԻՄՔԵՐԸ

Հոդվածի շարժառիթը վերջին տարիներս մամուլում, հեռուստատեսությամբ, գիտական և ոչ գիտական այլևայլ շրջանակներում ընթացող բանավեճն է և արևելահայ արդի ուղղագրությունը այսպես կոչված դասական ուղղագրությամբ փոխարինելու մասին:

Չանդրադառնալով այդ բանավեճի մասնակից կողմերի բերած թեր ու դեմ կռվաններին, ասենք, որ մեր նպատակն է ցույց տալ դեռևս միջնադարում ձևավորվող այն նախադրյալները, որոնք 20-րդ դարի առաջին քառորդում հանգեցրին ժամանակակից արևելահայերենի ուղղագրության բարեփոխմանը:

Անշուշտ, այս գործնական ուղղվածությունը նշված խնդրին անդրադառնալու միակ պատճառը չէ: Ի թիվս լեզվական այլ հարցերի, բնագրերի ուղղագրական կողմը նույնպես վաղուց ի վեր գրավել էր մեր ուշադրությունը՝ հայոց լեզվի պատմության սկզբնաղբյուրների վրա աշխատելու ընթացքում: Այնպես որ, մեր ձեռնարկած այս նախնական հետազոտությունը նաև տեսական որոշակի հետաքրքրության արդյունք է:

Ձեռագիր աղբյուրների հետ աշխատող բոլոր հետազոտողները գիտեն, որ գրչագրերում հանդիպում են բազմաթիվ լեզվական (բառաքերականական) և ուղղագրական բնույթի տարընթերցումներ, որոնք բնագրագիտական տեսակետից մեծ հետաքրքրություն են ներկայացնում և արժեքավոր նյութ են տրամադրում լեզվի պատմությամբ զբաղվողներին:

Ձեռագրերում առկա լեզվական տարընթերցումներից տվյալ դեպքում մեզ հետաքրքրում են այն հնչյունական ուղղագրական տարբերակները, որոնք շեղվում են հին գրական հայերենի գրաբարի ընդհանուր օրինաչափություններից: Այդ շեղումներն իրենց բնույթով միատեսակ չեն և ունեն տարբեր պատճառներ:

Մի կողմից դրանք կարող են լինել գրական լեզվի բնական զարգացման արդյունք, առաջանում են որպես նորակազմություններ և աստիճանաբար ծավալվելով՝ խախտում նախկին համակարգը: Մյուս կողմից՝ շեղումները կարող են առաջանալ որպես ներթափանցումներ՝ տվյալ ժամանակաշրջանում գրական լեզվի հետ զուգահեռաբար գոյություն ունեցող խոսակցական լեզվից: Այդ դեպքում արդեն գործ ունենք տարբեր համակարգերի տարրերի հետ:

Միջնադարյան հայ մատենագրության լեզվի մեջ մենք հանդիպում ենք նշված երկու կարգի շեղումներին էլ: Բայց երկրորդ տիպը շատ ավելի տարածված է, և դա այն հիմնական պատճառն է, որ հեռացնում է ուշ միջնադարի գրական հուշարձանների լեզուն ավելի վաղ շրջանի, հատկապես դասական գրաբարի լեզվավիճակից:

Բանավոր խոսքի ազդեցությամբ կատարվող շեղումները հայ մատենագրության լեզվի մեջ սկսվել են բավական վաղ, դեռևս 7-րդ դարից, երբ ուժեղանում է նախկինում համեմատաբար միասնական լեզվի գրավոր և բանավոր տարբերակների տարամիտվող զարգացման ընթացքը: Այն շարունակվում է նաև հետագա դարերում և 12-րդ դարում հանգեցնում լեզվական նոր որակի՝ միջին հայերենի առաջացմանը:

Լեզվական մյուս կարգի՝ բառապաշարային, ձևաբանական, շարահյուսական բնույթի շեղումների և նորակազմությունների հետ միասին, ուղղագրական շեղումները ևս ընդլայնվում են նշված ժամանակաշրջանից և շարունակվում են հետագայում ավելի ու ավելի ցայտուն դրսևորումներ գտնելով հատկապես միջին հայերենի շրջանում:

Հայտնի է, որ մինչև 9-րդ դարը մեզ չեն հասել հայերեն քիչ թե շատ ամբողջական ձեռագրեր, այլ միայն պատառիկներ, և ավելի վաղ շրջանի գործերը մենք ունենք որպես հետագա դարերում կատարված ընդօրինակություններ: Այս հանգամանքը կարևոր է հաշվի առնել բնագրագիտական քննություններ կատարելիս՝ հատկապես ուղղագրության բնագավառում, քանի որ արձանագրված լեզվական իրողությունները կարիք ունեն ժամանակագրական հավաստման:

Ուստի, մեր քննությունը կատարված է հավաստիորեն թվագրված երկու կարգի սկզբնաղբյուրների հիման վրա, առաջինը հայերեն ամենահին թվագրված ձեռագիրն է՝ մեզ հասած 10-րդ դարից (981 թ.), որ տարբեր բնույթի նյութերի ժողովածու է (Մաշտոցի անվան Մատենադարան, ձեռ. 2679, նմանահանությամբ և նմանատպությամբ լույս է տեսել 1995 թ. «Մատեան գիտութեան և հաւատոյ, Դաւթի քահանայի» վերնագրով, աշխատասիրությամբ Ա. Մաթևոսյանի), և երկրորդը՝ ավելի ուշ ժամանակաշրջանի՝ 13-րդ դարի ձեռագրերի հիշատակարանների ժողովածուն է (Հայերեն ձեռագրերի հիշատակարաններ. ԺԳ դար, Երևան, 1984, կազմեց Ա. Մաթևոսյան):

Հիշատակարանների առավելությունը մյուս գրավոր հուշարձանների համեմատությամբ այն է, որ դրանք, ինչպես և վիմագիր արձանագրությունները, թվագրված են, ուստի հայտնում են տվյալ լեզվական երևույթի ճիշտ ժամանակը:

Այստեղ մենք կներկայացնենք նշված հուշարձաններում տեղ գտած ոչ ամեն կարգի հնչյունական ուղղագրական առանձնահատկություն, որոնք բազմազան են, այլ միայն նրանք, որոնք առնչվում են գրաբարյան և ժամանակակից հայերենի ուղղագրական համակարգերի տարբերությանը:

Մենք խուսափում ենք «դասական ուղղագրություն» տերմինից, քանի որ այն ճշգրտված չէ, և ամեն մեկը տարբեր բովանդակություն է դնում դրա մեջ: Հիմնականում հին

(Շարունակությունը՝ 8-րդ էջում)

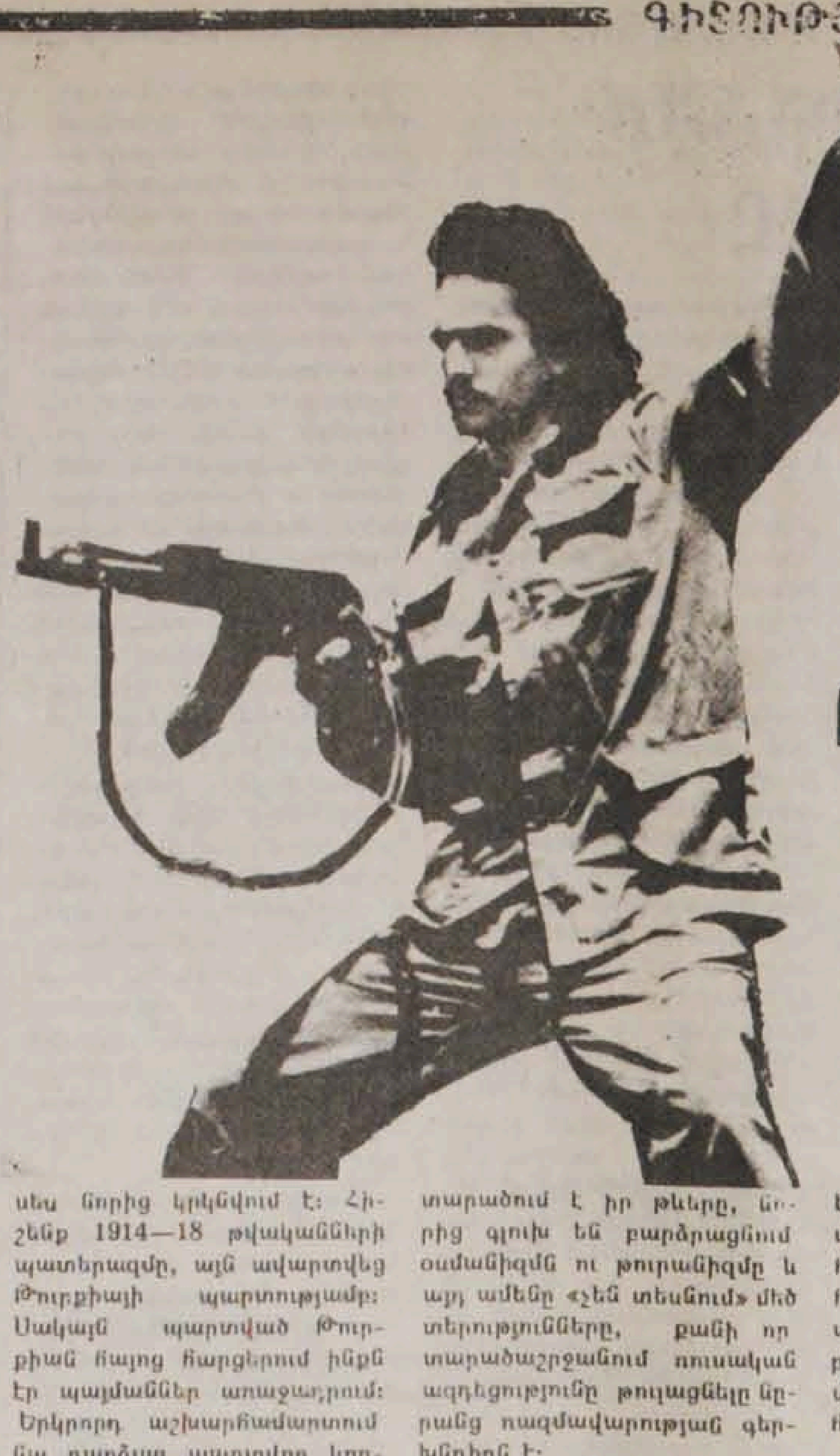

Հայոց ոգու նոր վերածննդի ու հաղթանակների հազարամյակ

Ղարաբաղյան հիմնախնդիրը մտնում է իր վճռական փուլը: [illegible]

[illegible] ...թյունը վերջնականապես մեզ սովորեցրեց մի կարևոր հանգամանք. գերտերությունների համար չկան այլ ժողովուրդների իրավունքներ ու շահեր, աշխարհը պետք է ապրի իրենց շահերին համահունչ: Հայ դատը, որ այդքան ներքաշվում է հայկական միջավայրում, ասես իր մայրամուտն է ապրում: Տխուր հետևության ես հանգում, հետևելով մեր ներքին ու միջազգային գործընթացներին: ԽՍՀՄ-ի օրոք մենք մխիթարվում էինք, թե կոմունիստները ինտերնացիոնալիստներ են, այդ պատճառով էլ չեն մտահոգվում մեր ազգային պահանջատիրությամբ: Հիմա, անկախություն ձեռք բերելուց և կոմունիստական վարչակարգի փլուզումից հետո ինչ բացատրություն պետք է տալ մեր ազգային հոգսերի, ազգային երազանքների խորտակման համար: Իսկ Ղարաբաղի անկախությունը մեզ համար նաև խորհրդանիշ է, դարերի ընթացքում անվերջ կորուստներից հետո առաջին նվաճումը, ազգային ոգու վերածննդի բունիզը:

Եվ այսօր, երբ ուժեղացել է միջազգային ճնշումը Հայաստանի ու Ղարաբաղի վրա, երբ նորից սկսել են խոսել Ղարաբաղը «լայն ինքնավարությամբ Ադրբեջանին հանձնելու» մասին, Հայաստանում ծայր են առել հանրահավաքները, գիտաժողովները ու այլ քննարկումները: Իսկ միջազգային ատյաններում հայ դիվանագիտությունը համարյա թմբիրի մեջ է. վերին ատյանների միջև դիրքերի ոչ հստակ, չհամաձայնեցված քայլերն ու կարծիքները թուլացնում են լայն զանգվածների վճռականությունը: Եթե անցած տարիները դա հայ ժողովրդի իրոք, ռազմական ուժի, ոգու, անասելի դժվարությունները հերոսաբար հաղթահարելու տարիներ էին, [illegible]

[illegible] ...նալ, թե ի վերջո մեր երկիրը միացե՞լ է, արդյոք, այս կամ այն միջազգային կոնվենցիային, թե ոչ:

Խոսքն այն հռչակագրերի (կոնվենցիաների) մասին է, որոնք առնչվում են ազգերի ինքնորոշման, մարդու իրավունքների, միջազգային իրավական օրենսդրությանը և այլն, այսինքն հարցեր, որոնք անմիջապես առնչվում են Ղարաբաղյան հիմնախնդրի լուծման իրավական հայեցակետերին»:

Ժամանակին ԽՍՀՄ-ում մի անեկդոտ էր պտտվում. «բոլշևիկները իրենք պրոբլեմներ են ստեղծում, որ հետո հերոսաբար հաղթահարեն»: Այդ անեկդոտը այսօր շատերն են հիշում. այնպիսի տպավորություն է ստեղծվում, որ այսօրվա իշխանությունները, որոնք իրենց ղարաբաղյան շարժման հեղինակներ են համարում, պատրաստ են «հերոսաբար» հաղթահարել ստեղծած պրոբլեմը: Սակայն նոր իշխանությունների տարբերությունը բոլշևիկներից հենց այն է, որ այժմ փորձ էլ չի արվում որևէ պրոբլեմ հաղթահարել: Էլ չասենք՝ հերոսաբար: Մինչդեռ, ղարաբաղյան շարժումը ոչ թե իրենց հորինած շարժումն է, այլ հայ ժողովրդի ազգային-ազատագրական պայքարի անքակտելի մասն է ու ունի տասնամյակների, դարերի պատմություն: Ադրբեջանի կողմից Ղարաբաղի հայաթափ անելն ու յուրացնելը պանթուրքիզմի ծրագրերից է և թող ոչ ոք չըմտածի, թե ղարաբաղյան պատերազմում պարտված Ադրբեջանը կարող էր հօգուտ իրեն շրջել հասարակական կարծիքը, եթե չլիներ նրա մեծ եղբայր, խորհրդատու, զինող ու արևմտյան տերությունների դռները նրա առաջ բացող Թուրքիան: Պատմությունն ասես նորից կրկնվում է: Հիշենք 1914—18 թվականների պատերազմը, այն ավարտվեց Թուրքիայի պարտությամբ: Սակայն պարտված Թուրքիան հայոց հարցերում ինքն էր պայմաններ առաջադրում: Երկրորդ աշխարհամարտում նա դարձյալ պարտվող կողմի՝ ֆաշիստական Գերմանիայի դաշնակիցն էր ու դարձյալ պատերազմն ավարտեց որպես շահած կողմ: Ղարաբաղյան պատերազմում թուրքերը (այսինքն ազերիները) պարտված կողմ են, բայց ահա իրենք են թելադրում խաղի կանոնները: Ուրեմն պետք է հստակորեն եզրակացնել, որ այս խաղերի թիկունքում առավել զորավոր ուժեր են, այսինքն՝ մեծ տերությունները, որոնք առիթը բաց չեն թողնում մի քանի հայանպաստ հայտարարություններ անել (հատկապես՝ ընտրությունների նախօրյակին), խոսել մարդու իրավունքների, ազգերի ինքնորոշման մասին, բայց ամեն վճռական պահին անում են հակառակը, հայկական շահերն ու դատը զոհաբերելով իրենց ազգային շահերին: Ու տասնամյակ տասնամյակի հետևից Թուրքիան տարածում է իր թևերը, նորից գլուխ են բարձրացնում օսմանիզմն ու թուրանիզմը և այդ ամենը «չեն տեսնում» մեծ տերությունները, քանի որ տարածաշրջանում ռուսական ազդեցությունը թուլացնելը նրանց ռազմավարության գերխնդիրն է:

Հայոց դատը, որի մի մասն էլ Ղարաբաղյան խնդիրն է, մնում է սոսկ հոգե-զգացմունքային երևույթ ու չի ստանում ու առաջիկայում ակնկալիք էլ չկա, թե կստանա, առարկայական իմաստ:

Ու եթե այսօր, արյան գնով նվաճած արցախյան անկախությունը ոտնահարվի ու Ղարաբաղը նորից հանձնվի իր դահիճներին՝ Ադրբեջանին, այլևս ի՞նչ խոսք կարող է լինել Հայ դատի մասին: Նորից անդրադառնանք պատմությանը: Մեկ անգամ չէ, որ թուրք պետական գործիչները հայկական պահանջատիրությանը պատասխանել են հեգնանքով, թե «դեռ ձեր ներքին հարցերը լուծեք, նոր մեզանից հող պահանջեք», կամ «Զենքով ձեռք բերածը միայն զենքով կարող եք ետ վերցնել»: Ահա և պահը. կատարվել է թուրք գործիչների «պահանջը», լուծվել է Ղարաբաղի հարցը և լուծվել է զենքի միջոցով: Այլևս հայոց որ սերնդին պետք է հույս ներշնչել, թե զենքով, արյան ու զոհերի գնով ձեռք բերած Ղարաբաղը նորից նվիրենք ազերիներին, որ մենք՝ հայերս լավ ապրենք:

Իսկ ինչպես արդարացնել տասնյակ հազարավոր զոհերն ու խեղվածները, փախստականներն ու անօթևան թափառաշրջիկները, ինչպես արդարացնել, որ ինքը՝ Հայաստանը երկրաշարժից հետո ավերակների վերածված, անսահման զրկանքների ու զոհողությունների գնով օգնեց վերականգնելու Ղարաբաղը: Մի՞թե այդ արվեց, որ հետո «սկուտեղի վրա» նվիրի Ալիևին: Այս հարցերը գրավել են հայոց մտքերը, այս հարցերը պատասխանների են սպասում:

Իսկ պատասխաններ չըկան...

Հայաստանը երկընտրանքի մեջ է, երկփեղկված է հայոց ոգին: Հանրապետության պետական, քաղաքական գործիչները, նախարարները համարյա լուռ են, ոչ մի կարծիք, ծրագիր չեն առաջարկում ժողովրդին: Ասես բոլորը սպասում են, թե տեսնենք ինչ կլինի: Ծրագիր չունի և ընդդիմությունը: Բայց մի բան պարզ է՝ վերջինս ընդունելով փոխզիջումների գաղափարը, միանշանակ Ղարաբաղի անկախության կողմն է: Մինչդեռ Հայաստանի և Ադրբեջանի իշխանությունները, քաղաքական գործիչները, միջազգային կազմակերպություններն ու պետական այրերը ևս խոսում են կոնֆլիկտի լուծման փոխզիջման մասին, բայց ոչ ոք ժողովրդին չի ներկայացրել, թե փոխզիջում ասելով ինչ է հասկանում, ո՞րն է Ղարաբաղի կարգավիճակը այդ զիջումներից հետո:

Ավելին. ղարաբաղյան կոնֆլիկտի լուծման ուղիների որոնման այս բարդ և լարված օրերում, երբ մեծ տերությունները տառապում են նավթամոլությամբ ու երբ ուզում են հայերին նաև պատժել ռուսամետ քաղաքականության համար, ետին պլան են մղվել ազգերի ինքնորոշման, մարդու իրավունքների հարցերը ու մոռանալով ոչ հեռավոր անցյալը, ուզում են մի հարկի տակ թողնել զոհին ու դահիճին այն դեպքում, երբ զոհը հազիվ է ազատվել դահիճի ճանկերից, իսկ դահիճը դարձել է առավել սանձարձակ ու արյունատենչ: Որևէ մի քաղաքագետ ԱՄՆ-ում, արևմուտքում իրեն հաշիվ տվե՞լ է, թե ինչպես պետք է հայկական Ղարաբաղն ու Ադրբեջանը մի հարկի տակ խաղաղ ապրեն՝

— հնգամյա պատերազմից հետո,

— ամբողջ Ղարաբաղը ավերակի վերածելուց հետո,

— Սումգայիթի ու Բաքվի հայկական վայրագ ջարդերից հետո,

— հազարավոր զոհերից, խեղվածներից, փախստականներից հետո,

— «Հայերը մեր ոխերիմ թշնամիներն են» ադրբեջանցի պետական գործիչների հայտարարություններից հետո...

Երևանում կայացած ԱՊՀ երկրների առողջապահության հարցերին նվիրված գիտաժողովում, որին մասնակցում էր նաև Ադրբեջանի առողջապահության նախարարը, արտոնություն արվեց նրան ելույթ ունենալու Հայկական պետական հեռուստատեսությամբ: Նախարարը խոսեց մեր «երկու ժողովուրդների բարեկամության, եղբայրության մասին», ասեց, որ «ազերիները շատ հյուրընկալ ժողովուրդ են» և, բոլոր հեռուստադիտողներին հրավիրեց Բաքու՝ այդ հարցում համոզվելու համար: Իհարկե, մի ամբողջ տասնամյակ ատելություն ու թշնամություն պրոպագանդելուց հետո հակառակորդի կողմից «բարեկամ», «եղբայր», «հյուրասիրություն» բառերը լսելուց շատ հաճելի զգացմունքներ են առաջանում, բայց չէ՞ որ այսօր մարդիկ պատմության լավ դասեր են ստացել և այլևս ոչ ոքի խոսքերին չեն հավատում: Նախարարի խոսքերն առավել տպավորիչ կլինեին, եթե նա գոնե մեկ բառով ակնարկեր, որ, ասենք, ադրբեջանցի ազնիվ մարդիկ դատապարտում են Սումգայիթի ու Բաքվի ջարդերը, Ստեփանակերտի բարբարոսական ռմբակոծումները: Սակայն ստացվում է այսպես՝ ամեն անգամ ազերիները հայերի ջարդեր են կազմակերպում, թիզ առ թիզ տիրանում հողերին, հետո մի երկու-երեք տասնամյակ բարեկամության մասին խոսում ու նախապատրաստվում նոր ջարդերի, հայոց պատմական հողերի հայաթափության նոր փուլի:

Այս ամենը պետք է իմանա միջազգային հանրությունը: Նա պետք է իմանա հայ-ադրբեջանական առճակատման բուն պատճառները և իմանալուց հետո հարցերին մոտենա անկողմնակալ դիրքերից, մարդու ապրելու իրավունքը հարգելու տեսանկյունից: Իսկ այդ իմանալու համար պետք է զորացնել հայ քարոզչությունը, որի նախապայմանը ղարաբաղյան հիմնախնդրում Հայաստանի, Արցախի իշխանությունների և ժողովրդի տեսակետների հստակեցումն ու միասնությունն է, սփյուռքի բոլոր կազմակերպությունների ակտիվ քայլերը: Կոպենհագենյան համաժողովից առաջ հրապարակվեց ամերիկահայ 13 կազմակերպությունների համատեղ հայտարարությունը, որը զգուշացնում էր ԱՄՆ-ին՝ ադրբեջանամետ դիրքորոշման համար, պահանջում հաշվի առնել ղարաբաղյան ժողովրդի անվտանգության, ինքնորոշման շահերը: Այդ հայտարարությունը ունեցավ միջազգային հնչեղություն, շնորհիվ նրա հիմնավոր, ռեալությունից ելնող և վճռական տոնի:

Ղարաբաղյան անցած պատերազմը ցույց տվեց, որ միայն տեխնիկայի և զորքի քանակական առավելությունները չեն որոշում պայքարի ելքը: Այն որոշում է մարդու ոգին և վճռականությունը, պայքարի հստակությունն ու նպատակասլացությունը:

Հետևապես անհասկանալի են խուճապահարության այն տրամադրությունները, որոնք երբեմն վարակի պես տարածվում են վերևից: Կարծում եմ մեր հակառակորդն էլ ծանոթ է ոչ միայն հայոց բանակի զենքի ուժին, այլև նրա մարտիկների ու ամբողջ ժողովրդի վճռականությանը՝ փրկել Ղարաբաղը, պահպանել Հայաստանը՝ 3-րդ հազարամյակի սերունդների համար: Ի հակակշիռ թուրք գործիչների, «21-րդ դարը Թուրքիայի դարն է լինելու» հայտարարությանը, պահենք ու պահպանենք հայոց ոգին, ազգի միասնությունն ու համերաշխությունը՝ հանուն մեծ նպատակների, վստահ, որ 3-րդ հազարամյակը հայոց ոգու նոր վերածննդի ու հաղթանակի հազարամյակն է լինելու:

Վլադիմիր ՄՈՒՐԱԴՅԱՆ

ԱՐԴԻ ԱՐԵՎԵԼԱՀԱՅ ՈՒՂՂԱԳՐՈՒԹՅԱՆ ՊԱՏՄԱԿԱՆ ՀԻՄՔԵՐԸ

(Սկիզբը՝ 5-րդ էջում)

ուղղագրության վերականգնման ջատագովները նկատի ունեն 18—19-րդ դարերում ձևավորված այն գրային համակարգը, որը գործում էր մինչև 1922 թվի ուղղագրական բարեփոխումը: Մինչդեռ, «դասական» տերմինը հայագիտության մեջ տրվում է միայն 5-րդ դարի գրաբարյան լեզվավիճակին, և ըստ այդմ՝ «դասական ուղղագրությունը» տերմինների համապատասխանության կանոնով պետք է վերաբերեր միայն այդ շրջանին, բայց այդպես չի արվում: Իսկ «գրաբար» և համապատասխանաբար՝ «գրաբարյան ուղղագրություն» տերմիններն ավելի լայն հասկացություն են և ընդգրկում են հայոց լեզվի զարգացման հին շրջանն ամբողջությամբ (5—11-րդ դարերը), ինչպես նաև 12-րդ դարից հետո այդ լեզվով գրված ամբողջ մատենագրությունը: Բացի այդ, տերմինն ընդգծում է, որ այդ ուղղագրական համակարգը վերաբերում է գրաբարին, այն գրաբարյան ուղղագրություն է, ի տարբերություն ժամանակակից աշխարհաբարյան ուղղագրության:

Այս երկու համակարգերի միջև ուղղագրական տարբերությունները, ինչպես գիտենք, հիմնականում հանգում են է, ե, օ, ո ձայնավորների, ոյ ույ, եա յա, իւ յու երկբարբառ երկհնչյունների, բառասկզբի ու բառավերջի յ ձայնորդի և տարբեր դիրքերում վ հնչյունի գրության կանոններին:

10-րդ դարի թղթյա ձեռագրում գրաբարի ուղղագրական կանոններից այն շեղումների մեջ, որոնք համապատասխանում են ժամանակակից արևելահայ ուղղագրությանը, ամենից ավելի հաճախականն է բառավերջի յ ձայնորդի բացթողումը ա և ո ձայնավորներից հետո: Այդ օրինակները բազմաթիվ են: Ա ձայնավորից հետո դրանք մեծ մասամբ բայի խոնարհված ձևերն են, իսկ գոյականների մեջ ա հոլովման հատուկ անունները: Օրինակները բերում ենք համապատասխան խմբավորմամբ.

Բայաձևեր՝ աշխատեցա, բառնա, գա, դառնա, երթա, զարանա, ընթանա, թանձրանա, իշխանանա, լայնանա, յուա, խնդա, խոստանա, ծերանա, ծնա, կեա, կերա, հանդարտանա, հաղորդեցա, հեռանա, մատեա, միանա, մնա, յարմնա, վաստակեցա, վերանա, ևն:

ՀԱՏՈՒԿ ԱՆՈՒՆՆԵՐ՝ (յ) Ադամա, Անախտա, Մարեմա, (ի) Մարիամա Ալլապասա, (ի)Դաւթա, (ի)Դիոնիսիա, Կոստանդեա, Հռոմա, Յովսեփա, Նիկիա (սեռ. հոլ.), Պողսա («Պոլսի») (ի) Տեկորա:

ԱՅԼ ԽՈՍՔԻ ՄԱՍԵՐ՝ անդամանդեա, գերակա, դուզնաքեա, ենթակա, եղևնեա, երեքամեա, հրեա, սատանա, վկա, (ի)վերա, տասնամեա, տասնմնեա:

Բառավերջի ո-ից հետո յ ձայնորդի բացթողման օրինակները համեմատաբար սակավաթիվ են, որ բացատրվում է այդ դիրքում ոյ կապակցության ընդհանուր հաճախականության պակասով՝ ույ-ի համեմատությամբ: Կարելի է թեկուզ նշել, որ ուղիղ հոլովածևով ոյ վերջավորությամբ (արգոյ, դշխոյ, հանոյ, պիտոյ տիպի) բառեր շատ քիչ կան: Վկայված օրինակները մեծ մասամբ սեռական, տրական և բացառական հոլովներից են.

ամտո, այլո, այսպիսո, անգո, գո, գոլո, իմո, իւրո, (ի) յուսո, կալո, կարելո, կիտո, մարմնացելո, մարմնո, (ի) մաքրո, միո, (ի)միջո, նո, նոնագո, (ի)ներքո, որպիսո, պիտո, (ի) պտղո, վարժելո, վնասո, ցուցեւո:

Օրինակների այսպիսի առատությունը վկայում է, որ բառավերջի յ-ի անկումը արդեն կատարված փաստ էր 10-րդ դարում, որն իր արտացոլումն էր գտել և գրության մեջ: Ավելին, միջնադարյան ձեռագրերում, այդ թվում և մեր ուսումնասիրած աղբյուրում գտնում ենք այդ իրողության հետաքրքրաշարժ արձագանքներ՝ որպես այդ փաստի լրացուցիչ կողմնակի ապացույց: Բառավերջի ա-ից և ո-ից հետո յ ձայնորդի ավելորդ լինելու գիտակցումն այնքան ուժեղ էր, որ հաճախ յ-ն բաց էին թողնում նաև բառամիջում, երբ այն պետք է գրվեր և ամենայն հավանականությամբ արտասանվում էր: Այդպիսի օրինակները նույնպես բազմաթիվ են: Դրանք կարելի է բաժանել երկու մասի.

ա) յ-ի բացթողում ձայնավորների միջև (ա-ից հետո)՝ անզգաութեան, աստուածաին, արքաի, արքաիւ, արքաութեան, գաին, գերակաի, գնաին, երրանեցուց, Եսաի, երթաի, երկնաին, ընծաելով, հռոմաեցւոց, հրամաեցի, հրամաէ, մամոնաի, մարդկաին, մերձաորականց, Միքաէլ, մնաին, Յուդաի, Նաեցարուր, (ի) Նորաւոցն և այլն:

(ո-ից հետո)՝ ախոանին, գոացուն, գոացեալն, (զ) գոութին, խոաւ, (ի) նախագոէ, բոին, քոոյ:

բ) ձայնավորի և բաղաձայնի միջև (ա-ից հետո)՝ (զ) ապաճողացն, Ասորեստանեաց, դառնացէ, ընթանացեմք, խոսեցաց, Հայաստանեաց, հեռանացեն, մարգարէանացեն, մարդկանոյ, մարդկանցս,

(ո-ից հետո)՝ գլխոն, ինքնարոս, (զ) լուսնացոցն, հրապորս, միևնոն, (զ) նոն, նոնացո, նոնակի. Նոնպէս, ստոգ, տարացոց, տղայոն:

Սրան հակառակ, բազմաթիվ բառերում հանդիպում ենք գրաբարյան գերճշգրտության (հիպերկոռեկցիայի) երևույթին, այսինքն՝ իմանալով, որ բառավերջի յ-ն չի արտասանվում, գրիչները հաճախ այն գրում են նաև բառամիջի ա-ից և ո-ից հետո կամ հրամայականի ձևերի ու դերանունների վերջում, որտեղ ըստ կանոնի յ չկա, ենթադրելով, թե դա ճիշտ գրաբարյան ուղղագրությունն է՝ ա-ից և ո-ից հետո պետք է գրել չարտասանվող յ՝ անկախ դիրքից: Վկայված են հետևյալ օրինակները (ա-ից հետո)՝ ահայ, Արջնայնոյ, (զ) երկայրութիւն, ենթայկացութեամբ, զայնց, հայտոյ, մեղադրեայ, միայնակեայց, յայտկապէս, յերկայրել, նայ, նայեայ, սպասեայ, փայպար,

(ո-ից հետո)՝ անդոյրը, անշփոյթ, ասիացոյց, արաբացւոյց, բաբելոյնացւոյն, բարոյք, բոյցք, երրայեցւոյց, եգիպտացւոյցն, յոյկ, (ի) կնոյջէ, կնոյջն, հայւոյ, հեռացոյ, հոյգւոյց մակեդոնացւոյց, (ի) մեռելոյց, մնացելոյցն, Ջրհոյսն, ջրոյցն, վերջնոյցն, տեղւոյջ:

10-րդ դարի թղթյա ձեռագրերում գրեթե նույնքան հաճախադեպ է արդի արևելահայ հնչյունական համակարգին և ուղղագրությանը համապատասխանող մեկ այլ երևույթ՝ բառամիջում է և ե հնչյունների նույնացումը և գրության մեջ դրա արտացոլումը, անշուշտ, որոշ յուրահատկություններով:

Որոշ բառերի է-ով և ե-ով ուղղագրական տարբերակներ հայտնի էին դեռևս գրաբարի զարգացման նախորդ շրջաններից, սակայն մեր աղբյուրում դրանք ծավալում են ըստանում առաջին հերթին բայական վերջավորությունների մեջ (ներկայի 3-րդ դեմքում և անցյալ անկատարում), ինչպես. առնեք, ասեին, արկանեի, բերե, գիտեաք, գիտեի, գոչեին, դաստիարակեին, դատեին, դիպեին, եկանեին, երևեին, ընդունեի, թագաւորեին, թիւրեին, լինեին, լսեի, խաւսեի, խնդրեաք, խորհեիր, խրատեին, ծախեին, ծխեին, ծնանեին, կատարեին, կարծեին, կոչեին, համարձակեիր, ձևացուցանեին, մարթե, ունեաք, պագանեին, պահանջեի, պահեին, պղծեին, վկայեն, տաներ, տանեին, տեսանեին, փոփոխեաք:

Այլ խոսքի մասերից (նաև բայերից, բայց ոչ վերջավորությունների մեջ) անեակից, դեմք, եկեղ, եթե, հրեից, մարգարեական, մարգարեապետ, Եմմանուել, կիտրակեին, (ի) հարկե, հրեականքն, հրեա, մարգարեից, յաւետ, պաշտաւնեի, քրիստոնեից:

Հետաքրքրական են այն օրինակները, երբ բառասկզբի է-ն է փոխարինվում ե-ով, այդ թվում նաև եմ օժանդակ բայի անցյալ անկատարի ձևերում, որոնք առանձին բառի արժեք ունեն, ինչպես. եական, եակից, Եմմանուել, եութեամբ, եութին, եջ, ե՞ր, եի, եին, եաք և այլն:

Հայոց լեզվի պատմությունից հայտնի է, որ աւ երկբարբառի պարզեցումը և հանգումը պարզ օ հնչման ավարտվել էր արդեն 10-րդ դարում: Մեր ձեռագրում գտնում ենք այդ իրողության սակավաթիվ, բայց վստահելի վկայություններ, որոնք հաստատում են օ (<աւ) և ո տառերով արտահայտվող հնչյունների նույնացումը: Հետևյալ օրինակներում՝ դատաստանոք, իմացուածոք, խոսեաց, ծառոււտ Տորոս (=Տարոս), գրաբարյան նախկին աւ գրությունը փոխարինվել է ո-ով:

Դրան հակառակ, կան մի շարք բառեր, որտեղ ստուգաբանորեն ճիշտ ո-ի փոխարեն գտնում ենք աւ գրությունը, անշուշտ օ=ո հնչմամբ: Այդ օրինակներն են՝ աւհիրս, աւտոխ, աւրոջ: Հանդիպում են և շատ հետաքրքրական օրինակներ ու-ի փոխարեն աւ գրությամբ՝ արաւսեակ, չաւպաղէշ, (բառամիջի ուշո նախնական հնչյունափոխությամբ և ո հնչյունի աւ արտացոլմամբ. ձեռագրում վկայված են նաև ու-ի ո գրության այլ դեպքեր՝ կորութեան, փխ. կուրութեան, զատոցանէ, փխ. զատուցանէ, ուսուցանէ, փխ. ուտուցանէ, ոսուցանէ, փխ. ուսուցանէ, փայլոն, փխ. փայլուն և այլն), և ընդհակառակն՝ աւ-ի փոխարեն ու գրությամբ՝ ամութով, դրուշակ, շուշափի, շուշափումն:

Տարբեր դիրքերում յ ձայնորդի, է և ե տառերի գրության վերը նշված բոլոր առանձնահատկությունները նույնքան և ավելի մեծ չափով հատուկ են երեք դար հետո ավանդված 13-րդ դ. հիշատակարանների լեզվին: Վըկայված տասնյակ և նույնիսկ հարյուրավոր նույնատիպ օրինակներին այստեղ կրկին անդրադառնալու հնարավորության և անհրաժեշտություն չկա:

Կանգ առնենք միայն այն իրողությունների վրա, որոնք նորություն են 10-րդ դ. թղթյա ձեռագրի համեմատությամբ, կամ խորացնում են այնտեղ սկզբնավորված երևույթները: Սա վերաբերում է հատկապես քիչ առաջ նշված աւ, օ, և ո գրերի շփոթին:

Հիշատակարաններում վըկայված են ոչ միայն զգալի թվով օրինակներ ո-ի փոխարեն աւ(օ) գրությամբ, ինչպես՝ այսօրիկ, աղորմածաց, հացոյն կամ աւ(օ)-ի փոխարեն ո-ով՝ զորացոյց, բարեխոսութեամբ, մեկնողորէն, յորդորակոք, պարգեւոք, այլև, որ շատ հատկանշական է, այնպիսի դեպքեր, երբ օ գրով արտացոլվում է աւ հնչյունակապակցությունը, որը երկբարբառ չէ և չի վերածվել օ պարզ ձայնավորի, երբեք օ չի հնչել: Արձանագրված են օրինակներ՝ ինչպես բառամիջի, այնպես էլ բառավերջի դիրքի համար.

(զ) անցօր, բնակեցօ, ըընօրն, գրեցօ, զօակ, Թեֆանօ, հօաքեց, հանգեօ, մեծօն, միղօրս, յօհտեան(ս), (զ) սակօ, սպասաօր, Սոփէօ, փոխեցօ:

Ուղղագրական հաջորդ ամենից ավելի շատ տարբերակներով վկայված և նոր ժամանակներում ամենից ավելի շատ վեճեր հարուցած իրողությունը ու, ւ և վ տառերի գրությունն է որոշակի դիրքերում:

1. Գրաբարի դասական շըրջանի ուղղագրությամբ բաղաձայնի և ձայնավորի միջև պետք է գրվի ու՝ **աղուէս, պատուեր, ստուեր** և այլն: Հիշատակարաններում այդ կանոնը խախտվում է երկու տարբերակով՝

ա) ու-ի փոխարեն վ, որ համեմատաբար ավելի հաճախական է՝ անարվեստ, անվանէ, արվեստին, դժվար, զըզվէր, զինվորսն, թշվառութին, թվական, թվի «թվում է», թվիլ «թվալ», (ի) թվին, հրճվին, յունվար, նվաստ, ուրվականս, պատվական, պատվիրանս, ստացվածոց, տվյալ, տվաք,

բ) ու-ի փոխարեն ւ՝ ամենաթշւառ, անւանեցին, (յ) անւանէ, անւանս, դժւար, զինւորս, (զ) թշւառական, (ի) լեզւէ, հայցւածի, նւաստ, պատւանդան:

2) Ձայնավորների միջև գրաբարյան կանոնի համաձայն գրվում էր ւ՝ **աւագ, խաւար, հիւանդ** և այլն: Հիշատակարաններում այս կանոնը քանիցս խախտվում է, վկայված են զգալի թվով օրինակներ ւ-ի փոխարեն վ գրությամբ.

ապավէն, (ի) խավարէ, ավազ, Ավագտիկնա, Ավետարանս, զխավորութին, թագավորութեանն, Լուսավորչին, խավարեալ, հավանել, մանավանդ, յավիտեանս, նրբաշավիղս, փրկավետ, քավեա, առավել:

Երկբարբառների գրությունը մեր ուսումնասիրած աղբյուրներում մեծ փոփոխություններ չի կրում: Վկայված են միայն մի շարք օրինակներ ոյ երկբարբառի փոխարեն ժամանակակից արևելահայ ուղղագրությանը համապատասխան ույ գրությամբ՝ աներևույթ, անփույթ, բարձրագույն, զորացույց, (ի) լույսն, յիշեցելույս, նույն, նույնքանեանց, սույն, քույր:

Ինչպես նաև ընդամենը երեք օրինակ եա երկբարբառի փոխարեն յա գրությամբ՝ **Աբրահամյան, հետևյալ, Սեմյան:**

Եթե այս վերջինները պարզապես վրիպումներ չեն, ապա կարող են լինել թեև շատ ժլատ, բայց արժեքավոր վկայություններ այն մասին, որ երկբարբառների համակարգը նույնպես նշված դարում հետագա խոր փոփոխությունների սկիզբն էր ապրում:

Այսպիսով տեսնում ենք, որ գրաբարյան և արդի արևելահայ ուղղագրության տարբերությունների 11 կետերից 8-ի դեպքում մեր հետազոտած հուշարձաններում գտնում ենք համապատասխանություն [illegible] արդի արևելահայ ուղղագրության կանոնների հետ: Այդ նշանակում է, որ առնվազն 700 տարի, իսկ որոշ դեպքերի համար, արդեն 1000 տարի առաջ հայերենի հնչյունական համակարգը կրել էր այնպիսի փոփոխություններ, որ անհրաժեշտություն էր զգացվում ուղղագրական նոր կանոնների մշակման: Եվ քանի որ դրանք դեռևս չկային, գրությունը տարերայնորեն համապատասխանեցվում էր արտասանությանը:

Հետագա դարերի ընթացքում արտասանությունը ավելի է հեռանում գրությունից, և գրական աշխարհաբարի հաստատումից հետո ստեղծվում է մի այնպիսի վիճակ, երբ ուղղագրության բարելավման հարցը դառնում է օրվա խնդիր և հայ մտավորականության լայն խավերի մտահոգության առարկան:

Այնպես որ, 1922 թ. ուղղագրական բարեփոխումը պատահական և անսպասելի մի գործողություն չէր, այլ բըխում էր հայոց լեզվի պատմական զարգացման օրինաչափություններից և պայմանավորված էր հայերենի հնչյունական համակարգի կրած նշանակալից փոփոխություններով:

Լիանա ՀՈՎՍԵՓՅԱՆ
Բանասիրության դոկտոր

Մեզ պետք են լավ մասնագետներ

Ոչ վաղ անցյալում բուհերում դասավանդողը առնվազն պետք է ասպիրանտ լիներ կամ ինչ-որ «մինիմումներ» հանձնած: Այսօր ավելի ու ավելի հաճախ կարելի է հանդիպել ուսանողական նստարաններից ուղիղ ամբիոնների առջև հայտնված նորավարտ երիտասարդների: Ցանկացած բուհում նման օրինակներ միշտ էլ կարելի է հանդիպել: Եվ պատահական չէ, որ գնալով իջնում է ոչ միայն դասախոսների, այլև՝ բուհի վարկը:

Մինչդեռ, այսօր շատ կան իրոք արժանի ուսուցիչներ՝ տարիների փորձ, հմտություն ու գիտելիքներ ունեցող, նույնիսկ գրքերի հեղինակ, որոնք, սակայն, իրենց համեստության կամ այլ պատճառներով շարունակում են ստվերում մնալ: Մեր կարծիքով, գիտության բնականոն առաջընթացի ապահովումը պահանջում է հակառակը: Այսինքն՝ նման մասնագետների գործունեությունը պետք է խրախուսվի, հնարավորություն տալով նրանց, իրենց փորձն ու գիտելիքները փոխանցել ուսանողներին:

Երբ նման մի ուսուցչի՝ երկարամյա մանկավարժ և պատմաբան, հարցրի, թե արդյո՞ք չի փորձել որևէ բուհում դասավանդել, բացասական պատասխան տվեց: Այսօր մեր օրերում սնկի նման շատացող ուսումնական բարձրագույն հաստատություններում, չգիտես ինչ տրամաբանությամբ կամ մղումներով, շըրջանցում և չեն տեսնում նրանց:

Իսկ որքան խելացի կլիներ, եթե ուսանողներին հնարավորություն տրվեր գիտելիքներ ստանալ նաև նման մասնագետներից: Ինչ խոսք, մենք այն կարծիքին չենք, թե բուհերում ընդհանրապես լավ մասնագետներ չկան: Պարզապես ավելի շատ կարող էին լինել, եթե դրանց կազմը մշտապես թարմացվեր նաև դըպրոցների լավագույն մասնագետների հաշվին: Դրանից կըշահեին թե՛ ուսանողը և թե՛ բուհը:

Գայանե ՀՈՎՍԵՓՅԱՆ
Վանաձոր

Բարի լույս, գիշերօթիկ

Ամեն լուսաբացի հետ մարդիկ նոր սպասումներ ու երազանքներ ունեն. ինչպիսի՞ն կլինի նոր օրը, ի՞նչ կըտա իրենց: Ու որպեսզի այն լինի բարի ու խաղաղ, մարդիկ իրար երկու բառով մաղթում են.

— Բարի լո՜ւյս...

Այդ բառերում սեր կա, մաղթանք, ցանկություն, հույզ... Իսկ որքա՞ն գուրգուրանք ու կարոտ կա այդ բառերում, երբ ասում է մայրը՝ գրկախառնվելով քնից արթնացած փոքրիկին, նրան հաղորդելով իր հոգու ջերմությունը:

Այստեղ էլ օրը բացվում է լույսով ու արևով:

Բայց այստեղ, այս փոքրիկներին ոչ ոք չի հաղորդում մայրական գուրգուրանք, սեր, ջերմություն: Այստեղ լուսաբացը սոսկ նոր օրվա սկիզբն է, անընդհատ կրկնվող հերթական օրը:

Բայց նրանք էլ ունեն երազանք, նրանք էլ ուզում են զգալ ու տեսնել երջանկությունը:

Նրանք՝ Նուբարաշենի ծընողազուրկ երեխաների գիշերօթիկի սաները՝ նրանք, ում աչքերում ավելի շատ անորոշություն ու սպասում կա ու որոնք ավելի շատ կարոտ են հարազատ մի ձայնի.

— Բարի լույս, փոքրիկներ, բարի լույս Երևանի № 11 ծնողազուրկ երեխաների օժանդակ դպրոց:

Օրն սկսվում է իրարանցումով, երեխաները արթնանում են, խաղում ու ծիծաղում, ծեծում ու ծեծվում, ժպտում ու լաց լինում ինչպես բոլոր երեխաները: Դըպրոցում եղել են դժվարին պահեր, եղել են օրեր, ամիսներ, որ օրվա ընթացքում երեխաները միայն մի պնակ անյուղ լոբի են համտեսել: Բայց այդ դժվար օրերը կարծես անցել են: Դպրոցը մինչև վերջերս չուներ նույնիսկ հեռուստացույց, ռադիո: Նոր տարվա նախօրյակին դպրոց այցելեցին ՀՀ Նախագահի տիկին Լյուդմիլա Տեր-Պետրոսյանը և Չինաստանի դեսպանն ու կինը: Տիկին Լյուդմիլան դպրոցին նվիրեց մեկ հեռուստացույց և մեկ տեսամագնիտոֆոն, իսկ Չինաստանի դեսպանը՝ մեկ ու կես միլիոն դրամ: Եղել են օգնություններ տարբեր կազմակերպություններից, քանզի միայն պետության հաշվին դժվար է պահել դպրոցը: Այսօրվա դրությամբ օգնում է Կարմիր Խաչը: Ինչպես և ժամանակին մեծ օգնություն է ցուցաբերել Շառլ Ազնավուրը, որն անձամբ եղել է դպրոցում, նվերներ բաժանել, երգել, ուրախացրել բոլորին: Ինչպես մյուս հանրակրթական դպրոցներում, այստեղ էլ կան ծրագրեր, թեմա՝ յուրաքանչյուրին ըստ իր տարիքի, կարողության: Հիմնական շեշտը դրըված է աշխատանքի ուսուցման վրա: Տղաները սովորում են փայտամշակում ու կոշկակարություն, իսկ աղջիկները՝ կարուձև: Դպրոցը ծանոթների, բարեկամների միջոցով ձեռք է բերում փայտի և կոշիկի հումք: Դպրոց ընդունվում են 7 տարեկանից և մնում են մինչև 16 տարեկան:

Տասնվեցը լրանալուց հետո պատանիներն ու աղջիկները անձնագրեր են ստանում ու կյանք մտնում: Իհարկե, այսպես պետք է լինի: Բայց այդ ե՞րբ է եղել, որ սաների կյանք մտնելու հարցը լուծվեր հասարակայնորեն, պատշաճ մակարդակով: Առավել ևս այժմ՝ չկա արտադրություն, չկան նախկին հանրակացարաններն ու սոցիալական այն մակարդակը, որը գոնե նվազագույն կենսապայմաններ ստեղծեր նրանց համար, ովքեր ոչ միայն զուրկ են ծնողներից, այլև զրկված են վերջիններիս ունեցվածքից՝ տնից, կահկարասիից, հողից: Նրանք չունեն ոչինչ: Բայց ահա տասնվեցը լրանալուց հետո պետք է կյանք մտնեն, ո՞ր կյանքը, ո՞ւր գնան: Իհարկե կարելի է խոսել նվիրատվությունների մասին, կարելի է ամանոր նշել ու երեխաներին գեթ մեկ օր ժպիտ պարգևել: Բայց երբ գիշերօթիկն ավարտելուց հետո փակ են պատանու առջև բոլոր դռներն ու ճամփաները, ուրեմն հարցը, խնդիրը պետք է դառնա հասարակության հոգածության նյութը: Ամբողջ հասարակության: Ցավոք սրտի այսօրվա դրությամբ մինչև 24 տարեկան 30 աղջիկներ կան դպրոցում, որոնք ավարտելուց հետո 7-րդ տարին է ապրում են այստեղ:

Գիշերօթիկը երեխաների կրթության, դաստիարակության վայրն է: Բայց այն չըպետք է դառնա փակ մի ամրոց, որտեղ աշխարհից մեկուսացված ապրեն հասարակության կողմից մոռացված էակները: Մի՞թե հանդուրժելի է, որ դպրոցը չունի գոնե 1 ավտոբուս, երեխաներին արտաքին աշխարհի (գոնե Երևանի) հետ կապելու համար՝ այն դեպքում, երբ նույն հանրապետության շատ ընտանիքներ ամեն օր նորացնում են իրենց «մեքենայական պարկը»: Դե եկեք հավատանք, թե այս աշխարհ չտեսած երեխաները 16 տարեկան դառնալուց հետո դուրս կգան իրենց դպրոցի բակից ու կդառնան լիարժեք քաղաքացիներ:

Կարող են մեզ առարկել. իբր ի՞նչ վիճակում են սովորական դպրոցները, որ մանկատունը ի՞նչ լինի: Սովորական դպրոցի սանը, աշակերտը դաստիարակվում է ընտանիքում, ծնողների, հարազատների, փողոցի, թատրոնի ու համերգասրահի, ընկերական հավաքույթների կողմից: Իսկ այստեղ այդ ամենը ամփոփված է մեկ շենքում՝ իր ցուրտ ու անառիկ պարսպով:

Կքացվե՞ն պարսպի դարպասները, կքացվե՞ն այս «շրջափակվածների» հոգիները, կախված է ոչ միայն այնտեղ աշխատող մանկավարժների հոգատար վերաբերմունքից, այլև հասարակության ուշադիր ու շահագրգիռ օգնությունից:

Հայկական միջավայրը մարդու նկատմամբ հոգատարության հիանալի ավանդույթներ ունի, Բեյրութի ու Հալեպի ծերանոցների բնակիչներից յուրաքանչյուրն հեռու ու մոտիկ սփյուռքում ունեին «զավակներ դարձած ընտանիքներ»: Տարին մեկ այցելում էին իրենց «ծնողներին», հաճախ շրջապտույտների տանելով նրանց: Ու երջանիկ էին միայնակները: Պարտադիր չէ, որ երեխաներին որդեգրեն առանձին ընտանիքներ: Բայց մեր մեծահարուստ ունևոր ընտանիքներ կարո՞ղ են, չէ, խորհրդանշական ծնողներ դառնալ այդ երեխաների համար, նրանց շփումները, համատեղ ճամփորդություններն ու տարելիցները, ժպիտ կըպարգևեն այդ երեխաներին: Ու այս հույսով, այս մտադրությամբ էլ ուզում եմ ուրախ տողերով ավարտել հոդվածս:

Փետրվարի 17-ին Նուբարաշենի ծնողազուրկ երեխաների գիշերօթիկում հարսանիք է. ամուսնանում են երկու զույգ երիտասարդներ ու աղջիկներ: Շնորհավորենք նրանց ու մաղթենք հարատև երջանկություն: Իսկ գուցե կգտնվեն մարդիկ, ովքեր կըցանկանան անձամբ շնորհավորել նորապսակներին:

Ուրեմն՝ կհանդիպենք փետրվարի 17-ին, Նուբարաշենի ծնողազուրկ երեխաների գիշերօթիկ դպրոցում, հարսանիքի սրահում: Ուղիղ ժամը 12-ին:

Արամ ՎԱՐԴԱՆՅԱՆ

Լուսանկարը՝ հեղինակի

ՀԱՆՈՒՆ ԱՐՎԵՍՏԻ

Հայաստանի ֆիլհարմոնիկի գեղարվեստական ղեկավար և գլխավոր դիրիժոր Միքայել Ավետիսյանի հետ հանդիպումը կլոր սեղանի շուրջ հետաքրքիր էր:

Միքայել Ավետիսյանը այս կոլեկտիվի հետ աշխատում է 1994 թվականից, Լորիս Ճգնավորյանի հրավերով, և ղեկավարել է «Երևան» սիմֆոնիկը: Ինքը կարևորում է երկու հիմնական ուղղություններ, որոնք անպայման կշարունակվեն: Հյուր դիրիժորների և հյուր մենակատարների պարբերաբար համերգները երևանյան այս բեմահարթակում: Նրանց թվում են երկու դիրիժորներ Ճապոնիայից, Շվեյցարիայի Ժնև քաղաքից հայտնի դիրիժոր Լյուկ Բաղդասարյանը և Գերմանիայից՝ Պիեռ Դոմինիկ Պոնելը:

Այս տարի նշվելու է Արամ Խաչատրյանի ծննդյան տարելիցը, և այս առիթով սեպտեմբերին կկայանա փառատոն՝ նվիրված մեծ կոմպոզիտորին: Ֆիլհարմոնիկի կոլեկտիվի հետ հանդես կգան Օհան Դուրյանը, Յուրի Դավթյանը, Էմիլ Խաչատրյանը, Արամ Ղարաբեկյանը:

Ինչ վերաբերում է ֆինանսական հնարավորություններին, ապա դարձյալ հովանավորն է ՀԲԸՄ-ը՝ ի դեմս Լուիզ Սիմոն Մանուկյանի, որ այդ կազմակերպության նախագահն է:

Լորիս Ճգնավորյանը նշանակված է պատվավոր դիրիժոր ու թեև Երևանից մեկնում է, սակայն ստեղծագործական կապը կպահպանվի:

Միքայել Ավետիսյանը երեսունմեկ տարեկան է: 1995 թվականին նրա ղեկավարած կոլեկտիվը շատ մեծ հաջողությամբ հանդես է եկել Ֆրանսիայի Մարսել քաղաքում:

— Հունը կա,— հաճախ է կրկնում դիրիժորը, նկատի ունենալով Հայաստանի ֆիլհարմոնիկի անցած ճանապարհն ու հաջողությունները համերգային բազմաթիվ շրջագայությունների ընթացքում: Առաջիկայում շրջագայություններ կկայանան Հունաստան և Պարսկաստան: Հունաստանում հանդես կգան Մեգարո ֆիլհարմոնիկ գործակալության շրջանակում: Ծրագրում տեղ են գտել Միկիս Թեոդորակիսի երրորդ սիմֆոնիան, Լորիս Ճգնավորյանի առաջին սիմֆոնիան, ինչպես նաև Բեռլիոզի ռեքվիեմը, որը կկատարվի երեքից-չորս նվագախմբերով, երգչախմբերով: Այդ թվում նաև հոգևոր երգեր, շարականներ, եվրոպական երգեր ու երաժշտություն:

Անհամաձայնություններն ու վեճերը կանխելու համար ստեղծվել է գեղարվեստական խորհուրդ, որում ընդգրկված են խմբերի կոնցերտմեյստերները:

— Վախ չկա, բնավորությամբ հանգիստ տրամաբանող՝ եմ: Արդեն մեկ ամիս կլինի էն իմ հանգիստ վիճակը էլ չեմ տեսնում: Աշխատանքը փոխում է. ամենը սրտով չընդունել անհնարին է: Օրկեստրը վստահություն ունի, մերձեցում կա, սակայն ոչ կարգապահության հաշվին: Որքան էլ անհատական ու խղճով մոտենանք միմյանց, որակը պետք է պահպանել...

Ավելացնեմ նաև, որ Միքայել Ավետիսյանը սիրված կոմպոզիտոր Խաչատուր Ավետիսյանի որդին է: Նշենք նաև, որ Լորիս Ճգնավորյանը աշխատում էր միանձնյա, այսինքն և՛ գեղարվեստական ղեկավար, և՛ ադմինիստրատոր, և՛ մենեջեր, օֆիսն ինքն էր ղեկավարում, և նրա աշխատանքային օրը սկսվում էր առավոտյան ժամը վեցից: Իսկ այժմ այդ պարտականությունները կբաժանվեն: Նիկոլ Բաբայանը կզբաղվի մենեջմենթի գործերով, քանի որ ամենադժվարը ճանապարհածախսերի հարցն է: Նոր պաշտոնը երիտասարդ դիրիժորի համար աշխատանք է երեքհարյուր հոգու հետ:

Զրույցին ներկա էր նաև ֆիլհարմոնիկի գլխավոր տնօրեն Ռոբերտ Միրզոյանը, որը նոր մարդ չէ ֆիլհարմոնիկի համար: Նրան հասցեագրված հարցերս նույնպես քիչ չեն. հարցնում եմ տոմսերի գնի մասին:

— Այդ իրավունքը մենք վերապահել ենք մեզ, և գինը կմնա անփոփոխ, գոնե այս առաջիկա համերգաշրջանում, հետագայում նույնպես կաշխատենք չփոխել:

— Փաստորեն շենքը երկու տեր ունի, ինչպե՞ս է լուծված ժամերի հարցը:

— Անցյալ տարվա սեպտեմբերին մի նոր հրաման էլ եղավ, որը կարգավորեց այդ հարցը: Ամեն օր առավոտյան ժամը 10-ից մինչև 3-ը մենք բեմահարթակի տերն ենք:

Հաջողություն մաղթենք այս անմիջական մարդկանց, որոնք իսկապես դժվար գործի են նվիրվել... հանուն արվեստի:

Կարինե ՍԱՄՎԵԼՅԱՆ

ԲԱՑ ՆԱՄԱԿ «ԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ» ԹԵՐԹԻ ԳԼԽԱՎՈՐ ԽՄԲԱԳՐԻՆ

Հարգելի պրն գլխավոր խմբագիր.

Ձեր թերթի 1997 թվականի հոկտեմբերյան («Գիտություն» № 19) համարում տպագրըված էր «Եզդիխանա» հասարակական-քաղաքական կազմակերպության նախագահի տեղակալ Զ. Սաղախյանի հոդվածը, որը մեր նման զարմանքը չէր հարուցի, եթե այն հայտնվեր մեկ ուրիշ թերթում և ոչ թե Հայաստանի Հանրապետության գիտությունների ազգային ակադեմիայի պաշտոնական օրգանում: Հեղինակը, ինչպես մեզ է թըվում, հավակնում է քուրդ-եզդիական հարաբերությունների վիճելի հարցի ինչ-որ գիտական լուսաբանման զուր փորձ անել:

Եզդիները, միայն թե այլ դավանանքի, նույն քրդե՞րն են, թե առանձին ժողովուրդ՝ հին վեճ է: Այդ հարցը արծարծել թերթի էջերում, եթե անգամ գիտական թերթ է, անհույս գործ է: Քանի որ այդ հարցի լուծումը գիտնականների, Հայաստանի գիտությունների ազգային ակադեմիայի արևելագիտության ինստիտուտի և նրա քրդագիտության բաժնի հենց այն մասնագետների խնդիրն է, որոնց հետ, կարծում եմ, վերը նշված հեղինակը «մոռացել է» խորհրդակցել:

Հեղինակին չի շփոթեցնում, որ Հայաստանի Հանրապետության հայ-քրդական բարեկամության ընկերությունը և նրա «Բարեկամություն» տպագիր օրգանը, որը Ձեր թերթում դարձել է անառողջ քըննադատության օբյեկտ, ըստեղծվել է ոչ շատ վաղուց: Մենք կատարում ենք առաջին քայլերը կայացման ճանապարհին:

Նման հրապարակման երևան գալը, որը կոնկրետ անձանց դեմ լեցուն է հարձակումներով և վիրավորական խոսքերով, բացարձակապես անթույլատրելի է և պատիվ չի բերում ո՛չ հոդվածի հեղինակին և ո՛չ էլ Ձեր թերթին:

Ավելորդ չեմ համարում ընդգծել, որ հայ-քրդական բարեկամության ընկերությունը իր կանոնադրության մեջ առաջնահերթ նպատակ է դրել հայ ժողովրդի բարեկամության ամրապնդումը քուրդ ժողովրդի հետ: Մեզ համար հավասարապես մոտիկ են ինչպես քըրդերի, այնպես էլ եզդիների շահերը: Մենք տարբերություն չենք դնում նրանց միջև, մեզ համար դրանք մեկ ժողովուրդ են:

Չենք կասկածում, պատմությունը ամեն ինչ կդնի իր տեղը: Քրդերի և եզդիների արմատները նույնն են, նույնն է և նրանց պատմությունը: Վաղը նրանք միասին են նոր կյանք կառուցելու իրենց պատմական հայրենիքում: Եվ պետք չէ ուժերը վատնել անօգուտ խոսքակռվում, այլ միավորել ջանքերը Քուրդիստանի պրոբլեմի արագ լուծման համար:

Որքան այժմեական կլիներ հոդվածը, եթե նրա մեջ բարձրացվեր ոչ միայն հայ-քրդական, այլ նաև քուրդ-եզդիական բարեկամության ամրապնդման հարցերը, և ուժերը չվատնվեր քուրդ մտավորականության հասցեին վիրավորանքների ընտրության վարժանքներում:

Մեր այս ոչ հասարակ ժամանակներում ժողովուրդների միջև բարեկամության զարգացման հարցերը, ինչպես մեզ է թվում, պետք է դրվեն հասարակական գործունեության բոլոր ձևերի անկյունագլխում: Այս կապակցությամբ թույլ կտամ ինձ շոշափել որոշ ամսագրային հրապարակումներ, որոնք ուղղակի կապ չունեն նույն նամակի հետ, սակայն իրենց ընդհանուր ուղղվածությամբ առնչվում են նրա հետ:

Խոսքը վերաբերում է ռուսքրդական բարեկամության պաշտոնական օրգան «Դրուժբա» ամսագրի նյութերին:

Այդ ամսագրի 1997 թվականի երկրորդ համարում հոդված էր տպագրված ոչ անհայտ Ղաչաղ Նաբիի մասին, որը արդարացի զայրույթ հարուցեց մեր հանրապետության այն հայերի և քրդերի մեջ, որոնք «բախտ» էին ունեցել կարդալու այդ հոդվածը:

Ավազակ Ղաչաղ Նաբիին լավ գիտեն Հայաստանի և Ղարաբաղյան տարածքում ապրող ոչ միայն ավագ սերնդի քրդերն ու հայերը, այլև նրան գիտեն այսօր այդ հողերում ապրող նրանց հետնորդները: Նա իր հետևից արյունոտ հետք է թողել, իսկ մարդկանց հոգիներում՝ արյունոտ հիշողություն, որովհետև նրա խղճի վրա են սպանված տասնյակ հայեր և քրդեր:

Իր ժամանակին Մաքսիմ Գորկին ակնարկ էր գրել, որ այդպես էլ կոչվում էր՝ «Նաբի»: Այդ ակնարկից ընդամենը մեկ մեջբերում եմ անում. «Դա դաժան մարդ էր, որ գազանաբար սիրում էր արյունը» («Նիժեգորոդսկի լիստոկ» 1937 թ., նոյեմբեր):

Եվ ահա «Դրուժբա» մոսկովյան ամսագրում հայտնվում է այս պանեգիրիկը, որում արյունարբու Ղաչաղ Նաբին ներկայացվում է որպես «քուրդ ժողովրդի փառապանծ զավակ»: Ճիշտ է, հեղինակը չի կարողացել հիշել և ներկայացնել «ի փառս քուրդ ժողովրդի» նրա սխրագործություններից գոնե մեկը, սակայն այդ հանգամանքը ամենևին չի խանգարում նրան՝ հիացմունքով խոսել Նաբիի մասին՝ խեղաթյուրելով ճըշմարտությունը: Չէ՞ որ իրապես հայտնի է, որ այդ ավազակը ազգությամբ ադրբեջանցի է:

Դրանից առաջ, հենց այդ ամսագրում հայտնվեց Մերձավոր Արևելքի քարտեզի լուսանկարը, որտեղ ամբողջ աշխարհին վաղուց հայտնի հայկական պատմական հողերը ներկայացվում են որպես քրդական:

Հարց է ծագում՝ ո՞ւմ և ինչո՞ւ են պետք նման կեղծ հրապարակումները, որոնք ոչ մի կերպ չեն կարող նպաստել հայ-քրդական բարեկամության ամրապնդմանը:

Հայաստանի Հանրապետության հայ-քրդական բարեկամության ընկերության վարչությունը խստորեն դատապարտեց մոսկովյան ամսագրի այդ հրապարակումները: Մենք ոչ մի պատասխանատվություն չենք կրում նման նյութերի համար, քանի որ Ռուսաստանի Դաշնության ռուս-քրդական բարեկամության ընկերությունը և նրա «Դրուժբա» ամսագիրը մեզ հետ ոչ մի կապ չունեն:

Վերադառնալով վիճահարույց հոդվածի հրապարակմանը, ուզում եմ ցանկություն հայտնել՝ Ձեր թերթի էջերում ավելի շատ տեսնել նյութեր, որոնք հակառակ չլինեին Ձեր թերթի ընդհանուր ուղղվածությանը և նման չլինեին Զ. Սաղախյանի հոդվածին:

Երախտապարտ կլինեմ Ձեզ, եթե Դուք հնարավոր համարեք իմ բաց նամակը հրապարակել Ձեր թերթում:

Հարգանքներով՝

Ռ. ԿԻՐԱԿՈՍՅԱՆ

ՀՀ հայ-քրդական բարեկամության ընկերության կոորդինացիոն խորհրդի նախագահ

ԽՄԲԱԳՐՈՒԹՅԱՆ ԿՈՂՄԻՑ

Ազգամիջյան կոնֆլիկտները, կրոնական, էթնիկական հակասությունները բնորոշ են 20-րդ դարին: Որքան շատ են նման առճակատումները, այնքան մեծ են նաև այդ հարցերը խաղաղ լուծելու միջոցների որոնումները: Կոնֆլիկտների լուծման նպատակով ըստեղծվել են միջազգային ու տարածքային մարմիններ, գիտական, հասարակական կազմակերպություններ: Ու թեև ոչ բոլոր դեպքերում է հնարավոր հարցերը լուծել արդարության, բոլոր կողմերին ընդունելի տարբերակով, բայց պարզ է մի բան. քննարկումներն արդյունք են տալիս այն դեպքում, երբ առկա է կոնֆլիկտի մասնակից բոլոր կողմերի պատրաստակամությունն ու ցանկությունը՝ գտնել լուծման եզրեր: Հենց այս վերջին նկատառումներով մեր թերթն անդրադարձավ քուրդ-եզդիական հարաբերությունների խընդրին, հատկապես հաշվի առնելով, որ հարցի նկատմամբ գիտական, անաչառ վերաբերմունքը կարող է ռեալ արդյունք տալ: Հայ-քրդական բարեկամության ընկերության կոորդինացիոն խորհրդի նախագահն այն կարծիքն է հայտնում, թե այդ հարցը «Գիտություն» թերթի հարցը չէր, այլ «մեկ ուրիշ թերթի»: Այնքան մեծ է տիկին Ռ. Կիրակոսյանի ցանկությունը՝ հակադրվելու Զ. Սաղախյանի հոդվածին, որ անտեսում է այն փաստը, որ արևելագիտության ինստիտուտին ու նրա քրդագիտական բաժնին էր հասցեագրված մեր հրապարակումը՝ գիտականորեն վերլուծելու և պատասխան տալու վիճահարույց խնդրին: Ըստ հեղինակի, նման հրապարակումները պետք է նախօրոք համաձայնեցնել մասնագետների հետ: Այդ դեպքում թերթերում, տ. Կիրակոսյան, պետք է հատուկ «համաձայնեցնելու» բաժիններ ստեղծել, քանի որ քուրդ-եզդիական հարաբերություններից բացի, կան շատ այլ հարցեր, որոնք թիկունքում ևս մասնագետներ են կանգնած:

Այնուամենայնիվ, մենք դիմեցինք գիտնականներին: Գիտնականները լուռ են, կամ նրանք ասելիք չունեն, կամ համոզվել են (ինչպես մենք այժմ), որ ավելորդ է խորհուրդ տալը, քանի որ առկա է կողմերի անհաշտելիությունը, առկա է քննարկումից խուսափելու ձգտումը:

Փոխարեն ստացանք մեր հրապարակման հեղինակի հասցեին հայհոյանքներով ու սպառնալիքներով լի մի «բաց նամակ»: Առաջարկեցինք հայհոյանքները հանել և թողնել ու խորացնել հարցի էությանը վերաբերող հատվածը: Հեղինակը հրաժարվեց և իր բաց նամակը հրապարակեց «Հայոց աշխարհ» թերթում (ճիշտ է, կատարելով մեր առաջարկած սրբագրումները): Ցավոք, առաջին դեպքը չէ, որ թերթերը, առանց ստուգելու, ճշտելու իրողությունը, իրենց վրա են վերցնում ուրիշների քննարկումները շարունակելու առաքելությունը: Բայց դա նրանց խնդիրն է և մենք էլ չենք ուզում այդ ուրիշներին սովորեցնել, թե ինչ սկզբունքներով պետք է ապրեն ու աշխատեն:

Բարեկամության ընկերության նախագահի սույն նամակը բարեկամության մասին հայտարարությունների տակ նույն միտքն է զարգացնում՝ քրդերն ու եզդիները նույն ազգն են, նույն հայրենիքն ունեն:

Մի կողմից խորհուրդ տալով, որ գիտնականներն ասեն իրենց խոսքը, մյուս կողմից էլ ընկերության նախագահը կտրուկ հայտարարություն է անում՝ քրդերն ու եզդիները նույն ազգն են, նույն հայրենիքն ունեն: Դե, նման հայտարարությունից հետո էլ ի՞նչն է առաջարկում քննարկել հեղինակը: Կամ, ինչու է զայրացել տիկին Ռ. Կիրակոսյանը մոսկովյան «Դրուժբա» հանդեսի քարտեզի հրապարակման համար, երբ ինքը համարյա նույնն է կրկնում՝ նույն ազգը, նույն հայրենիքը: Հայտնի է, որ Հայաստան գաղթած եզդիները ապրում էին հայերի հետ Վան-Վասպուրական, Մուշ և այլ տարածքներում, գուցե այդ ի նկատի ունի հեղինակը Քուրդիստան ասելով: Ի դեպ, անդրադառնալով այդ հարցին, բաց նամակի հեղինակը նշում է, թե այդ «հրապարակումներն ուղղակի կապ չունեն սույն նամակի հետ»: Եթե բաց նամակի հեղինակը մինչև իր նամակի տակ ստորագրելը, գեթ մեկ անգամ ուշադիր կարդար իրեն այդքան զայրացրած հոդվածը, կնկատեր, որ այնտեղ հենց հիմնական մեխը, անհանգստությունը այդ սադրիչ ելույթներն են, և որտեղ չկան «կոնկրետ անձանց դեմ հարձակումներ և վիրավորական խոսքեր»:

Ժողովուրդների բարեկամությունը նուրբ հարց է, բայց ինչպես ցույց տվեցին «ժողովուրդների բարեկամության» նախկին պատկերացումները, այն հեշտությամբ փլուզվում է, երբ կառուցվում է կեղծ ժպիտների, ճառերի, բարեկամության մասին վերացական կարգախոսների վրա: Իսկական բարեկամությունը հիմնվում է դիմացինի ապրելու, երազելու, իր ով լինելը գիտակցելու ու հաստատելու իրավունքը հարգելու վրա ու այս հարցում խաղեր պետք չեն:

Երբ քրդական հանդեսը Քուրդիստան է համարում ամբողջ Արևմտյան Հայաստանը և մեզ՝ հայերիս «բաժին է թողնում» միայն Սևանա լիճը՝ Գեղամա լեռներով, այլևս ծիծաղելի են դառնում «հոգեհարազատության ու բարեկամության» մասին հանդեսի բոլոր խոսակցությունները:

Ժողովուրդների բարեկամությունը պետք է հիմնված լինի ոչ միայն կոնյունկտուրային շահերի, այլև պատմական արդարության վրա: Եվ մեր հրապարակումները մեկ անգամ ևս ցույց տվեցին, որ այդ հարցում չպետք է լինեն «կիսաձայն փսփսոցների», «կեղծ ժպիտների», «հետին մտքերի» հարաբերություններ: Մենք կողմ ենք եզդիների հետ բարեկամության, քանի որ նրանք մեր բախտակիցներն են, մենք կողմ ենք քուրդ ժողովրդի հետ բարեկամության, քանի որ նրանք կենաց-մահու կռիվ են մղում մեր ընդհանուր հակառակորդի՝ թուրք բռնապետության դեմ:

Այս խմբագրականով էլ մենք ավարտում ենք համարյա չկայացած քննարկումը և հարցին կանդրադառնանք միայն գիտական վերլուծությունների առիթով, եթե այդպիսիք լինեն:

Ուր որ նայում եմ, քարե բարձունք է,
Քարե մատյան է, քարե ժպիտ:
Քարե մրրիկ է ու քարե բուք է,
Քարե բողոք է ու քարե բերդ,
Քարե շեփոր է, քարե թմբուկ է,
Քարե թափոր է, քարերի երթ:

Քարե ամպրոպ է ու ծիածան է,
Քարե լծկան է ու քարե մաճ,
Քարե մագաղաթ, քարե մատյան է,
Քարե խորհուրդ է ու քարե խաչ:

Համո ՍԱՀՅԱՆ

Նրա կյանքը մի գեղեցիկ առասպել էր

Արվեստասեր յուրաքանչյուր մարդ հուզականություն և ռոմանտիկ զգացմունքներ է ունենում իտալացի մեծ նկարիչ, 36 տարեկանում իր մահկանացուն կնքած Ամեդեո Մոդիլյանիի անունը հիշատակելիս: Եվ դա պատահական չէ, քանի որ ինքը՝ նկարիչը, ապրեց նման հուզական ու ռոմանտիկ մի կյանքով, ասես ճակատագրի կողմից կանխագծված՝ տառապանքով, կրքոտություններով, ցավով լի: Նա այն տաղանդներից էր, որ իր գնահատականը այդպես էլ չստացավ կենդանության օրոք:

Մանկությունն անցկացրեց ծննդավայրում՝ Տոսկանայի ծովածոցի Լիվորնո քաղաքում, սնանկացած հրեա բանկիրի ընտանիքում:

Չնայած նյութական ծանր պայմաններին, Մոդիլյանիի մայրը՝ Էժենի Գարսինին, խելացի և կրթված մի կին, որդուն ուղարկում է կրթություն ստանալու: Քիչ չէր այդ հարցում նաև պապի՝ Իսահակի դերը, որը թոռանը ներշնչում էր սեր փիլիսոփայության, պոեզիայի և լեզուների նկատմ[illegible]յա Մոդիլյանին արդեն ուներ ձեւավորված հայացքներ արվեստի մասին և մեծ գեղագիտական ճաշակ: Սակայն, հենց այդ տարիքում նա հիվանդանում է թոքախտով: Եվ չնայած ընտանիքը կարիքի մեջ էր, մայրը, բուժվելու նպատակով, որդուն ուղարկում է Հռոմ, Ֆլորենցիա, Վենետիկ: Բայց ապագա մեծ նկարիչը ծնված չէր հանգստի համար, նա ընդունվում է Ֆլորենցիայի կերպարվեստի դպրոցը, այն ավարտելուց հետո՝ Վենետիկի գեղարվեստի ակադեմիան:

Մոդիլյանիի անհանգիստ հոգին ձգտում է նոր տպավորությունների, և մի քանի տարի անց, 1906 թվականին, անտեսելով մոր թախանձանքները, մեկնում է Փարիզ:

Դարասկզբի Փարիզը օրրան էր բազմազան գեղարվեստական դպրոցների և ուղղությունների: Մոդիլյանին հիացմունքով է ընկալում արվեստի այս օջախը, քաղաքը, որի մասին Վան Գոգն ասել է. «Մարդիկ այստեղ մեռնում են ապրելու համար»:

Ապագա նկարչի առջև բացվում է մի նոր աշխարհ— Մոնե, Գոգեն, Վան-Գոգ, սակայն նրա հոգուն ամենից շատ մոտ էր Տուլուզ-Լոտրեկը, որն իր նկարչության մեջ կարողանում էր զուգորդել նրբագեղությունը հոգեբանական խորությանը: Պատահական չէ, որ Մոդիլյանիի փարիզյան առաջին շրջանի ստեղծած կտավները կրում են Տուլուզ-Լոտրեկի ազդեցությունը: Շարունակելով իր որոնումները, Մոդիլյանին, ինչպես և դարաշրջանի մի շարք այլ նկարիչներ, կրում է և Պոլ Սեզանի ազդեցությունը: Լիոնելլո Վենտուրին գրում է. «Մոդիլյանիի արվեստում մեկ երևում և մեկ աներևութանում է Սեզանը»:

«Պոլ Ալեքսանդրի» դիմանկարը, 1909, 1911, 1913: Այս դիմանկարներում արդեն զգալի է նկարչի ստեղծագործական առաջընթացը: Պոլ Ալեքսանդրը լինելով արվեստասեր և ազնիվ հոգու տեր մարդ, մեծ դեր է խաղացել Մոդիլյանիի կյանքում: Նա հաճախ էր այցելում նկարչին, հիանում նրա տաղանդով, իր սուղ միջոցներով երբեմն գնում կտավներ: Պոլ Ալեքսանդրի խորհրդով էր, որ Մոդիլյանին ցուցադրում է իր կտավները «Անկախների սալոնում», բայց հաջողություն չի ունենում: Նշում են նրա ընդունակությունը որպես ընդօրինակող, որոնող նկարչի, բայց ոչինչ ավելի:

Նյութական կարիքը սկսում է ճնշել Մոդիլյանիին: Նրա կտավները չեն հետաքրքրում գնորդներին: Անհաջողությունը կարծես թե հետապնդում է նրան: Այդ ծանր շրջանում է, որ հիվանդությունը նորից գլուխ է բարձրացնում, և ընկերների խորհրդով, նաև նրանց նյութական աջակցությամբ Մոդիլյանին վերադառնում է Իտալիա:

Հայրենիքում բարեկամների և հատկապես մոր հոգատարության շնորհիվ նա շուտով ապաքինվում է, ծնվում են նոր մտքեր, նոր ծրագրեր՝ այս անգամ արդեն կապված քանդակագործության հետ: Սակայն անհաջող փորձերից հետո նոր հուսախաբություն է ապրում և նորից է ձգտում դեպի Փարիզ: Մեկնում է՝ իր հետ տանելով իր սիրելի հեղինակների գրքերը. Դանթե, Պետրարքա, Բոդլեր, Մալարմե և այդ շրջանում ստեղծված միակ կտավը՝ «Աղքատը Լիվորնոյից»:

Այդ տարիներին Եվրոպան նոր էր հայտնաբերել իր համար աֆրիկյան արվեստը՝ այն անվանելով պրիմիտիվ: Դիեգո Ռիվիերայի արտահայտությամբ Փարիզին անհրաժեշտ էր համեստ անել գոնե մեկ կաթիլ բարբարոսություն: Իսկ Մոդիլյանիի համար աֆրիկյան արվեստը մի նոր աշխարհ էր իր անկեղծությամբ, իր կատարողական արվեստով: Սկսում է քանդակել՝ ստեղծելով իր հայտնի կարիատիդները:

Այսօր հայտնի են նրա 26 քանդակները: Այնինչ, եղել են շատ ավելի: Հուսահատության օրերին Լիվորնոյում նա ոչնչացրել է քանդակների մի մասը, նետելով ծովը: Վերջերս, Մոդիլյանիի ծննդյան 100-ամյակի նախօրեին փորձում էին ջրի տակից բարձրացնել քաղաքակրթության համար կորած այդ գործերը:

1909 թվականից մինչև 1914 թվականը Մոդիլյանին տարված էր քանդակագործությամբ, սակայն հիվանդությունը թույլ չէր տալիս նրան զբաղվելու արվեստի այդ ձևով, որը բացի տաղանդից, պահանջում է և՛ ֆիզիկական կոփվածություն, և՛ առողջություն: Եվ նա թողնում է քանդակը, թողնում է հենց այն ժամանակ, երբ սկսում է այն հասկանալ, ստեղծել իրենը: Աշխարհը կորցնում է մեծ քանդակագործի, ձեռք բերելով անկրկնելի նկարչի:

Մոդիլյանիի ստեղծագործությունը բազմազան է և հարուստ:

Տարբեր էին նրա կտավները՝ և՛ բովանդակությամբ, և՛ ոճով, և՛ կատարողական արվեստով, բայց բոլորին էլ հատուկ էր նուրբ և բարձր ճաշակը, գույնի անկրկնելի զգացումը, երևակայության բացառիկ ուժը:

Փարիզյան Մոնպառնասը, Մոնմարտրը դժվար էր պատկերացնել առանց Մոդիլյանիի: Այնտեղ նրան սիրում էին, այնտեղ նրան սպասում էին: Սիրում էին վիճել նրա հետ, լսել ինչպես է շշուկով կարդում Վերածննդի իր սիրելի բանաստեղծներին:

Կատարյալ գեղեցկության տեր, նա միևնույն ժամանակ շատ արտիստիկ էր, նուրբ հոգու տեր, խելացի և զգացմունքային, նրանով հիանում էին բոլորը: Սակայն, երբ 1920 թ. նա վախճանվեց, Փարիզում նրա անունը հայտնի էր ոչ շատերին: Հռչակը եկավ մահից անմիջապես հետո: Արվեստագետ Լիպշիցը, որը միևնույն ժամանակ նկարչի ընկերներից էր, հիշում էր, որ Մոդիլյանին հաճախ էր կրկնում, որ ուզում է ապրել կարճ, բայց բազմաբովանդակ կյանք: Եվ այդ կյանքը մնաց պատմության մեջ որպես մի գեղեցիկ առասպել: Նրա մահից 30 տարի անց, իր հիշողություններում Լիպշիցը գրում է, որ Մոդիլյանին կարճ կյանք ունեցավ, բայց կարողացավ իրագործել իր մտահղացումները:

Դեմ էր ամեն մի պայմանականությանը, նրան հատուկ էր նաև անշահախնդիր ընկերասիրության զգացումը, խոր և պոետիկ սերը ընդհանրապես արվեստի նկատմամբ, հարգանք մարդու հանդեպ և կնամեծարություն: Իր ստեղծագործության մեջ Մոդիլյանին անզիջում էր. երբեք չէր դավաճանում իր սկզբունքներին: Այդպիսին էր նա նաև իր շրջապատի հանդեպ: Մեկ փաստ նրա կենսագրությունից: Ռենուարը ծեր էր և հիվանդ, սիրում էր Մոդիլյանիին և հաճույքով ցույց տալիս նրան իր գործերը: Ծեր նկարիչը ցանկանում է իմանալ Մոդիլյանիի կարծիքը իր վերջին կտավների մասին, սակայն Մոդին լռում է և հանկարծ բացականչում. — Չեմ սիրում դիտել այդ գեղեցիկ մարմինները,— և դուրս է վազում արվեստանոցից: Ծեր նկարիչը ընկճվում է և լուռ արտասվում: Հաջորդ օրը Ռենուարը խնդրում է վաճառել կտավներից մեկը և այդ գումարով փոքրինչ օգնել Մոդիլյանիին՝ անվերջանալի կարիքից: Չէ՞ որ Մոդիլյանիի կրքոտ, անշահախնդիր սերը արվեստի նկատմամբ Ռենուարին հիշեցնում էր իր իսկ երիտասարդությունը:

1917 թվականին Մոդին ծանոթացավ գեղարվեստի ակադեմիայի ուսանողուհի, 18-ամյա Ժաննա Էբյուտերնի հետ: Նրանք սիրեցին միմյանց: Դա այն վեհ և մեծ սերն էր, որին նկարիչը սպասում էր իր ողջ կյանքում: Ժաննան նույնպես լի էր երազանքներով: Չնայած ծնողների արգելքներին՝ նա որոշեց նվիրվել նկարչությանը և Մոդիլյանիին:

Կանացի այս կատարյալ կերպարը որոշիչ դեր խաղաց նկարչի կենսագրության մեջ: Ժաննան դարձավ ոչ միայն նրա կյանքի ընկերուհին, այլև նրա արվեստի ներշնչանքը: Ժաննայի դիմանկարները տարբերվում են իրենց վեհ մաքրությամբ: Գույները մաքրվում են, դառնում կարծես թե թափանցիկ, ստանալով ազնվական նրբագեղություն:

Ժաննա Էբյուտերնի դիմանկարներում ներդաշնակված են ոգեշնչվածությունն ու մտախոհությունը:

1918 թ. մեծ ջանքերից հետո Մոդիլյանիի բարեկամներին հաջողվում է կազմակերպել նրա առաջին անհատական ցուցահանդեսը, որն ավարտվում է մեծ աղմուկով: Ոստիկանությունը պահանջում է փակել ցուցահանդեսը, որպես անպարկեշտ արվեստի ցուցադրում:

Չնայած իրար հաջորդող անհաջողություններին, Մոդիլյանին շարունակում էր աշխատել՝ երբեմն արևածագն անգամ դիմավորելով նկարակալի առջև: Նկարում էր արագ— կարծես մեկ շնչով, աշխատելով ներթափանցել կերպարի ներքնաշխարհը:

Իր ստեղծած կերպարաշարով Մոդիլյանին մեզ թողեց մի աշխարհ, մի կենդանի պատմվածք Մոնմարտրի և Մոնպառնասի մարդկանց մասին, որոնք մեզ դարձան հասկանալի և ծանոթ: Չէ՞ որ դա նաև Մոդիլյանիի աշխարհն էր՝ բարությամբ ու սիրով առլեցուն:

Իսկ առողջական վիճակը դառնում էր անհուսալի: Ընկերների նյութական աջակցությամբ Մոդիլյանին Ժաննայի հետ մեկնում է Ֆրանսիայի հարավ՝ ապաքինվելու հույսով, սակայն շատ ժամանակ չանցած կարիքը դարձյալ զգացնել է տալիս և նրանք վերադառնում են Փարիզ: Այդ շրջանում է, որ լեհ բանաստեղծ, նկարավաճառ, Մոդիի երկրպագու Լեոպոլդ Զբորովսկին հուսահատված դուրս է գալիս արդեն փողոց և անցորդներին առաջարկում գնել գոնե մեկ նկար Մոդիլյանիից՝ բացականչելով. «Հիմարներ, կգա ժամանակ, երբ ամեն մի արվեստասեր կերազի ունենալ իր Մոդիլյանին...»:

Մահվան նախօրեին Մոդիլյանին նկարեց հռչակավոր ինքնադիմանկարը:

Այստեղ էլ, ինչպես նրա բոլոր դիմանկարներում, նույն նշանն աչքերն են՝ առանց բիբերի, ինչպես քանդակում, ընդգծված հոնքեր, շեշտված երկար քիթ, սեղմ շրթեր, գլխի յուրահատուկ պահվածք:

Նկարիչը կերպարի արտահայտությունը շեշտելու համար հրաժարվում էր արվեստի մեջ ընդունված օրինաչափություններից, ստեղծելով միայն իրեն՝ Մոդիլյանիին հատուկ պարզ կերպար՝ լի նրբությամբ և հիացմունքով:

Կյանքի վերջին օրերին նա կարծես շտապում էր ստեղծագործել:

1920 թ. 23 օրվա ընթացքում նա ստեղծեց մի շարք կտավներ: Դա հենց այն օրերին էր, երբ արդեն սկսում էին խոսել Մոդիլյանիի տաղանդի մասին: Բայց արդեն ուշ էր: Հիվանդանոցում, տենդի մեջ, մահամերձ վիճակում նա հիշում էր մորը, հարազատներին, հայրենիքը: [illegible] կինը՝ Ժաննան, չդիմացավ կորստի վշտին և ամուսնու մահվան հաջորդ օրը, թողնելով նորածին աղջկան, ինքնասպան եղավ:

Փարիզում՝ Պեր-Լաշեզ գերեզմանատանը, Ամեդեո Մոդիլյանիի գերեզմանաքարի վրա գրված է. «Մահը խլեց նրան այն ժամանակ, երբ նա հասնելու էր իր փառքին»:

Մովինար ՉԱԼՈՅԱՆ
Պրոֆեսոր

ՀԻՎԱՆԴՈՒԹՅԱՆ ԱԽՏՈՐՈՇՈՒՄԸ՝ ՀՈԳՆԱԾՈՒԹՅՈՒՆ

Այդ հիվանդության առաջին ընկնումը, որ ստացավ «խրոնիկ հոգնածություն ախտանիշ» անունը, գրանցվեց 1980-ին, Մեծ Բրիտանիայում: Այն ժամանակ ընդհանուր տկարության գանգատով բժիշկներին էր դիմել 4 հազար մարդ: Սակայն Նևադա նահանգում [illegible] բժիշկների հետազոտությունները հնարավորություն ընձեռեցին հանգամանորեն ուսումնասիրել մինչ այդ անհայտ հիվանդության բնույթը և այն մտցնել եղած հիվանդությունների ցանկի մեջ:

Այս հիվանդության վարքագծի շատ դրսևորումներ, սակայն, մինչև այսօր մնում են անբացատրելի: Գիտնականների մի մասը դրա առաջացման պատճառ համարում է ժառանգական (գենային) հակվածությունը՝ սխալ սնվելն ու ապրելակերպը: Ուրիշները, որոնց թվում են նաև այսպես կոչված «ռուսական դպրոցի» ներկայացուցիչները, հակված են դեպի վիրուսային տեսությունը:

ՄԵՂԱՎՈՐ ԵՆ ՎԻՐՈՒՍՆԵՐԸ

Ռուսաստանի Դաշնության բժշկական գիտությունների ակադեմիայի նյարդաբանության ինստիտուտի նեյրովարակային հիվանդությունների բաժնի վարիչ, պրոֆեսոր Իգոր Զավալիշինի կարծիքով, խրոնիկ հոգնածության հիվանդությունը, ըստ երևույթին, վիրուսային է, որը ախտահարում է մարդու իմունային (վարակամերժության), նյարդային և մկանային համակարգերը:

Այս տեսակետին են նաև գերմանացի և իսրայելցի գործընկերները: Ավելին, այսօր հայտնաբերել են, որ այս խորհրդավոր հիվանդությունը հարուցող վիրուսները կարող են տարբեր ծագում ունենալ: Ուրեմն հաճախ են լինում դեպքեր, որ ինչ-որ ժամանակ, ինչ-որ հիվանդություն տարած մարդու օրգանիզմում երկար ժամանակ «քնած» վիճակում մնում են բացիլներ և ոչնչով զգացնել չեն տալիս իրենց գոյությունը: Եվ ահա էլի ինչ-որ ժամանակ, որոշակի ազդակների ազդեցության տակ (անկանոն սնունդ, անկանոն ապրելակերպ, մեծ ծանրաբեռնվածություն և այլն) այդ վիրուսները գլուխ են բարձրացնում և մարդը սկսում է բողոքել գլխացավերից, անքնությունից, ընդհանուր թուլությունից, անզորության, ընկճվածության զգացումից: Ակնհայտ է, մարդը տառապում է հոգնածության հիվանդությամբ: Ցավոք, չափազանց դժվար է ախտորոշել այս նորահայտ հիվանդությունը: Եվ վերջնական ախտորոշումը տրվում է երկարատև հետազոտություններից, մեկը-մյուսի հետևից բազում այլ պատճառներ բացառելուց հետո միայն:

Որովհետև, դժբախտաբար, ոչ մի հետազոտություն հնարավորություն չի ընձեռում ճշգրիտ որոշել հիվանդության պատճառը: Այսպիսի դեպքում նեյրովիրուսաբանության կողմնակիցները հիվանդին հանձնում են հոգեբաններին, նյարդաբաններին և սննդաբաններին, այսինքն նրանց, որոնք հակված են այս հիվանդության առաջացումը հիմնավորել ժառանգականության (գենային) տեսությամբ:

ԳԼԽԻԴ ՃԱՐԸ ԻՆՔԴ ՏԵՍ

Այս տեսության կողմնակիցները չեն փորձում պայքարել հոգնածության հիվանդության նկատմամբ օրգանիզմի ժառանգական հակվածության դեմ, սակայն անում են հնարավոր առավելագույնը՝ չեզոքացնելու հիվանդության բացասական դրսևորումները: Նրանց զինանոցում են ընկճվածության ախտանիշի դեմ բնական և սինթետիկ միջոցները, հատուկ սնունդը, յոգա և ձայնաբուժությունը, օրվա ռեժիմի կարգավորումը:

Բժիշկների Բրիտանական ընկերության անդամ, դոկտոր Ալան Սթյուարտը գտնում է, որ հոգնածության հիվանդության բուժումը պետք է լինի համակցված և մանավանդ՝ հաճելի հիվանդի համար: Որովհետև հիվանդությունը վնասում է ոչ միայն մարդու ֆիզիկականը, այլև հոգեկանը: Նման համակցված բուժումը իրականացնելը հաճախ չափազանց դժվար է, որովհետև պահանջում է բժիշկների, հոգեբանների, հիվանդի ջանքերի միավորումն ու երկար, համբերատար աշխատանք:

Եթե հոգնածությունը խանգարում է քեզ կանոնավոր ապրել և աշխատել, իսկ ապրելակերպի փոփոխությունը, դիետիկ սննդի անցնելը արդյունք չեն տալիս, նշանակում է անհապաղ պետք է խորհրդակցել մասնագետի հետ և համալիր հետազոտման ենթարկվել: Եթե անգամ ձեր հիվանդության պատճառը գեներն են և ոչ թե հանկարծ գլուխ բարձրացրած, ձեր օրգանիզմում մինչ այդ «քնած» վիրուսները, նման ստուգումները ավելորդ չեն:

Ռուսաստանյան Դաշնությունում հոգնածության հիվանդությունը օրինականացվել է ընդամենը 5 տարի առաջ: Եվ չնայած դրան, շատ-շատ մարզերում, բուժհիմնարկներում այն դեռ քաղաքացիություն չի ստացել: Տարակույս չունենք, որ Հայաստանի Հանրապետությունում առայսօր այն ոչ օրինականացված է և ոչ էլ քաղաքացիություն է ստացել, նույնիսկ հայտնի չէ: Այնպես որ, մինչև մեր բժիշկները կհամոզվեն, որ հոգնածությունը հենց այնպես, առանց պատճառի չի լինում, ինքներդ տեսեք ձեր գլխի ճարը. ավելի շատ կերեք բանջարեղեն և միրգ, մի մոռացեք վիտամինների, ֆիզիկական վարժությունների, արևի, մաքուր օդի և բոլոր այն բաների մասին, որոնք բարձրացնում են տրամադրությունը:

Ճապոնացիները խառնել են գեները և... հրեշ ստացել

Անհավանական գաղափար ձեռնարկեցին ճապոնացի գիտնականները, փորձելով նախնադարյան մարդու ուղեղի բջիջներից ստեղծել կենդանի արարած:

Փորձարարները ստեղծեցին մանրագույն կիսամարդիկ: Եվ սույն իրողությունը կարող է գլխիվայր շուռ տալ ժամանակակից գիտությունը: Դոկտոր Մասա Նարիտան ասաց, որ այդ արարածներին իրենք ստեղծել են լաբորատորիայում, վերջին 10 ամիսների ընթացքում: Թեև սրվակների մեջ դրանք կարծես մարդկային պտղի տեսք ունեին, սակայն «ծնվեցին» վախեցնող այլակերպումներով:

Դրանցից մի մասի գլուխները տձև են, մարմինները՝ ծածկված կամ ավելորդ ոտքեր ունեն: Հոնքեր չունեն, ամեն մի ձեռքի վրա՝ 6—8 մատ և գրեթե թափանցիկ մաշկ:

— Դրանք իսկական հրեշներ են,— հայտարարեց տագնապած գենետիկներից մեկը: Նա որոշեց բարձրաձայն խոսել այդ գաղտնի փորձերի մասին, քանի որ, նրա կարծիքով, «այդ նախագիծը ամբողջությամբ բժշկական էթիկայի կոպիտ խախտում է», և ինքն այլևս չի կարող հաշտվել նման իրողության հետ:

«Այդ էակները լույս աշխարհ են եկել հինգ հազար տարվա վաղեմության մարդկային ուղեղի բջիջների և կենդանի մանրէների գենետիկ նյութի միացման արդյունքում: Դրանք տեղադրվեցին սրվակների մեջ, և աճում էին շատ ավելի արագ, քան սովորական մարդ արարածի պտուղը:

Այդ էակներից ոչ մեկին վստահաբար մարդ չես կարող կոչել, սակայն ինձ թվում է, որ այդ արարածները պետք է որ մարդկային հոգի ունենան»:

Այնուհետև նա շարունակում է.

«Նրանք աշխատում էին փորձերի և սխալների, դրանք շտկելու, նորից փորձելու մեթոդով: Գենետիկները բավարար փորձ և գիտատեխնիկական միջոցներ չունեին՝ նման բարդության գիտական աշխատանք իրականացնելու համար»:

Գաղափարի հեղինակ, նշանավոր գենետիկ Մասսա Նարիտան ասում է, որ իրենք տասնյակ փորձեր են կատարել այդ էակների ստեղծման համար: Նրանք օգտագործել են՝ անցյալ տարի Ալպերում, հավերժական սառածության գոտում գտնված և հրաշալի պահպանված մարդկային ուղեղի բջիջները:

Նա, ինչպես նաև Ճապոնիայի գիտական հանրության երևելի ներկայացուցիչները, մտահոգված են ճապոնական գենետիկայի համաշխարհային մակարդակից հետ մնալու փաստով և երդվել են շարունակել աշխատանքները՝ այդ եղանակով մարդ ստեղծելու համար:

Իսկ այդ փորձերով անհանգստացած նույն գենետիկը նախազգուշացնում է.

— Շտապելու հետևանքով նրանք շփոթել, բազմաթիվ ոչ ճիշտ քայլեր են կատարել կամ խառնել են գեները: Եվ հենց այս հանգամանքը ցույց է տալիս, թե որքան վտանգավոր կարող են լինել այդ կերպ մարդկային արարած ստեղծելու փորձերը: Եվ իմանալով այս ամենը, աշխարհի շատ գիտնականներ միանգամայն իրավացի կլինեն պահանջելու, որ Ճապոնիայում դադարեցվեն նման փորձերը:

«Համաշխարհային նորույթներ»

Հայերը երկուսն էին

Իսպանիայի Գրանադա քաղաքի բնակիչ 35-ամյա Խորխե Մոնդոսը օրերից մի օր վերցրեց ու հայտարարեց, որ իր երեքամյա երկվորյակ աղջիկները իրենը չեն: Ի դեպ, նրա կասկածներն այնքան էլ հիմքից զուրկ չէին, քանի որ կինը դավաճանում էր նրան:

Մոնդոսը դիմեց տեղի համալսարանի լաբորատորիա՝ անհրաժեշտ հետազոտություններ անցկացնելու: Ծանոթանալով հետազոտության արդյունքներին, գիտնականները բառիս բուն իմաստով՝ քար կտրեցին: Անվերապահորեն ապացուցվեց, որ հայրը Մոնդոսն է, սակայն... երկվորյակներից միայն մեկի: Իսկ երկրորդի հայրը ուրիշ մարդ էր:

Իսպանացի բժիշկները իրենց հետևությունները ըստուգելու համար արդյունքները ուղարկեցին Հյուսիսային Տեխասի համալսարան, որը նման հետազոտությունների համաշխարհային համբավ ունի: Այստեղ նույնպես հաստատվեց այդ եզրակացությունը:

Պարզվեց, որ տեսականորեն նման երևույթ հնարավոր է՝ եթե կինը տարբեր տղամարդկանց հետ ինտիմ հարաբերություն է ունեցել տառացիորեն մի քանի րոպե ընդմիջմամբ:

Մի ճանճի պատճառով

Անգլիական մսամթերքներ արտադրող խոշորագույն «Քեյս օֆ Վորչեստեր» ֆիրման իր արտադրանքը գովազդելու համար հրատարակեց 200 էջանոց շքեղ ազդագիրք՝ մեկ միլիոն տպաքանակով: Ահռելի ծախսերը արդարացված էին, քանի որ կովերի կատաղության համաճարակը գցել էր անգլիական մսի պահանջարկը:

Գովազդային գրքի օրինակները ուղարկվեցին Մեծ Բրիտանիայի ամենահարուստ տները:

Շատ չանցած ֆիրմայի գրասենյակ ներկայացավ չորուկ մի ծերուկ, գրպանից հանեց խոշորացույցը և բացելով գրքի «Ամենաընտիր խորտիկները» էջը, մատը տնկեց մի ախորժաբեր մսակտորի վրա: Այնտեղ, մսակտորի վրա բազմած էր չաղլիկ ու սև մի խոշոր ճանճ: Ֆիրմայի ղեկավարները բռնեցին գլուխները, բայց արդեն ուշ էր... Ֆիրմայի սնանկանալը օրերի հարց էր:

ԻՆՁՈՒ ՋԱՐՄԱՅԱՆ

Վերջերս իտալական գանձատունը շրջանառության մեջ մտցրեց ամենաբարձր դրամանիշը՝ 500.000-ոց լիրա: Ցանկանալով հարգանքի տուրք մատուցել Մեծ Ռաֆայելի հիշատակին, կառավարությունը հանձնարարել էր դրամանիշի երկու երեսներին տեղադրել նրա որմնանկարներից երկուսի պատկերները: Դրամանիշի մի երեսին տեղադրեցին հռչակավոր «Աթենքի դպրոցը», ուր պատկերված են անտիկ Հունաստանի իրար հետ զրուցող փիլիսոփաները, իսկ մյուս երեսին՝ «Գալաթեայի հաղթարշավը»:

1511 թվականին բանկիր Ագոստինո Կիջին հրավիրեց Ռաֆայելին՝ նկարազարդելու իր գնած նոր դղյակի պատերը: Պատվիրեց նաև առանձին սյուժեներ: Գալաթեայի կերպարի համար Ռաֆայելը բնորդուհի ընտրեց Մարգարիտա Լաուտին: Մարգարիտան Ռաֆայելի բազում-բազում հոմանուհիներից մեկն էր, որը բոլորին հայտնի էր ոչ միայն մասնագիտությամբ ու վարքով, այլև էժանությամբ և մատչելիությամբ:

ՀԱՅՏԱՐԱՐՈՒԹՅՈՒՆ

Գիտության և առաջատար տեխնոլոգիաների ազգային հիմնադրամը (ԳԱՏՀ) հիշեցնում է, որ շարունակվում է «Քիմիա, կենսաբանություն և կենսատեխնոլոգիա» ծրագրի շրջանակում գիտահետազոտական աշխատանքների հայտերի ընդունումը, որը կշարունակվի մինչև 1998 թ. մարտի 1-ը:

Հայտերի ներկայացման կարգի հետ կարելի է ծանոթանալ հետևյալ հասցեով.

375014, Երևան—14, Ազատության պող. № 26:

ՀՀ գիտությունների ազգային ակադեմիայի նուրբ օրգանական քիմիայի ինստիտուտ:

Հեռ.՝ 28-51-54, 28-17-64:

ԳԻՏՈՒԹՅԱՆ ԵՎ ԱՌԱՋԱՏԱՐ ՏԵԽՆՈԼՈԳԻԱՆԵՐԻ ԱԶԳԱՅԻՆ ՀԻՄՆԱԴՐԱՄ:

«ԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ»
Գլխավոր խմբագիր՝ Վլադիմիր ՄՈՒՐԱԴՅԱՆ
[illegible]ան—19, Մարշալ Բաղրամյան 24 դ. հեռախոս՝ 22-44-26: [illegible]գրան Մեծ ՓԲԸ հրատարակչություն: Դասիչ՝ 69288, գրանցման վկայական՝ 448: Ստորագրված է տպագրության՝ 30.01.98 թ. (3433—3434—35):
Թերթի հովանավորն է «ԿԱՆԱՉ» ՓԲԸ
«ГИТУТЮН»— («Наука») Газета Национальной Академии наук РА